

Andris Kairišs

**NACIONĀLĀ KULTŪRVĒSTURISKĀ MANTOJUMA
SOCIĀLI-EKONOMISKĀ POTENCIĀLA
ATTĪSTĪBAS PĀRVALDĪBA**

Promocijas darba kopsavilkums

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
Inženierekonomikas un vadības fakultāte

Andris Kairiņš

Doktora studiju programmas “Vadībzinātne un ekonomika” doktorants

**NACIONĀLĀ KULTŪRVĒSTURISKĀ
MANTOJUMA SOCIĀLI-EKONOMISKĀ
POTENCIĀLA ATTĪSTĪBAS PĀRVALDĪBA**

Promocijas darba kopsavilkums

Zinātniskā vadītāja
profesore *Dr. oec.*
INETA GEIPELE

RTU Izdevniecība
Rīga 2024

Kairiņš A. Nacionālā kultūrvēsturiskā mantojuma sociāli-ekonomiskā potenciāla attīstības pārvaldība. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: RTU Izdevniecība, 2024. – 97 lpp.

Iespiests saskaņā ar promocijas padomi “RTU P-09” 2024.gada 18.janvāra lēmumu, protokols Nr.04030-9.9.2-e/1

PATEICĪBAS

Pirmkārt, pateicos manai darba vadītājai profesorei *Dr. oec.* Inetai Geipelei par viņas spēcīgo atbalstu visā manas doktorantūras studiju un pētniecības darba laikā!

Otrkārt, pateicos manai sievai un līdzautorei *Ph. D. iur. cand.* (Māstrihtas Universitāte), *LL.M.*, Irinai Oļevskai-Kairiņai par nesavtīgo palīdzību un atbalstu pētniecības darbā!

Treškārt, pateicos Rīgas Tehniskās universitātes akadēmiskajam personālam par palīdzību būtisku jēdzienu dziļākā izpratnē, kā arī administratīvajam personālam par raitu akadēmiskā procesa nodrošināšanu!

Visbeidzot, vēlos izteikt atzinību visiem ekspertiem, konsultantiem un respondentiem, kas sniedza nenovērtējamu palīdzību pētījuma veikšanā un aprobācijā.

Andris Kairiņš

<https://doi.org/10.7250/9789934370458>
ISBN 978-9934-37-045-8 (pdf)

PROMOCIJAS DARBS IZVIRZĪTS ZINĀTNES DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI RĪGAS TEHNISKAJĀ UNIVERSITĀTĒ

Promocijas darbs zinātnes doktora (*Ph. D.*) grāda sociālajās zinātnēs iegūšanai tiek publiski aizstāvēts 2024. gada 28. maijā plkst. 10.00 Rīgas Tehniskās universitātes promocijas padomes atklātajā sēdē Inženierekonomikas un vadības fakultātē, Kalnciema ielā 6, 209. auditorijā.

OFICIĀLIE RECENZENTI

Profesors *Dr. oec.* Armands Auziņš,
Rīgas Tehniskā universitāte

Docents *Dr. geogr.* Jānis Brizga,
Latvijas Universitāte, Latvija

Asociētā profesore *Dr. Donna Yates, Ph. D.* sociālajās zinātnēs
Māstrihtas Universitāte, Nīderlande

APSTIPRINĀJUMS

Es, Andris Kairiņš, apstiprinu, ka esmu izstrādājis šo promocijas darbu, kas iesniegts izskatīšanai Rīgas Tehniskajā universitātē zinātnes doktora (*Ph. D.*) grāda sociālajās zinātnēs iegūšanai. Promocijas darbs zinātniskā grāda iegūšanai nav iesniegts nevienā citā universitātē.

Promocijas darbs sagatavots kā tematiski vienota zinātnisko publikāciju kopa. Tas ietver kopsavilkumu un deviņas publikācijas. Publikācijas ir rakstītas latviešu un angļu valodā. Kopējais publikāciju lappušu skaits ir 184 (neskaitot bibliogrāfisko avotu sarakstus un pielikumus).

SATURS

IZMANTOTIE SAĪSINĀJUMI UN TERMIŅI.....	5
1. PROMOCIJAS DARBA VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS	9
1.1. Ievads	9
1.2. Mērķi un uzdevumi	11
1.3. Pētījuma dizains	14
1.4. Zinātniskā novitāte.....	16
1.5. Rezultātu lietojums	17
1.6. Promocijas darba struktūra.....	17
1.7. Publikācijas un promocijas darba aprobācija.....	17
1.8. Aizstāvamās promocijas darba tēzes.....	25
2. PĒTĪJUMA GALVENIE REZULTĀTI.....	27
2.1. Sociāli ekonomiskās intereses, kas saistītas ar nekustamo kultūras mantojumu	27
2.2. Nekustamā kultūras mantojuma objektu izmantošanas veidi ienākumu gūšanai un sabiedriskam labumam.....	31
2.3. Kultūras pieminekļa statuss un ar to saistītie izdevumi	34
2.4. Nekustamā kultūras mantojuma objektu monetārās vērtības un tiem nodarīto zaudējumu novērtējuma problemātika.....	42
2.5. Materiālā un nemateriālā kompensācija par nekustamajiem kultūras mantojuma objektiem nodarītajiem zaudējumiem.....	48
2.6. Nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko attīstību ietekmējošie faktori	52
2.7. Sociāli ekonomiskie indikatori ilgtspējīgiem kultūras mantojuma attīstības projektiem ..	60
2.8. Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskais ietvars	69
3. SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI	76
PIELIKUMI	86
ATSAUCES	90

IZMANTOTIE SAĪSINĀJUMI UN TERMIŅI

Izmantoto saīsinājumu saraksts

Saīsinājums	Atšifrējums
AS	akciju sabiedrība
Eiropols	Eiropas Savienības Aģentūra tiesībsardzības sadarbībai
ESPON	<i>European Spatial Planning Observatory Network</i> (Eiropas Telpiskās plānošanas novērošanas centru tīkls)
ES	Eiropas Savienība
ICC	<i>International Criminal Court</i> (Starptautiskā krimināltiesa)
ICCROM	<i>International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property</i> (Starptautiskais kultūras vērtību saglabāšanas un restaurācijas pētniecības centrs)
ICOM	<i>International Council of Museums</i> (Starptautiskā Muzeju padome)
ICOMOS	<i>The International Council on Monuments and Sites</i> (Starptautiskā Pieminekļu un ievērojamo vietu padome)
Interpols	Starptautiskā Kriminālpolicijas organizācija
LPVEA	Latvijas Privāto vēsturisko ēku asociācija
LVM	AS "Latvijas valsts meži"
MK	Latvijas Republikas Ministru kabinets
Ukrainas metodoloģija	Ukrainas metodoloģija pieminekļu monetārai novērtēšanai (" <i>Metodika groshovoj ocinki pamjatok</i> ")
NKMP	Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde
NVO	nevalstiskā organizācija
NZIER	<i>New Zealand Institute of Economic Research</i> (Jaunzēlandes Ekonomikas pētniecības institūts)
PESTEL analīze	politisko, ekonomisko, sociālo, tehnoloģisko, vides un tiesisko faktoru analīze
Pieminekļu likums	Latvijas Republikas likums "Par kultūras pieminekļu aizsardzību"
Pieminekļu reģistrs	Latvijas Republikas Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu reģistrs
PVN	pievienotās vērtības nodoklis
SoPHIA	<i>Social Platform for Holistic Heritage Impact Assessment</i> (Sociālā platforma holistiskam mantojuma ietekmes novērtējumam)
UCLG	starptautiska organizācija " <i>The World Organization of United Cities and Local Governments</i> " (Pasaules vietējo pašvaldību organizācija – Apvienotās pilsētas un vietējās pašvaldības)
UNESCO	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i> (Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija)
UNIDROIT	<i>The International Institute for the Unification of Private Law</i> (Starptautisko Privāttiesību unifikācijas institūts)
UNODC	<i>United Nations Office on Drugs and Crime</i> (Apvienoto Nāciju Narkotiku un noziedzības apkarošanas birojs)
VARAM	Latvijas Republikas Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija

Izmantoto terminu saraksts

Termins	Skaidrojums	Piezīmes	Avots
Iesaistītā puse / ieinteresētā puse	Tas, kas ir iesaistīts kādā darbībā vai kuru ietekmē kāda darbība.	Termini "iesaistītā puse" un "ieinteresētā puse" promocijas darbā tiek lietoti kā sinonīmi, abiem terminiem atbilstot angļu valodas terminam "stakeholder".	<i>Merriam-Webster dictionary</i>
Ilgspējīga pārvaldība	Ilgspējīga pārvaldība ir pieeja resursu un procesu pārvaldībai, kas līdzsvaro ekonomiskos, sociālos un vides faktorus, lai nodrošinātu ilgtspējību.	<i>Study Mind</i> ir Apvienotās Karalistes valdības Izglītības departamenta oficiālais partneris Nacionālajā mācību programmā.	<i>Study Mind</i>
Indikators	Izmērāms mainīgais lielums, ko izmanto, lai novērtētu, izmērītu vai reprezentētu konkrētu stāvokli, tendenci vai īpašību konkrētā kontekstā.		Promocijas darbā izmantojamais termina definējums
Kultūras mantojuma potenciāls	Potenciāls radīt ilgtspējīgu sociālekonomisko attīstību, kas balstīta kultūras resursos. Potenciāls izceļ, atklāj un novērtē kultūras mantojuma sastāvdaļas, uzsverot to kultūras (un sociālo) vērtību un ekonomisko nozīmi.		<i>Król, 2021</i>
Kultūras mantojums	Kultūras mantojums – ietver uzkrātu resursu kopumu, kas saņemti mantojumā no pagātnes un kas neatkarīgi no piederības indivīdu un sabiedrības uztverē tiek uzskatīti par vērtību pārliecības, zināšanu, tradīciju atspoguļotājiem un paudžiem. Tas ietver arī vidi, kas izveidojusies cilvēku un vietu mijiedarbībā, laikiem ejot.	Promocijas darbā tiek lietots kā sinonīms terminam "kultūrvēsturiskais mantojums".	Eiropas Padomes Konvencija, 2005
Kultūras piemineklis (Latvijā)	Kultūrvēsturiskā mantojuma daļa – kultūrvēsturiskas ainavas un atsevišķas teritorijas (senkapi, kapsētas, parki, vēsturisko notikumu norises un ievērojamu personu darbības vietas), kā arī atsevišķi kapi, ēku grupas un atsevišķas ēkas, mākslas darbi, iekārtas un priekšmeti, kuriem ir vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība un kuru saglabāšana nākamajām paaudzēm atbilst Latvijas valsts un tautas, kā arī starptautiskajām interesēm.	Promocijas darbā, ja nav norādīts atsevišķi, attiecas tikai uz Latvijas nekustamiem kultūras mantojuma objektiem, kuriem ir piešķirts kultūras pieminekļa statuss.	Latvijas Republikas likums "Par kultūras pieminekļu aizsardzību"
Kultūras resursi (ekonomiskajā izpratnē)	Kultūras resursi ekonomiskajā izpratnē attiecas uz aktīviem, kas sakņojas sabiedrības kultūras mantojumā, tradīcijās un jaunradē, kuriem ir potenciāls radīt ekonomisko vērtību un veicināt saimniecisko darbību.		Promocijas darbā izmantojamais termina definējums
Kustamais kultūras mantojums (kultūras priekšmeti)	Kultūras priekšmeti ir priekšmeti, ko – no reliģiskā vai laicīgā viedokļa – katra valsts norādījusi kā nozīmīgus arheoloģijai, aizvēsturei, vēsturei, literatūrai, mākslai vai zinātnei un kas pieskaitāmas šādām kategorijām: a) faunas un floras, derīgo izrakteņu un cilvēka ķermeņa (mirstīgo atlieku) daļu eksemplāri un retumu kolekcijas, un objekti ar paleontoloģisku nozīmi;	Atsauce uz <i>UNESCO</i> Konvenciju, 1970, definējot kustamo kultūras mantojumu, ir sniegta arī Eiropas Padomes Konvencijā, 2017.	<i>UNESCO</i> Konvencija, 1970

	<p>b) ģipašums, kas saistīts ar vēsturi, tostarp zinātnes vēsturi, tehnoloģiju, militāro un sociālo vēsturi, ar nacionālo vadoņu, domātāju, zinātnieku, mākslinieku dzīvi un valsts nozīmes notikumiem;</p> <p>c) arheoloģisko izrakumu (tostarp atļauto izrakumu un slepeno izrakumu) priekšmeti vai arheoloģiskie atradumi;</p> <p>d) sadalīto mākslas vai vēstures pieminekļu vai senvietu elementi;</p> <p>e) senatnes priekšmeti, kas vecāki par 100 gadiem, piemēram, priekšmeti ar seniem uzrakstiem, monētas un gravēti spiedogi;</p> <p>f) etnoloģijas materiāli;</p> <p>g) mākslas vērtības, piemēram:</p> <p>i) dažādu veidu un materiālu ar rokām darināti attēli, gleznojumi, zīmējumi (izņemot rūpnieciskus dizainparaugus un rūpnieciskus izstrādājumus, kas apgleznoti ar roku);</p> <p>ii) jebkāda materiāla statuju un skulptūru oriģināldarbi;</p> <p>iii) gravējumu, estampu un litogrāfiju oriģināli;</p> <p>iv) jebkāda materiāla māksliniecišku veidojumu kopu un māksliniecišku montāžu oriģināli;</p> <p>h) reti manuskripti, inkunābulas, vecas grāmatas, dokumenti, publikācijas (attiecināmas uz vēsturi, mākslu, zinātni, literatūru u. c.) vai nu atsevišķi, vai to kolekcijas;</p> <p>i) atsevišķas pastmarkas, zīmogmarkas un līdzīgas markas vai to kolekcijas;</p> <p>j) arhīvi, tostarp fonoarhīvi, fotoarhīvi un kinematogrāfijas arhīvi;</p> <p>k) mēbeles, kas vecākas par 100 gadiem, veci mūzikas instrumenti.</p>	<p>Konvencijas oficiālajā tulkojumā latviešu valodā termina “kultūras priekšmeti” vietā tiek lietots termins “kultūras vērtības” (izņemot Konvencijas nosaukumu, kurā tiek lietots termins “kultūras priekšmeti”), kas precīzi neatbilst Konvencijas teksta oriģinālam, angl. “<i>cultural property</i>”.</p>	
Metodoloģija	<p>Metožu kopums, noteikumi vai idejas, kas ir svarīgas kādā zinātnē vai mākslā.</p> <p>Konkrēta procedūra vai procedūru kopums.</p>	<p>Promocijas darbā termins, ja vien nav norādīts citādi, nozīmē procedūru kopumu, kas vada problēmu risināšanas procesu kādā jomā.</p>	<i>The Britannica Dictionary</i>
Muiža	<p>Zemes ģipašuma pārvaldes ēka vai ēku komplekss. Parasti tajā ietilpst kungu māja vai pils, muižas pārvaldnieka māja, ēkas, kas paredzētas maksājumu savākšanai, produktu uzglabāšanai utt.</p>		Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls
Nekustamais kultūras mantojums	<p>Par [nekustamo] kultūras mantojumu tiek uzskatīts:</p> <p>a) pieminekļi: arhitektūras darbi, monumentālās tēlniecības un glezniecības darbi, tostarp alu mājokļi un uzraksti, kā arī elementi, elementu grupas vai būves ar ģipašu vērtību no arheoloģijas, vēstures, mākslas vai zinātnes viedokļa;</p> <p>b) ēku grupas: atsevišķu vai savstarpēji saistītu ēku grupas, kurām to arhitektūras, viendabīguma vai vietas ainavā dēļ ir ģipašu vērtība no vēstures, mākslas vai zinātnes viedokļa;</p> <p>c) vietas: topogrāfiskie objekti, cilvēka un dabas apvienotie veidojumi, kam ir ģipašu vērtība to skaistuma vai intereses dēļ no arheoloģiskā, vēsturiskā, etnoloģiskā vai antropoloģiskā viedokļa.</p>	<p>Konvencija attiecas tikai uz nekustamo kultūras mantojumu, tāpēc Konvencijā sniegtā kultūras mantojuma definīcija attiecas tikai uz nekustamo kultūras mantojumu.</p> <p>Atsauce uz UNESCO Konvenciju, 1972, definējot nekustamo kultūras mantojumu, ir sniegta arī Eiropas Padomes Konvencijā, 2017.</p>	UNESCO Konvencija, 1972

		Promocijas darbā termini “kultūras mantojums” un “nekustamais kultūras mantojums” tiek lietoti kā sinonīmi, ja vien nav norādīts citādi.	
Nekustamā kultūras mantojuma objekts	Piemineklis, ēku grupa vai vieta, kas atbilst [nekustamā] kultūras mantojuma definīcijai saskaņā ar <i>UNESCO</i> Konvenciju, 1972.	Promocijas darbā termini “nekustamā kultūras mantojuma objekts”, “(kultūras) mantojuma objekts” un “(kultūras) mantojuma vieta” nozīmē nekustamā kultūras mantojuma vienības un tiek lietoti kā sinonīmi, ja vien nav norādīts citādi.	Autora definīcija, pamatojoties uz <i>UNESCO</i> Konvenciju, 1972
Pārvaldības sistēma	Sistēmiskais ietvars, kas izveidots, lai pārvaldītu nozares politiku, procedūras un procesus.		Promocijas darbā izmantotajam terminam definējums
Senlietas	Cilvēka apzinātas darbības rezultātā radīti priekšmeti – artefakti (piemēram, rotaslietas, ieroči, darbarīki, iedzīves priekšmeti, keramikas izstrādājumi, monētas veselā vai fragmentārā veidā), kas atrasti zemē, virs zemes vai ūdenī. Arheoloģiskās senvietās, kas ieguvušas valsts aizsargājama vai jaunatklāta kultūras pieminekļa statusu, kā arī to aizsardzības zonās zemē, virs zemes vai ūdenī atrastas senlietas (ar datējumu līdz 17. gadsimtam ieskaitot) ir valsts aizsardzībā un pieder valstij, un tās glabā publiskie muzeji.		Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”

1. PROMOCIJAS DARBA VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS

1.1. Ievads

Sena vēsture, daudzu un dažādu kultūru pastāvēšana tagadējā Latvijas teritorijā, attīstīta amatniecība, māksla, tirdzniecība un citi faktori noteica Latvijas kultūras mantojuma bagātību un unikalitāti (gan arhitektūras, senvietu, kultūrvēsturisko ainavu, gan arī mākslas un senlietu ziņā). Arī vairāki tūkstoši kustamo un nekustamo kultūras pieminekļu (Pieminekļu reģistrs, 2023), kā arī attīstīta kultūras iestāžu infrastruktūra un nozīmīgas iedzīvotāju kultūrvēsturiskās intereses nosaka plašas Latvijas kultūras mantojuma potenciāla attīstības iespējas.

Kultūras mantojums ir plašs jēdziens. To nosacīti var iedalīt materiālajā un nemateriālajā mantojumā. Materiālais mantojums savukārt tiek iedalīts kustamajā mantojumā (artefaktos) un nekustamajā mantojumā, kas saistīts, piemēram, ar arhitektūras darbiem, no arheoloģijas viedokļa īpaši vērtīgām struktūrām u. c. (*UNESCO Konvencija, 1972*). Promocijas darbā galvenā uzmanība ir pievērsta Latvijas nekustamā kultūras mantojuma objektiem.

Kultūras vērtības tēma ekonomistam var šķist neierasta, jo kultūra kā koncepts akadēmiskajā ekonomikā netika bieži atspoguļota līdz pat 21. gadsimta sākumam. Cilvēku grupas kultūra, kā to parasti saprot, nozīmē cilvēku kopīgās vērtības un uzskatus. Izslēdzot kultūru no ekonomiskās diskusijas, ekonomisti atņēma sev jebkādu iespēju ieskatīties kultūras vērtību lomā ekonomikā; tādējādi šādu aizliegumu uzskata par nekorektu (*Klamer, 1997*), un vairāki ekonomisti to atspēko (piemēram, *Throsby, 2012; Rypkema, 2012*).

Pēdējos gados kultūras mantojuma noteicošo vērtību, kas izpaužas tā sociālajā un ekonomiskajā ietekmē, apstiprināja dažādi mantojuma aizstāvji, to atzinuši arī daudzi politikas veidotāji. Kultūru (un kultūras mantojumu kā tās neatņemamo daļu) daudzi autori mūsdienās uzskata par vienu no līdzvērtīgiem ilgtspējīgas attīstības pilāriem (*UCLG, 2010; UNESCO, 2012*). Kā apstiprinājuši vairāki pētījumi, kultūras mantojums, ja tas tiek pareizi pārvaldīts, var būt noderīgs sociālās iekļaušanas veicināšanā, starpkultūru dialoga attīstībā, teritorijas identitātes veidošanā, vides kvalitātes uzlabošanā, sociālās kohēzijas nodrošināšanā un – no ekonomiskās puses – tūrisma attīstības veicināšanā, radot darbavietas un uzlabojot investīciju vidi (piemēram, *Dümcke, Gnedovsky, 2013; UNESCO, 2019*). Citiem vārdiem sakot, ieguldījumi kultūras mantojumā var radīt atdevi sociālo labumu un ekonomiskās izaugsmes veidā.

Ņemot vērā kultūras mantojuma ekonomisko lomu (kas ir apstiprināta vairākos starptautiskos tiesību instrumentos, pētījumos un ieteikumos, piemēram, Eiropas Padomes Konvencija, 2005; *Mergos, Patsavos, 2016*; Eiropas Komisija, 2017, 2019; *ESPON, 2020*), mantojuma objekti ir jāuztver kā aktīvi un preces, kuru uzturēšana to īpašību dēļ ir samērā dārga un kuru vērtību nosaka tirgus pieprasījuma un piedāvājuma mijiedarbība. Savukārt no ekonomiskā viedokļa pieeja kultūras mantojuma objektu ekonomiskās vērtības novērtēšanai atšķiras no citām precēm vai pakalpojumiem. Galvenā atšķirība ir tā, ka to piedāvājums tirgū ir fiksēts laikā. Kad no apmeklētājiem tiek iekasēta ieejas maksa kultūras mantojuma objektā, tas nenozīmē, ka ieejas maksa atspoguļo tā patieso vērtību vai ekonomiskās izmaksas par objekta uzturēšanu (*Alexandrakis, Manasakis, Kampanis, 2019, 1. lpp.*). Tāpēc, lai novērtētu kultūras mantojuma objektu izmantošanai piešķirto vērtību, būtu jāizmanto arī ārpus tirgus novērtēšanas metodes

(noteikto preferenču metode, ceļojuma izmaksu metode, hedoniskās cenas metode, *NZIER*, 2018; *Nijkamp*, 2012; *Rypkema*, 2012). Turklāt kultūras mantojuma objektu vērtību nosaka arī pati šo objektu esamība, kas ir saistīta ar tā sauktajām “ar izmantošanu nesaistītajām vērtībām” (*Frey*, 1997; *Brooks*, 2004). Tas, piemēram, lielā mērā izskaidro milzīgo ziedojumu skaitu Parīzes Dievmātes katedrāles rekonstrukcijai pēc ugunsgrēka 2019. gadā (*Oelze*, 2020), lai gan daudzi ziedotāji, iespējams, nekad to nav apmeklējuši.

Jāatzīmē, ka pārdomāti un pamatoti ieguldījumi (piemēram, kultūras objektu atjaunošana) nekustamajā kultūras mantojumā veicina vietējo kopienu labklājību (piemēram, piesaistot apmeklētājus, radot vietējiem iedzīvotājiem darbavietas), t. sk. kultūras tūrisma ilgtspējīgu attīstību. No otras puses, nekvalitatīvas iejaukšanās piemēri kultūras mantojuma objektos (piemēram, mazinot to kultūrvēsturisko vērtību, estētisko pievilcību) izraisa gan ekspertu, gan vietējo iedzīvotāju sūdzības. Nekvalitatīvas iejaukšanās var pat sabojāt neaizvietojamus vēsturiskus elementus, to vidī un ar to saistīto nemateriālo kultūras mantojumu, identitātes un sociālās prakses (*SopHIA*, 2020). Nepietiekams publiskais atbalsts, pārvēršot kultūras mantojuma objektus par slogu, nevis privilēģiju to īpašniekiem, ir cits šķērslis, kas kavē kultūras mantojuma sociāli ekonomisko attīstību (*Karnīte*, 2002; *Kairiss*, *Olevska*, 2021a, 2021c). Prakse liecina, ka kultūras mantojuma objektus bieži negatīvi ietekmē nelikumīgas ekonomiskās darbības (piemēram, arheoloģisko vietu izlaušanās), tādējādi tiek nodarīts kaitējums gan objektiem, gan vairākām ieinteresēto pušu grupām, kas gūst dažādus labumus no kultūras mantojuma objektu izmantošanas (piemēram, *Brodie*, 2010; *Nagle*, 2016; *Kairiss*, 2016).

Nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstība ir cieši saistīta ar nacionālā un starptautiskā kultūras tūrisma attīstību. Neskatoties uz ievērojamo ārvalstu viesu interesi par autentisko Latvijas kultūras mantojumu, lielo kultūras tūrisma potenciālu (Ekonomikas ministrija, 2019, Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027.gadam) un finansējuma programmu pieejamību nekustamā kultūras mantojuma objektu atjaunošanai un attīstībai (*esfondi.lv*, 2022¹), Latvijas kultūras resursi starptautiskajā līmenī ir novērtēti diezgan zemu, ierindojot Latviju 95. vietā (Igauniju 78., Lietuvu 89.) 140 valstu vidū (Pasaules ekonomikas forums, 2019). Kultūras resursi savukārt ir cieši saistīti ar nekustamā kultūras mantojuma objektu stāvokli un pieejamību, tomēr liela daļa Latvijas nekustamo kultūras mantojuma objektu (joprojām) ir sliktā stāvoklī (*Dambis*, 2019). Mantojuma objektu kultūras dimensija ir svarīga, taču, lai veicinātu gan šo objektu, gan plašāka līmeņa ilgtspējīgu attīstību, vispirms ir jāatbild uz dažiem jautājumiem: kas ir kultūras mantojuma objektos ieinteresētās puses, kādas ir viņu intereses un kāda ir nekustamā kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomiskā ietekme. Kultūras mantojuma objektu saglabāšana (konservācija) vien, ko finansē no publiskiem līdzekļiem, šķiet īslaicīgs un neilgtspējīgs pasākums, ja netiek veikta pastāvīga uzturēšana, kas savukārt nozīmē šo objektu sabalansētu izmantošanu, nodrošinot sociāli ekonomiskos ieguvumus un paaugstinot iedzīvotāju labbūtnību vietējā un plašākās sabiedrības līmenī. Jāņem vērā, ka ar tiešu ekonomisko efektu no kultūras mantojuma objektu izmantošanas (piemēram, biļešu pārdošanas apmeklētājiem) parasti nepietiek, lai nodrošinātu pietiekamu finansējumu to uzturēšanai, tomēr netiešā ietekme, t. sk. apmeklētāju

¹ Piemēram, pēdējo piecu gadu laikā pašvaldību piesaistītais finansējums kultūras mantojuma objektu atjaunošanai no ES fondiem vien pārsniedz 100 milj. EUR.

papildu izdevumi un lielāki publiskie ieņēmumi, ir daudz lielāka, nodrošinot resursus gan šo objektu uzturēšanai, gan to tālākai attīstībai (Brodie, 2010; Pūķis, 2011).

Nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskās ietekmes novērtēšana līdz šim nav kļuvusi par ierastu instrumentu kultūras mantojuma plānošanā Latvijā. Turklāt kultūras mantojuma objekti (visbiežāk publisko institūciju skatījumā) bieži vien tiek uzskatīti tikai par kultūras īpašumu, nenovērtējot to sociāli ekonomisko vērtību. Esošajos nacionālos plānošanas dokumentos netiek analizēti nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskās attīstības aspekti un noteikti attiecīgie attīstības virzieni un risinājumi. Šāda pieeja, no vienas puses, rada pietiekama finansējuma trūkumu nekustamā kultūras mantojuma objektu uzturēšanai labā stāvoklī, kā arī atbalsta trūkumu indivīdiem un organizācijām, kas cenšas attīstīt kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomisko potenciālu; no otras puses, neizmantotās iespējas veicināt vietējās un (daudzos gadījumos) plašākas sabiedrības labbūtnību un citu ieinteresēto pušu interešu apmierināšanu. Publiskajam sektoram bieži trūkst nepieciešamo resursu kultūras mantojuma objektu uzturēšanai, bet privātais sektors var nepilnīgi ievērot sabiedrības intereses, tāpēc lielākoties tiek atzīts, ka kultūras mantojuma aizsardzībai un tā sociāli ekonomiskā potenciāla attīstībai nepieciešama holistiska pieeja, iesaistot publisko, privāto un nevalstisko sektoru, kā arī sadarbība starp dažādām ieinteresētajām pusēm. Tādējādi priekšplānā izvirzās nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģijas izstrāde un ieviešana (Kairiss, Geipele, *Olevska-Kairisa*, 2023). Šī metodoloģija primāri attiecas uz nepieciešamo darbību noteikšanu nacionālajā un vietējā (pašvaldību) līmenī, lai sekmētu nekustamā kultūras mantojuma ilgtspējīgu attīstību un nodrošinātu sabiedrībai iespējas gūt sociāli ekonomiskos labumus no nekustamā kultūras mantojuma objektu izmantošanas.

Iepriekšminētais nozīmē, ka ir jāpēta kultūras mantojuma objektu pārvaldība un tai atbilstošā sabiedriskā politika, īpašu uzmanību pievēršot nekustamo kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomiskā potenciāla attīstības šķēršļu apzināšanai un pārvarēšanai.

1.2. Mērķi un uzdevumi

Pastāv liels daudzums dažādu kultūras mantojuma objektu, kas ir iedalīti tipoloģiskajās grupās, piemēram, arheoloģiskie, arhitektūras, industriālie, pilsēt būvniecības u. c. (Pieminekļu reģistrs, 2023). Dažāda veida kultūras objektu pārvaldības aspekti, uzturēšanas izdevumu un ieņēmumu struktūra, kā arī citi aspekti būtiski atšķiras. Promocijas darba autors galvenokārt fokusēsies uz divu veidu kultūras mantojuma objektu izpēti – arheoloģiskā mantojuma objekti (piemēram, senkapi, pilskalni, pilis u. c.) un arhitektūras mantojuma objekti (jo īpaši – muižas kā liela un ilustratīva arhitektūras mantojuma daļa). Šiem objektu veidiem ir raksturīgas atšķirīgas administratīvās prasības, restaurācijas un saglabāšanas (konservācijas) prakse, sociāli ekonomiskā izmantošana u. c., tādējādi ļaujot pētīt sociāli ekonomiskā potenciāla attīstības aspektus plašākā kontekstā.

Hipotēze – nekustamā kultūrvēsturiskā mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību ietekmējošie faktori nosaka šīs attīstības ilgtspējīgas pārvaldības plānošanu un īstenošanu.

Pētījuma mērķis ir padziļināti izpētīt nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstības šķēršļus Latvijā un piedāvāt risinājumu minēto šķēršļu pārvarēšanai.

Pētījuma uzdevumi

1. Apzināt nekustamā kultūras mantojuma izmantošanā iesaistītās puses un izanalizēt ar nekustamo kultūras mantojumu saistītās sociāli ekonomiskās intereses.
2. Identificēt nekustamā kultūras mantojuma objektu ekonomiskās izmantošanas veidus un ar to saistītos attīstības un uzturēšanas izdevumus.
3. Izstrādāt nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskas ietekmes aprakstu, t. sk. identificējot prettiesiskas rīcības dēļ mantojuma objektiem nodarītos zaudējumus un nosakot cietušās puses. Izpētīt pieejas nodarīto zaudējumu novērtēšanai un atbilstošas kompensācijas piešķiršanai visām cietušajām pusēm.
4. Apzināt un izpētīt iesaistīto pušu sadarbības aspektus nekustamā kultūras mantojuma objektu izmantošanā un pārvaldībā.
5. Noteikt galvenos sociāli ekonomiskos indikatorus ilgtspējīgiem attīstības projektiem nekustamā kultūras mantojuma jomā.
6. Identificēt un novērtēt faktorus, kas veicina nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību. Identificēt galvenos attīstības šķēršļus un to pārvarēšanas veidus.
7. Izstrādāt nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģisko ietvaru.

Pastāvot lietderībai, uzdevumu izpildē tiek veikti attiecīgie starptautiskie salīdzinājumi.

Pētījuma objekts ir Latvijas nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskais potenciāls.

Pētījuma priekšmets ir nacionālā nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstības pārvaldība.

Pētījuma vieta – Latvija.

Promocijas darba jautājums – vai Latvijā esošā nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības (regulēšanas) sistēma veicina kultūras mantojuma ilgtspējīgu saglabāšanu un sociāli ekonomisko attīstību.

Promocijas darba teorētisko un metodisko pamatojumu veido Latvijā un ārvalstīs izdotā vispārīgā un zinātniskā literatūra par nekustamā kultūras mantojuma objektu pārvaldību un sociāli ekonomisko attīstību, nozares pētījumi, atbilstošo projektu materiāli, Latvijas un starptautiskā statistika, pārskati un cita ministriju, pašvaldību un citu institūciju un organizāciju sniegtā informācija, profesionālo un teritoriālo asociāciju (t. sk. ārvalstu), ekspertu un nozaru pārstāvju konsultācijas un viedokļi, Latvijas, ārvalstu, ES un plašāka starptautiskā mēroga normatīvie akti, krimināllietas par kultūras īpašumam nodarītajiem zaudējumiem, Latvijas un starptautiskā tiesu

prakse, datubāzes, tiešsaistes avoti, masu mediji, kā arī autora zinātniskās publikācijas, analīze un secinājumi.

Pētījuma teorētiskais un metodiskais ietvars. Pētījuma teorētiskā un analītiskā ietvara pamatā ir tādu autoru darbi un ieguldījums ekonomikas teorijā kā *Smith A.* (piemēram, pašlabuma (saprātīgā egoisma) jēdziens), *D. Rikardo* (piemēram, izdevīgas nodokļu sistēmas jēdziens), *J. Schumpeter* (sociālās vērtības jēdziens), *J. M. Keynes* (valdības ekonomiskās politikas jēdziens, patēriņa psiholoģiskie aspekti, publiskās un privātās attiecības, investīciju socializācija), *R. Coase* (sabiedrisko preču jēdziens, attiecības starp tiesībām un ekonomiku, publiskā un privātā partnerība), *D. Throsby* (piemēram, kultūras mantojuma netiešās vērtības jēdziens) u. c. Pētījumā galvenokārt izmantota induktīvā pieeja; teorētisko bāzi veido sistēmu teorijas un *PESTEL* analīzes elementi.

Lai īstenotu pētījuma uzdevumus, atbilstoši pētījuma virzienam tika izmantotas šādas metodes:

- vispārpieņemtās zinātniskās metodes – analīzes un sintēzes metodes, indukcijas un dedukcijas metodes, monogrāfiskā metode, loģiski konstruktīvā metode, salīdzināšanas metode, grafiskā metode;
- kvalitatīvās metodes – ekspertintervijas, kvalitatīvā kontentanalīze;
- kvantitatīvās metodes – statistiskas analīze, aptaujas (anketēšanas).

Pētījuma veikšanā izmantota arī dokumentu analīze, juridiskā analīze (t. sk. normatīvo aktu, krimināllietu materiālu un tiesu prakses analīze; normatīvo aktu analīzē galvenokārt izmantotas tiesību normu sistēmiskā un teleoloģiskā interpretācijas metodes), kā arī matemātiskās metodes (sadālījuma skaitlisko raksturotāju metodes).

Pētījuma izstrādes laikā autors devās vairāku dienu izpētes vizītē uz Kurzemi, lai pētītu nekustamā kultūras mantojuma objektu pārvaldības aspektus šajā reģionā.

Pētījuma ierobežojumi. Lai izveidotu zinātniski precīzu analīzes lauku, veicot pētījumu, tika noteikti un turpmāk ņemti vērā vairāki ierobežojumi.

1. Pētījums galvenokārt ir orientēts uz Latviju, ņemot vērā tās ekonomisko, politisko, sociālo, kultūras un tiesisko specifiku. Tomēr tas neizslēdz iespēju izmantot pētījuma rezultātus arī citā kontekstā, veicot attiecīgus pielāgojumus vietējai specifikai.
2. Pētījums ir vērsts uz nekustamo kultūras mantojumu. Pastāvot lielai vienā nekustamo kultūras mantojuma objektu tipā ietilpstošo objektu daudzveidībai un katram objektu tipam raksturīgām īpašām iezīmēm, pētījums galvenokārt ir vērsts uz arheoloģisko objektu tipoloģisko grupu un muižām (kā arhitektūras tipa apakštipu), jo tie ir daudzskaitlīgi un raksturīgi Latvijai (Pieminekļu reģistrs, 2023). Pētījuma rezultātus var izmantot arī attiecībā uz cita tipa nekustamā mantojuma objektiem (piemēram, industriāliem vai pilsētībūvniecības mantojuma objektiem), veicot attiecīgus pielāgojumus atbilstoši to specifikai.
3. Koncentrējoties galvenokārt uz antropogēniem faktoriem, ne visi nekustamā kultūras mantojuma potenciāla attīstību ietekmējošie faktori tika pētīti vienlīdz detalizēti, piemēram, vides faktori tika pētīti mazāk, salīdzinot ar sociāli ekonomiskajiem un tiesiskajiem faktoriem.

4. Baltijas valstīs, t. sk. Latvijā, būtiski trūkst atbilstošu pētījumu², kā arī būtiski trūkst atbilstošu sociāli ekonomisko datu, tāpēc nav pietiekama teorētiskā un pierādījumu pamatojuma, kas būtu izmantojams kā pētījuma bāze. Tas vienlaikus ir gan pētījuma ierobežojums, gan izaicinājums, apgrūtinot teorētisko izpēti un datu vākšanu, taču pozitīvi ietekmējot pētījuma zinātnisko novitāti.

1.3. Pētījuma dizains

Lai izpildītu pētījuma uzdevumus, tika izmantota loģiska shēma, pieņemot, ka nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstība atbilst iesaistīto pušu konstruktīvo³ sociāli ekonomisko interešu apmierinājumam.

1. Apzinātas nekustamā kultūras mantojumā iesaistītās puses un to sociāli ekonomiskās intereses. Tādējādi ir radīts pamats nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstību ietekmējošo faktoru identificēšanai.
2. Noteikti nekustamā kultūras mantojuma objektu ekonomiskās izmantošanas veidi. Tādējādi ir identificēti vairāki ekonomiskie, sociālie, politiskie, ar sadarbību saistītie un tehnoloģiskie (t. sk. vides) attīstību ietekmējošie faktori.
3. Izpētīta ar nekustamā kultūras mantojuma objektiem saistīto izdevumu struktūra un to saikne ar piešķirto kultūras pieminekļa statusu. Tādējādi ir identificēti ekonomiskie un tiesiskie faktori, kas ietekmē izdevumu veidus un apjomu.
4. Veikta nekustamajiem kultūras mantojuma objektiem nodarīto zaudējumu novērtējuma salīdzinošā analīze un apzinātas kultūras mantojuma objekta bojājuma vai iznīcināšanas rezultātā cietušās puses. Bieži vien patiesās sociāli ekonomiskās intereses nav skaidri saskatāmas, kamēr to apmierināšana nav apdraudēta, tāpēc minētais novērtējums ļāva skaidrāk definēt atbilstošās cietušās intereses un līdz ar to arī faktorus, kas veicina šo interešu aizsardzību (politiskie, tiesiskie, sociālie). Novērtējums ļāva noteikt arī savstarpējo saikni starp nekustamā kultūras mantojuma aizsardzību (jo attīstība nav iespējama bez aizsardzības) un faktoru ietekmi.
5. Noteikti atbilstošas kompensācijas veidi cietušajām pusēm. Tādējādi pētījumā ieviesti sociāli ekonomiskā taisnīguma aspekti, kas ļāva precizēt attiecīgus sociālos, ekonomiskos un tiesiskos faktorus.
6. Sagrupēti un izskaidroti nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību ietekmējošie faktori, nosakot veicinošos un kavējošos faktorus.
7. Precizēti un aprobēti sociāli ekonomiskie indikatori ilgspējīgas attīstības projektiem nekustamā kultūras mantojuma jomā. Tādējādi ir ieviesta nekustamā kultūras mantojuma attīstības sociāli ekonomiskās ietekmes mērīšana, vienlaikus ļaujot netieši izmērīt veicinošo un kavējošo faktoru ietekmi.

² Pēc Autora rīcībā esošās informācijas Latvijā tika veikti vien daži pētījumi attiecīgajā jomā, piemēram, Karnīte, 2002, Kīlis, 2007, Pūķis, 2011.

³ Iesaistīto pušu sociāli ekonomiskās intereses nekustamā kultūras mantojuma jomā var būt gan konstruktīvas (piemēram, mantojuma izmantošana sabiedrisko pasākumu laikā, pētniecībai un izglītībai, nodarbinātībai), gan arī destruktīvas (piemēram, arheoloģisko objektu izmantošana nelikumīgiem izrakumiem nolūkā iegūt senlietas, kultūras mantojuma objektu veidojošo materiālu nelikumīga izmantošana celtniecībai u. tml.) (Kairiis, 2020).

8. Pamatojoties uz iepriekšējiem pētījuma rezultātiem, izstrādāts nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskais ietvars, tādējādi pabeidzot Pētījumu.

Pētījuma uzdevumu izpildes attēlošanai autors izstrādāja pētījuma dizaina shēmu, kas atspoguļo pētījuma etapus un atbilstošās promocijas darba nodaļā “Pētījuma galvenie rezultāti” iekļautās apakšnodaļas.

1.1. att. Pētījuma dizaina shēma.

1.4. Zinātniskā novitāte

Pētījuma zinātniskā novitāte attiecas uz vairākiem pētījuma rezultātiem.

1. Identificētas un klasificētas iesaistīto pušu sociāli ekonomiskās (ieskaitot destruktīvās) intereses nekustamā kultūras mantojuma aizsardzības un attīstības jomā, t. sk. veikts to salīdzinājums ar D. Trosbija izstrādāto klasifikāciju (*Throsby, 2012*). Izstrāde veikta šī pētījuma ietvaros (primāri *Kairiis, 2020; Kairiss, Olevska, 2020*; 2.1. apakšnodaļa un ar to saistītie secinājumi un priekšlikumi).
2. Identificētas iesaistītās puses un intereses, kurām tiek nodarīts sociāls un ekonomisks kaitējums nekustamā kultūras mantojuma objektu bojāšanas vai iznīcināšanas rezultātā (primāri *Kairiss, Olevska, 2020*). Tipoloģizēts cietušo interešu veids, raksturs un apjoms, kaitējums un sociāli ekonomiskās kompensācijas veidi (primāri *Olevska-Kairisa, Kairiss, 2023*). Izstrāde veikta šī pētījuma gaitā (2.5. apakšnodaļa un ar to saistītie secinājumi un priekšlikumi).
3. Identificēti un izanalizēti sociāli ekonomiskā kaitējuma, kas nodarīts arheoloģiskajiem objektiem nelikumīgu darbību rezultātā, novērtēšanas kritēriji un veikts 12 valstu (Latvija, Lietuva, Igaunija, Somija, Zviedrija, Vācija, Nīderlande, Spānija, Kipra, Krievija, Moldova, Ukraina) salīdzinājums. Izstrāde veikta šī pētījuma gaitā (primāri *Kairiss, Olevska, 2020*; 2.4. apakšnodaļa un ar to saistītie secinājumi un priekšlikumi).
4. Identificēti un no sociāli ekonomiskā un juridiskā viedokļa izanalizēti novērtēšanas praktiskie aspekti zaudējumiem, kas nodarīti Latvijas arheoloģiskajiem objektiem nelikumīgo darbību rezultātā. No sociāli ekonomisko zaudējumu novērtējuma viedokļa ir izpētīta attiecīgā tiesu prakse. Izstrāde veikta šī pētījuma gaitā (primāri *Kairiss, Olevska, 2021b*; 2.4. apakšnodaļa un ar to saistītie secinājumi un priekšlikumi).
5. Identificēti un izanalizēti politiskie, ekonomiskie, sociālie, juridiskie un administratīvie, tehnoloģiskie, vides un ar iesaistīto pušu sadarbību saistītie faktori, kas ietekmē nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību Latvijā. Noteikti faktori, kas ietekmē arheoloģisko pētījumu veikšanu Latvijā. Izstrāde veikta šī pētījuma gaitā (primāri *Kairiss, Olevska, 2021a; Kairiss, Olevska, 2021c*; 2.6. apakšnodaļa un ar to saistītie secinājumi un priekšlikumi).
6. Identificēti un izanalizēti muižu sociāli ekonomiskās izmantošanas veidi Latvijā, Lietuvā un Igaunijā. Izstrādāta dažāda veida arheoloģisko vietu sociāli ekonomiskās izmantošanas tipoloģija. Noteikta ar muižu un arheoloģisko vietu uzturēšanu saistīto izdevumu struktūra. Izstrāde veikta šī pētījuma gaitā (primāri *Kairiss, Olevska, 2021a; Kairiss, Olevska, 2021c*; 2.2. un 2.3. apakšnodaļas un ar to saistītie secinājumi un priekšlikumi).
7. Izstrādāti kultūras mantojuma objektu attīstības projektu sabiedriskās lietderības sociāli ekonomiskie indikatori. Noteikta un izanalizēta indikatoru piemērotība, kā arī mērījumu datu pieejamība un avoti nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektu ilgtspējīgu sociāli ekonomisko iznākumu novērtēšanai. Izstrāde veikta šī pētījuma gaitā (primāri *Kairiss, Geipele, Olevska-Kairisa, 2023*; 2.7. apakšnodaļa un ar to saistītie secinājumi un priekšlikumi).

8. Izstrādāts nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskais ietvars nacionālajā un vietējā līmenī. Izstrāde veikta šī pētījuma gaitā (primāri *Kairiss, Geipele, Olevska-Kairisa, 2023*; 2.8. apakšnodaļa un ar to saistītie secinājumi un priekšlikumi).

1.5. Rezultātu lietojums

Pētījuma rezultāti papildina zinātnisko zināšanu bāzi nekustamā kultūras mantojuma ilgtspējīgā pārvaldībā. Rezultāti ir praktiski izmantojami valsts un pašvaldību institūciju darbībā nekustamā kultūras mantojuma jomā, t. sk. mantojuma pārvaldības politikas izstrādē, īstenošanā un izvērtēšanā, plānošanas dokumentu un normatīvo aktu izstrādē, publiskās un privātās partnerības aktivitātēs, ar kultūras mantojuma attīstību saistītos projektos, sabiedriskās informētības uzlabošanā, kā arī sadarbības veicināšanā starp dažādām nozarē iesaistītajām pusēm (publiskais, privātais sektors, akadēmiskās un pētnieciskās institūcijas, NVO u. c.).

1.6. Promocijas darba struktūra

Promocijas darbs ir tematiski saistītu zinātnisku publikāciju kopa, kas ir vērsta uz izpratni par Latvijas nekustamo kultūras mantojuma objektu sociāli-ekonomisko potenciālu un tā attīstību.

1.7. Publikācijas un promocijas darba aprobācija

Darba galvenie rezultāti tika apkopoti deviņās zinātniskās publikācijās (kopumā no 2015. līdz 2023. gadam izstrādātas 14 ar pētījumu saistītas publikācijas (neskaitot konferenču tēžu krājumus) (10 publikācijas tika izstrādātas doktorantūras studiju laikā no 2019. gada septembra līdz 2023. gada jūnijam)). Pētījuma rezultāti tika prezentēti 20 starptautiskās konferencēs.

Zinātniskās publikācijas

1. **Kairiss, A.**, Geipele, I., Olevska-Kairisa, I. (2023). Sustainability of Cultural Heritage-Related Projects: Use of Socio-Economic Indicators in Latvia. Sustainability. 15, 10109, ISSN: 2071-1050 <https://doi.org/10.3390/su151310109> (Q1 žurnāls, indeksēts Scopus, Web of Science u.c.).
2. Olevska-Kairisa, I., **Kairiss, A.** (2023). Victims of heritage crimes: aspects of legal and socio-economic justice. Open Archaeology, Vol. 9, ISSN: 2300-6560. <https://doi.org/10.1515/opar-2022-0293> (Q1 žurnāls, indeksēts in Scopus, Web of Science u.c.).
3. **Kairiss, A.**, Olevska, I. (2021c). Development Aspects of Archaeological Sites in Latvia. Archaeologia Lituana, Vol. 22., ISSN 1392-6748. e-ISSN 2538-8738. <https://www.journals.vu.lt/archaeologia-lituana/article/view/26383> (Q2 žurnāls, indeksēts Scopus u.c.).

4. **Kairiss, A.,** Olevska, I. (2021b). Assessing Endangerment of Archaeological Heritage in Latvia: Legal Framework and Socio-Economic Aspects. AP: Online Journal in Public Archaeology, Vol. 11, ISSN: 2171-6315 <http://revistas.jasarqueologia.es/index.php/APJournal/article/view/281> (Q4 žurnāls, indeksēts Scopus u.c.).
5. **Kairiss, A.,** Olevska, I. (2021a). Development Aspects of Manors as a Part of Cultural Heritage in Latvia. Culture Crossroads, Vol. 19, ISSN: 2500-9974 <https://www.culturecrossroads.lv/index.php/cc/article/view/27/23> (indeksēts ERIH PLUS, EBSCO u.c.).
6. **Kairiņš, A.** (2020). Latvijas arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un sociāli-ekonomiskās attīstības faktori (Factors of Protection and Socio-Economic Development of Latvia's Archaeological Heritage). Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa, 74 (3), 52–79, ISSN: 1407-0081 <http://www.lasproceedings.lv/publikacija/latvijas-arheologiska-mantojuma-aizsardzibas-un-sociali-ekonomiskas-attistibas-faktori/> (indeksēts Research Gate, Academia.edu).
7. **Kairiss, A.,** Olevska, I. (2020). Damage to Archaeological Sites: Assessment Criteria and Situation in Latvia. Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management, Vol. 8, 45–82, ISSN: 2255-9671 <https://doi.org/10.2478/bjreecm-2020-0005> (indeksēts EBSCO u.c.).
8. **Kairiss, A.** (2017). Awareness Raising and Protection of Archaeological Heritage. Culture Crossroads, Vol. 11, 20–41, ISSN: 1691-3019 <https://culturecrossroads.lv/index.php/cc/article/view/129> (indeksēts EBSCO u.c.).
9. **Kairiņš, A.** (2015). Kultūras priekšmetu nelikumīgas aprites mazināšana: per aspera ad astra (Diminishing of Trafficking of Cultural Objects: Per aspera ad astra). Culture Crossroads, Vol. 7, 61–74, ISSN 1691-3019 <https://culturecrossroads.lv/index.php/cc/article/view/228> (indeksēts EBSCO u.c.).

Kopsavilkums par rakstu kopas atbilstību studiju programmas nosacījumiem

Nr. p. k.	Zinātniskā raksta nosaukums	Jābūt publicētiem vai pieņemtiem publicēšanai vismaz 8 (astoņiem) zinātniskiem rakstiem	Vismaz 4 (četriem) rakstiem jābūt oriģināl-publicācijām žurnālos, kas indeksēti <i>Scopus</i> un/vai <i>Web of Science</i>	No kuriem 2 (divu) rakstu bibliogrāfiskie rādītāji ir atbilstoši Q1 vai Q2 līmeņa (<i>SCImago Journal Citation Reports</i>) kategorijas ranga žurnāliem	Vismaz 2 (divos) rakstos, kuri indeksēti <i>Scopus</i> un/vai <i>Web of Science</i> doktora grāda pretendentam ir jābūt pirmajam autoram
1.	<i>Sustainability of Cultural Heritage-Related Projects: Use of Socio-Economic Indicators in Latvia</i>	X	X	X	X
2.	<i>Victims of heritage crimes: aspects of legal and socio-economic justice</i>	X	X	X	
3.	<i>Development Aspects of Archaeological Sites in Latvia</i>	X	X	X	X
4.	<i>Assessing Endangerment of Archaeological Heritage in Latvia: Legal Framework and Socio-Economic Aspects</i>	X	X		X
5.	<i>Development Aspects of Manors as a Part of Cultural Heritage in Latvia⁴</i>	X			
6.	Latvijas arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un sociāli ekonomiskās attīstības faktori	X			
7.	<i>Damage to Archaeological Sites: Assessment Criteria and Situation in Latvia</i>	X			
8.	<i>Awareness Raising and Protection of Archaeological Heritage</i>	X			
9.	Kultūras priekšmetu nelikumīgas aprites mazināšana: <i>per aspera ad astra</i>	X			
Kopā		9 (izpildīts)	4 (izpildīts)	3 (izpildīts)	3 (izpildīts)

⁴ Publikācija indeksēta t. sk. *ERIH PLUS*.

Autora personīgā ieguldījuma novērtējums

Nr. p. k.	Zinātniskā raksta nosaukums	Raksta pirmais autors	Lapu skaits rakstā (neieskaitot bibliogrāfiju un pielikumus)	Personīgais ieguldījums (lapas, neieskaitot bibliogrāfiju un pielikumus)	Ieguldījuma raksturojums
1.	<i>Sustainability of Cultural Heritage-Related Projects: Use of Socio-Economic Indicators in Latvia</i>	X	20	12	Pašnovērtējums – 60 %, t. sk. publikācijas pamatnostādnes, metodoloģijas un oriģinālā manuskripta sagatavotājs
2.	<i>Victims of heritage crimes: aspects of legal and socio-economic justice</i>		14	10	Pirmā autora novērtējums – 60 %, t. sk. publikācijas pamatnostādnes, metodoloģijas izstrādātājs, datu pārvaldītājs, līdzintervētājs, formālās analīzes veicējs un oriģinālā manuskripta sagatavotājs
3.	<i>Development Aspects of Archaeological Sites in Latvia</i>	X	21	14	Pašnovērtējums – 65 %, t. sk. publikācijas pamatnostādnes, metodoloģijas un oriģinālā manuskripta sagatavotājs
4.	<i>Assessing Endangerment of Archaeological Heritage in Latvia: Legal Framework and Socio-Economic Aspects</i>	X	29	17	Pašnovērtējums – 60 %, t. sk. publikācijas pamatnostādnes, metodoloģijas un oriģinālā manuskripta sagatavotājs
5.	<i>Development Aspects of Manors as a Part of Cultural Heritage in Latvia</i>	X	21	13	Pašnovērtējums – 60 %, t. sk. publikācijas pamatnostādnes, metodoloģijas un oriģinālā manuskripta sagatavotājs
6.	Latvijas arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un sociāli ekonomiskās attīstības faktori	X	21	21	Pašnovērtējums – 100 % (pilna raksta vienīgais autors)
7.	<i>Damage to Archaeological Sites: Assessment Criteria and Situation in Latvia</i>	X	28	17	Pašnovērtējums – 60 %, t. sk. publikācijas pamatnostādnes, metodoloģijas un oriģinālā manuskripta sagatavotājs
8.	<i>Awareness Raising and Protection of Archaeological Heritage</i>	X	18	18	Pašnovērtējums – 100 % (pilna raksta vienīgais autors)
9.	Kultūras priekšmetu nelikumīgas aprītes mazināšana: <i>per aspera ad astra</i>	X	12	12	Pašnovērtējums – 100 % (pilna raksta vienīgais autors)
Kopā		8 (izpildīts)	184	134 (izpildīts)	

Konferences (referāti) un sanāksmes, kurās prezentēti pētījuma rezultāti

1. **Kairiss, A.** (2023). Which Socio-economic interests are associated with archaeological sites, and how do stakeholders suffer due to heritage crime? [*Kādas sociāli ekonomiskās intereses ir saistītas ar arheoloģiskajām vietām un kā iesaistītās puses cieš no mantojuma noziegumiem?*] Eiropas arheologu asociācijas Nelikumīgas tirdzniecības kultūras materiālā komitejas apaļā galda sesija *Starptautiskās zinātniskās konferences “Eiropas arheologu asociācijas 29. ikgadējā konference”* ietvaros, Belfāsta, Ziemeļīrija, 2023. gada 30. augusts - 2. septembris. Abstract Book, Ziemeļīrija, Belfāsta, 2023. gada 30. augusts–2. septembris. Belfāsta: EAA, 2023, p. 575. ISBN 978-80-88441-05-2; Eiropas arheologu asociācijas konferences dalības sertifikāts.
2. **Kairiņš, A.,** Oļevska-Kairiņa, I. (2023). Sociāli ekonomisko indikatoru izmantošana kultūras mantojuma attīstības projektos Latvijā: Pētījuma rezultātu prezentācija. *Kultūras ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības ekspertu fokusēta sanāksme*. Rīga, 2023. gada 31. jūlijā (sanāksmes kopsavilkums pievienots kā pielikums).
3. **Kairiss, A.,** Olevska-Kairiņa, I. (2023). Problems of victims identification in cultural heritage crimes [*Cietušo identifikācijas problēmas kultūras mantojuma noziegumos*]. *Starptautisks seminārs Nelikumīgas kultūras priekšmetu aprites novēršana Baltijā: iespējas un izaicinājumi*. Rīgā, 2023. gada 2. jūnijā. <https://www.nkmp.gov.lv/lv/jaunums/notiks-starptautisks-seminars-nelikumigas-kulturas-prieksmetu-aprites-noversana-baltija-iespejas-un-izaicinajumi>.
4. **Kairiss, A.,** Olevska, I. (2022). Are Some Stakeholders More Equal than the Others or Actual Issues of Heritage Crime Victims [*Vai dažas iesaistītās puses ir līdzvērtīgākas nekā citas jeb cietušo problemātika kultūras mantojuma noziegumos*]. *Starptautiskā zinātniskā konference “Kultūras krustpunkti 2022” (Cultural Crossroads 2022)*, Rīga, Latvija, 2022. gada 4. novembris. Programma / tēžu krājums, Rīga, Latvijas Kultūras akadēmija, 2.–4. novembris, 2022., 101. lpp. ISSN 2599-9958.
5. **Kairiss, A.,** Olevska, I. (2022). Socio-economic Indicators of Cultural Heritage Development Projects: Opportunities for Raising Awareness [*Kultūras mantojuma attīstības projektu sociāli ekonomiskie indikatori: informētības paaugstināšanas iespējas*]. *ICOMOS starptautiskā zinātniskā konference*, Cēsis, Latvija, 2022. gada 21. oktobris. <https://www.icomos.lv/news/aicinam-uz-konferenci-arheologiskais-mantojums-mus>.
6. **Kairiss, A.,** Olevska, I. (2022). Protecting the Past is the Key to the Future: Rights of Archaeological Heritage Stakeholders and Social Justice [*Pagātnes aizsardzība ir nākotnes atslēga: arheoloģiskā mantojumā ieinteresēto personu tiesības un sociālais taisnīgums*]. *Starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas arheologu asociācijas 28. ikgadējā konference”*, Budapešta, Ungārija, 2022. gada 31. augusts–3. septembris. Abstract Book, Ungārija, Budapešta, 2022. gada 31. augusts - 3. septembris. Prāga: EAA, 2022, pp. 326–327. ISBN 978-80-88441-02-1.

7. **Kairiss, A.** (2022). Damage to Archaeological Sites: Suffered Parties and Protection of Their Socio-Economic Interests [*Arheoloģisko vietu bojāšana: cietušās puses un to sociāli-ekonomisko interešu aizsardzība*]. Rīgas Tehniskās universitātes 63. starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros organizētā starptautiskā zinātniskā konference “Būvniecības un nekustamā īpašuma pārvaldības, reģionālās un teritoriālās attīstības inženierekonomikas zinātniskās problēmas” (ICEREE'2022), Rīga, Latvija, 2022. gada 29. septembris. Tēžu krājums, Latvija, Rīga, 29.–30.09.2022. Rīga: RTU Izdevniecība, 2022, 18.–19. lpp. ISSN: 2592-9372.
8. **Kairiss, A., Olevska, I.** (2021). Ownership of Archaeological Heritage Object: Problems and Solutions [*Arheoloģiskā mantojuma objekts īpašumā: problemātika un risinājumi*]. Starptautiskā zinātniskā konference “Kultūras krustpunkti 2021” (Cultural Crossroads 2021), Rīga, Latvija (attālināta konference), 2021. gada 1.–5. novembris. Programma/ tēžu krājums, Latvija, Rīga, 01.11.–05.11.2021. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2021., 97. lpp. ISSN 2599-9958.
9. **Kairiss, A.** (2021). Ownership of Archaeological Heritage Objects: Challenges and Opportunities [*Īpašumtiesības uz arheoloģiskā mantojuma objektu: izaicinājumi un iespējas*]. Rīgas Tehniskās universitātes 62. starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros organizētā starptautiskā zinātniskā konference “Būvniecības un nekustamā īpašuma pārvaldības, reģionālās un teritoriālās attīstības inženierekonomikas zinātniskās problēmas” (ICEREE'2021), Rīga, Latvija (attālināta konference) 2021. gada 30. septembrī. Tēžu krājums, Rīga, 2020. gada 30. septembris. Latvija: Rīga. RTU Izdevniecība, 2021, 25. lpp. ISBN 978-9934-22-677-9.
10. **Kairiss, A., Olevska, I.** (2021). Ownership of Archaeological Heritage Objects: Advantage or Encumbrance? [*Arheoloģiskā mantojuma objektu īpašumtiesības: priekšrocība vai apgrūtinājums?*] Starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas Arheologu asociācijas 27. ikgadējā konference”, Ķīle, Vācija (attālināta konference), 2021. gada 8.–11.09. Tēžu krājums, 2021. gada 24.–30. augusts. Prāga: Eiropas Arheologu asociācija, 2021, 192. lpp. ISBN 978-80-907270-8-3.
11. **Kairiss, A., Olevska I.** (2020). Looting of Archaeological Sites in Latvia: Damage Assessment Aspects [*Arheoloģisko vietu izlaupīšana Latvijā: postījumu novērtēšanas aspekti*]. ASV Tieslietu departaments/ Latvijas un ASV Tiesībaizsardzības, Prokuratūras un Mantojuma aizsardzības institūcijas/ Eiropols/ Latvijas Valsts administrācijas skola “Starptautiskais seminārs [vebinārs] “Looting and Laundering: Cultural Property Trafficking & Financial Crime”, Rīga, Latvija (attālināts pasākums), 2020. gada 14. decembris.
12. **Kairiss, A., Olevska I.** (2020). Archaeological heritage: interests of stakeholders and possibilities of their protection [*Arheoloģisks mantojums: iesaistīto pušu intereses un aizsardzības iespējas*]. Starptautiskā zinātniskā konference “Kultūras krustpunkti 2020” (Cultural Crossroads 2020), Rīga, Latvija (attālinātā konference), 2020. gada 6. novembris Programma / tēžu krājums, Latvija, Rīga, 02.11.–06.11.2020. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2020, 77.–78. lpp. ISSN 2599-9958.

13. **Kairiss, A.** (2020). Looting of Archaeological Sites in Latvia and Europe: Damage Assessment Aspects [*Arheoloģisko vietu izlaupīšana Latvijā un Eiropā: postījumu novērtēšanas aspekti*]. *NETCHER projekta starptautiskais vebinārs "Education & Illicit Trafficking of Cultural Goods"* (attālināts pasākums), 2020. gada 13. oktobrī.
14. **Kairiss, A.** (2020). Damages to Archaeological Heritage Objects Caused by Illegal Activities: Damage Assessment Aspects [*Arheoloģiskā mantojuma objektiem nelikumīgu darbību rezultātā nodarīti bojājumi: novērtēšanas aspekti*]. *Rīgas Tehniskās universitātes 61. starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros organizētā starptautiskā zinātniskā konference "Būvniecības un nekustamā īpašuma pārvaldības, reģionālās un teritoriālās attīstības inženierekonomikas zinātniskās problēmas" (ICEREE'2020)*, Rīga, Latvija (attālinātā konference), 1.–3. 2020. Tēžu grāmata, Rīga, 1–3 October, 2020. Latvija: Rīga. RTU Izdevniecība, 2020, 14. lpp. ISBN 978-9934-22-511-6 (pdf), 978-9934-22-369-3.
15. **Kairiss, A., Olevska, I.** (2020). Damages to archaeological heritage resulting from unauthorized excavations: socio-economic consequences and legal aspects [*Arheoloģiskā mantojuma bojājumi, kas radušies neatļautu izrakumu rezultātā: sociāli-ekonomiskās sekas un tiesiskie aspekti*]. *Starptautiskā zinātniskā konference "Eiropas Arheologu asociācijas 26. ikgadējā konference"*, Budapeštā, Ungārijā (attālā konference), 2020. gada 24.–30. augustā. *Tēžu grāmata*, 2020. gada 24.–30. augusts. Prāga: Eiropas Arheologu asociācija, 2020, 235.–236. lpp. ISBN 978-80-907270-7-6.
16. Modlinger, M., Godfrey, E., **Kairiss, A.**, Hajdas, I. (2020). Formulating a Code of Ethics for the Scientific Analysis of Archaeological Materials [*Arheoloģisko materiālu zinātniskās analīzes ētikas kodeksa formulēšana.*] *Starptautiskā zinātniskā konference "Eiropas Arheologu asociācijas 26. ikgadējā konference"*, Budapešta, Ungārija (attālinātā konference), 2020. gada 24.–30. augustā. *Abstract Book*, 2020. gada 24.–30. augusts. Prāga: Eiropas Arheologu asociācija, 2020, lpp. 237. ISBN 978-80-907270-7-6.
17. **Kairiss, A.** (2019). Socio-economic aspects of archaeological heritage management [*Arheoloģiskā mantojuma pārvaldības sociāli-ekonomiskie aspekti*]. *Starptautiskā zinātniskā konference "Kultūras krustpunkti 2019" (Cultural Crossroads 2019)*, Rīga, Latvija, 2019. gada 1. novembris *Programma / tēžu krājums*, Latvija, Rīga, 29. okt.–1. nov., 2019. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2019, 68.–68. lpp. ISSN 2500-9958.
18. **Kairiss, A.** (2019). The Catalogue of Endangered Latvian Archaeological Artefacts and Other Latvian Solutions for Protection of Cultural Objects [*Apdraudēto Latvijas arheoloģisko senlietu katalogs un citi Latvijas risinājumi kultūras objektu aizsardzībai*]. *NETCHER projekta starptautiskais seminārs*, Barselona, Spānija, 2019. gada 3.–4. oktobris.
19. **Kairiss, A.** (2019). Socio-Economic Aspects of Latvian Archaeological Heritage: Threats and Opportunities [*Latvijas arheoloģiskā mantojuma sociāli-ekonomiskie aspekti: draudi un iespējas*]. *Rīgas Tehniskās universitātes 60. starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros organizētā starptautiskā zinātniskā konference "Būvniecības un nekustamā īpašuma pārvaldības inženierekonomikas zinātniskās problēmas, reģionu un teritoriju*

attīstība” (ICEREE'2019). Rīga, Latvija, 2019. gada 27. septembris. Tēžu grāmata, Rīga, 2019. gada 27.–28. septembris. Latvija: Rīga. RTU Izdevniecība, 2019, 21.–22. lpp. ISBN 978-9934-22-369-3.

20. **Kairiss, A.** (2019). Threats to archaeological heritage and socio-economic consequences: Latvian case study [*Draudi arheoloģiskajam mantojumam un sociāli ekonomiskās sekas: Latvijas situācijas izpēte*]. Starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas Arheologu asociācijas 25. gada konference”, Berne, Šveice, 04.–07. septembrī, 2019. Tēžu grāmata, Šveice, Berne, 2019. gada 4.–7. septembris. Prāga: Eiropas Arheologu asociācija, 2019, pp. 107.–108. ISBN 978-80-907270-6-9.

Konferences (sesiju organizēšana un vadīšana), kurās prezentēti pētījuma rezultāti

1. **Kairiss, A. (Rīgas Tehniskā universitāte)**, Modlinger, M. (Dženovas Universitāte), Olevska, I. (Māstrihtas Universitāte) (2022) Organizē un vada sesiju “Pagātnes aizsardzība ir nākotnes atslēga: arheoloģiskā mantojuma ieinteresēto personu tiesības un sociālais taisnīgums”. Starptautiskā zinātniskā konference „Eiropas arheologu asociācijas 28. ikgadējā konference”, Budapešta, Ungārija, 2022. gada 31. augusts–3. septembris. Tēžu grāmata, Ungārija, Budapešta, 2022. gada 31. augusts–3. septembris. Prāga: EAA, 2022, pp. 326–327. ISBN 978-80-88441-02-1.
2. Modlinger, M. (Dženovas Universitāte), **Kairiss, A. (Rīgas Tehniskā universitāte)**, Bernard, E. (IMT School for Advanced Studies Lucca), Olevska, I. (ArtLaw. club) (2021) Līdzorganizācija un līdzvadīšana sesijai “Arheoloģiskā mantojuma aizsardzība globalizācijas laikmetā: tendences, izaicinājumi, risinājumi [nelikumīga tirdzniecība]”. Starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas Arheologu asociācijas 27. ikgadējā konference”, Kīle, Vācija (attālā konference), 2021. gada 8.–11. septembrī. *Tēžu grāmata*, 2021. gada 08.–11. septembris. Prāga: Eiropas Arheologu asociācija, 2021, 190. lpp. ISBN 978-80-907270-8-3.
3. Modlinger, M. (Dženovas Universitāte), **Kairiss, A. (Rīgas Tehniskā universitāte)**, Godfrey, E. (Uffington Heritage Watch), Traviglia, A. (Itālijas Tehnoloģiju institūts) (2020). Līdzorganizācija un sesijas vadīšana “Mūsdienu tīkli un pagātnes stāsti: “dārgumu meklēšana”, mākslas tirgus, zinātniskā analīze un sadarbība arheoloģiskā mantojuma aizsardzībā.” Starptautiskā zinātniskā konference „Eiropas Arheologu asociācijas 26. ikgadējā konference”, Budapešta, Ungārija (attālinātā konference), 2020. gada 24.–30. augustā. Tēžu grāmata, 2020. gada 24.–30. augusts. Prāga: Eiropas Arheologu asociācija, 2020, 237. lpp. ISBN 978-80-907270-7-6.
4. Modlinger, M. (Dženovas Universitāte), Caspari, G. (Bernes Universitāte), Črešnar, M. (Lubļanas Universitāte), **Kairiss, A.** (Latvijas Kultūras akadēmija) (2019). Sesijas līdzorganizēšana un vadīšana: “Arheoloģisko artefaktu nelikumīga iegūšana un tirdzniecība: status quo un pretdarbība”. Starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas arheologu asociācijas 25. gada konference”, Berne, Šveice, 2019. gada 4.–7. septembris.

Tēžu grāmata, Šveice, Berne, 2019. gada 4.–7. septembris. Prāga: Eiropas Arheologu asociācija, 2019, 107. lpp. ISBN 978-80-907270-6-9.

Pētījuma rezultāti, kas aprobēti ekspertu novērtējumu, sanāksmju un aptauju ietvaros

1. *Sociāli ekonomiskā kaitējuma, kas nodarīts arheoloģiskajiem objektiem nelikumīgu darbību rezultātā, novērtēšanas kritēriju* (publikācijas *Kairiss, Olevska, 2020* ietvaros) izskatīšanu veica jomas eksperti 6 valstīs (Igaunija, Zviedrija, Nīderlande, Vācija, Spānija, Kipra).
2. *Arheoloģisko vietu sociāli ekonomiskās izmantošanas piemēri* (publikācijas *Kairiss, Olevska, 2021c* ietvaros) – izvērtējumu veicis Ventspils muzeja direktora vietnieks, vadošais pētnieks *Dr. hist. Armands Vijups* un Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Kultūras priekšmetu aprites daļas vadītājs *Mg. hist. Jānis Asaris*.
3. *Muižu sociāli ekonomiskās izmantošanas veidus* 3 Baltijas valstīs (publikācijas *Kairiss, Olevska, 2021a* ietvaros) aprobējuši Latvijas, Lietuvas un Igaunijas muižu asociāciju vadītāji, kā arī Latvijas Privāto vēsturisko ēku asociācijas vadītājs.
4. *Arheoloģisko pētījumu īstenošanas sociāli ekonomiskie aspekti un ietekme* (publikācijas *Kairiss, Olevska, 2021c* ietvaros) – aprobācija Latvijas Arheologu biedrības biedru aptaujas ietvaros.
5. *Mantojuma noziegumu ietekme uz arheologiem* (publikācijas *Olevska-Kairisa, Kairiss, 2023* ietvaros) – aprobācija Latvijas Arheologu biedrības biedru aptaujas ietvaros un intervija ar Latvijas Arheologu biedrības priekšsēdētāju.
6. *Kultūras mantojuma objektu attīstības projektu sociāli ekonomiskie sabiedriskās lietderības indikatori* (publikācijas *Kairiss, Geipele, Olevska-Kairisa, 2023* ietvaros) – aprobācija pilottestēšanas ietvaros Tukuma novadā un aprobācija aptaujas ietvaros 20 Latvijas pašvaldībās, trīs vietējās rīcības grupās, vienā profesionālajā asociācijā (Latvijas piļu, un muižu asociācija), kā arī divās valsts institūcijās – Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras Tūrisma departamentā un Latvijas Republikas Lauku atbalsta dienestā. Aprobācija tika veikta arī Kultūras ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības ekspertu fokusētajā sanāksmē, prezentējot ar indikatoriem saistītā pētījuma rezultātus.
7. *Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskais ietvars* – izvērtējumu veica UNESCO Latvijas nacionālās komisijas un Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes eksperti. Aprobācija tika veikta arī Kultūras ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības ekspertu fokusētajā sanāksmē, prezentējot metodoloģisko ietvaru.

1.8. Aizstāvamās promocijas darba tēzes

1. Būtiskākais šķērslis nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstībai Latvijā ir šī mantojuma sociāli ekonomiskās nozīmes apzināšanās trūkums.

2. Kultūras pieminekļa statuss nekustamā kultūras mantojuma objektam Latvijā var būt gan tā attīstību veicinošs, gan ierobežojošs faktors. Ieguvumus no šī statusa būtiski samazina īpašniekiem noteiktie papildu pienākumi un ierobežojumi, un, nepastāvot atbilstošām priekšrocībām un sabiedrības atbalstam, šis statuss pats par sevi neveicina nekustamā kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību.
3. Novērtējot zaudējumus (t. sk. tiesvedībā (tiesas procesos) Latvijā), netiek ņemtas vērā daudzu iesaistīto pušu (neskaitot valsti) sociālās un ekonomiskās intereses, kurām tiek nodarīts kaitējums nekustamo kultūras mantojuma objektu bojāšanas vai iznīcināšanas rezultātā.
4. Patlaban Latvijā nav izstrādāts un pieņemts izmantošanai sociāli ekonomisko indikatoru kopums, kas daudzpusīgi raksturotu nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektu ietekmi.

2. PĒTĪJUMA GALVENIE REZULTĀTI

Galvenie pētījuma rezultāti ir sniegti loģiskā (ne hronoloģiskā) secībā. Rezultāti var attiekties uz vairākām autora publikācijām, taču tiek minētas tikai nozīmīgākās publikācijas, kas tieši atspoguļo rezultātus (turpmāk – primārās publikācijas), izņemot nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģisko ietvaru, kas ir izstrādāts pamatojoties uz visām publikācijām. Visas sniegtās tabulas un attēlus, ja nav norādīts atsevišķi, veidojis autors (dažos gadījumos – sadarbībā ar publikāciju līdzautoru/-iem).

2.1. Sociāli ekonomiskās intereses, kas saistītas ar nekustamo kultūras mantojumu

Primārās publikācijas – Kairiņš, 2020; *Kairiņš, Olevska, 2020*.

Dažādu kultūras mantojumā ieinteresēto pušu intereses nosacīti var iedalīt ekonomiska rakstura interesēs un interesēs, kas atrodas ārpus strikta finansiāla aprēķina un var ietvert tā saucamo nemateriālo faktoru un nemateriālo nozīmi (piemēram., simbolisku, garīgu, estētisku, piederības sajūtu utt.).

Ieinteresēto pušu loks, kuru intereses skar izmaiņas kultūras objektos, ir plašs. Ir, piemēram, tās, kas objektus tirgo, tās, kas tos pēta, tās, kas tos kolecionē, un tās, kurām ir reliģiska, etniska vai cita saikne ar tiem. No teritoriālās perspektīvas viedokļa kultūras mantojuma aktīviem vienmēr piemīt būtiska vietējās specifiskas pakāpe vai vērtības, kas ir kopīgas noteiktas teritorijas iedzīvotājiem, tāpēc pirmie tiek ietekmēti objektu īpašnieki un attiecīgajās darbībās iesaistītie vietējās kopienas pārstāvji. Atsevišķos gadījumos kultūras objekti ietver vērtības, kas ir kopīgas daudz plašākā mērogā, t. sk. universālā (globālā) mērogā, tādējādi paplašinās ietekmēto ieinteresēto pušu loks. Šīs puses ir arī ieinteresētas mantojuma objektiem nodarīto zaudējumu objektīvā novērtēšanā, lai saņemtu atbilstošu (arī nemateriālo) kompensāciju.

2.1. tabula

Ieinteresēto pušu un to ekonomisko interešu nekustamā mantojuma objektos (kultūras pieminekļos) piemēri, *Kairiņš, Olevska, 2020*

Ieinteresētās personas ⁵	Ekonomisko interešu / iesaistītas publiskās iestādes funkcijas piemēri
Kultūras mantojuma objektu īpašnieki (īpašnieks varētu būt, piemēram, valsts, pašvaldība, privātpersona)	Pirkšana/pārdošana, noma, hipotēka, investīcijas, ieejas maksas noteikšana, cita saimnieciska darbība
Vietējā sabiedrība (iedzīvotāji, NVO)	Iesaistīšanās ar tūrisma saistītajā saimnieciskajā darbībā (piemēram, suvenīru, vietējās pārtikas, amatniecības priekšmetu u. c. ražošana); darbs mantojuma objektos (piemēram, likumīgi izrakumi), muzejos utt.
Vietējā sabiedrība (uzņēmēji)	Saimnieciska darbība (privātu muzeju dibināšana, ekskursiju organizēšana gida pavadībā; ēdināšanas, viesnīcu un suvenīru ražošanas biznesa attīstība pasākumu organizēšana kultūras objektu vietās (festivāli, svinības u.c.))

⁵ Šis nav pilnīgs ieinteresēto pušu saraksts, piemēram, ir arī profesionālās asociācijas, reliģiskās organizācijas u. c.

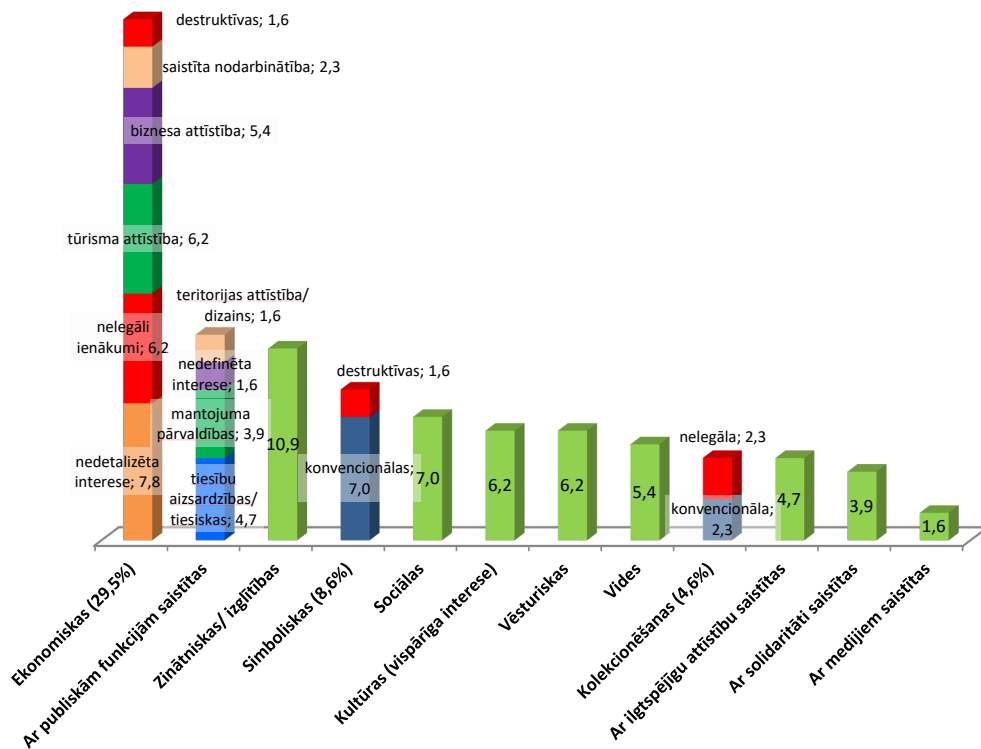
2.1. tabulas turpinājums

Vietējā pašvaldība	Vietējās/reģionālās attīstības plāni, līdzekļu/speciālistu piesaiste kultūras mantojuma saglabāšanai, dalība publiskā un privātā sektora partnerībās kultūras objektu rekonstrukcijai un attīstībai, kultūras tūrisma palielināšana / labvēlīgas ceļošanas vides veicināšana, vietējo iedzīvotāju nodarbinātība / uzņēmējdarbības iespēju attīstība un tās uzturēšana
Apmeklētāji	Netieši – ērti saņemt labāku pakalpojumu (piemēram, labāku atpūtas, kultūras, reliģisko un citu vajadzību nodrošinājumu) par mazāku naudu
Kultūras iestādes (muzeji utt.)	Apmeklētāju, pētnieku un zinātnieku piesaiste; vietējās teritorijas vispārējā attīstība; rezultātā – papildu līdzekļu piesaiste krājuma popularizēšanai un papildināšanai, zinātniskiem pētījumiem, publikācijām u. c.
Akadēmiskās un zinātniskās organizācijas, individuāli pētnieki	Ar darbu saistītas intereses, ienākumu gūšana, realizējot projektus un veidojot publikācijas utt.
Mantojuma aizsardzības iestādes	Kultūras mantojuma resursu pārvaldība un uzturēšana
Tiesībsargājošās iestādes, prokuratūra	Noziedzīgu nodarījumu, kas saistīti ar kultūras mantojuma objektiem, novēršana un apkarošana
Tiesas	Sociālās atbildības un pārliecības celšana par pareizu tiesvedības procesu; rezultātā – likumpārkāpumu novēršana un sociālās izpratnes paaugstināšana
Valsts / reģionālās plānošanas / uzraudzības iestādes (piemēram, ministrijas, plānošanas centri utt.)	Budžeta jautājumi, nodokļu un nodevu aspekti; infrastruktūras attīstības projektu izstrāde un uzraudzība nacionālajā līmenī, ņemot vērā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko potenciālu; ilgtspējīgas attīstības un labvēlīgas ceļošanas vides nodrošināšanas veicināšana
Apdrošināšanas kompānijas	Ar apdrošināšanu saistītas vajadzības
Nekustamā īpašuma kompānijas	Vēsturisko objektu īpašumtiesību nodošana, cenu prēmiju aprēķināšana sarakstā iekļautajiem pieminekļiem, kultūras mantojuma objektu vērtības noteikšana
Privātie un publiskie investori un sponsori (piemēram, Pasaules Banka)	Komerציālā darbība; dalība (finansēšana) attīstības projektos; konkurences priekšrocību un mantojuma resursu turpmākas izmantošanas stratēģijas veicināšana
Masu mediji	Žurnālistikas aktivitātes, publikācijas par kultūras mantojumu, vietējiem, reģionālajiem un valsts attīstības projektiem, kultūras mantojuma sociālekonomisko lomu utt., objektīvas reportāžas un situācijas izvērtējums
Sabiedrība kopumā (valsts vai plašākā līmenī)	Dzīves kvalitātes un dzīves līmeņa paaugstināšanas veicināšana, izmantojot sabiedrisko attīstību plašākās uzņēmējdarbības iespējas (piemēram, kultūras mantojuma apsaimniekošana būtiski ietekmē attīstību citās jomās, piemēram, ēdināšanā un viesnīcu biznesā), zinātnes un izglītības potenciālu, radot darba iespējas utt.

Ekonomiskās intereses ietver nekustamā mantojuma objektu ekonomiskās vērtības novērtēšanu. Kultūras objektu ekonomiskās vērtības novērtēšanai ir vairākas pieejas. Lai gan ir daži aspekti, ko nevar atspoguļot naudas izteiksmē, objektīvs ekonomiskais novērtējums ir ļoti svarīgs, lai nodrošinātu valsts iestāžu pamatfunkciju veikšanu. Tas ir nepieciešams, piemēram, pareizā mantojuma pārvaldībai (optimāla resursu sadale kultūras objekta un apkārtnes teritorijas saglabāšanai un attīstībai), sabiedriskā īpašuma uzskaitē (caurskatāmības un finansiālās ilgtspējas

nodrošināšana), vērtības samazināšanas noteikšanai (starpība starp bojāto kultūras objekta “pirms” un “pēc” vērtību).

Vienota kultūras (t. sk. arheoloģiskā) mantojuma sociāli ekonomiskās vērtības klasifikācija nav izstrādāta, taču diezgan bieži par pamatu šādai klasifikācijai tiek izmantota Deivida Trosbija veiktā izpēte (Throsby, 2012). D. Trosbijs kultūras mantojuma vērtību iedalīja ekonomiskajā un kultūras vērtībā, savukārt kultūras vērtībā noteica vairākas apakškategorijas. Izmantojot, precizējot un paplašinot D.Trosbija klasifikāciju, autors veica kvalitatīvu kontentanalīzes pētījumu, meklējot atbildi uz jautājumu, kādas ir materiālā kultūras mantojuma jomā ieinteresēto pušu sociāli ekonomiskās intereses. Jāņem vērā, ka intereses, kas attiecas uz materiālo kultūras mantojumu, pilnībā attiecas arī uz arheoloģisko mantojumu.

2.1. att. Kultūras (arheoloģiskā) mantojuma izmantošanas sociāli ekonomiskās intereses (% no kategorijām), Kairiņš, 2020.

Analīze liecina, ka dominē ekonomiskās intereses, taču tās nav viendabīgas un ir samērā atkarīgas no ieinteresētajām pusēm.

Uzņēmējus galvenokārt interesē uzņēmējdarbības attīstība (kultūras mantojuma izmantošana apmeklētājiem un uzņēmējdarbībai draudzīgā vidē), taču vietējiem iedzīvotājiem un

profesionāļiem var būt svarīga nodarbinātība (piemēram, darbs kultūras iestādēs, restaurācija vai konservācija, dažādu pakalpojumu sniegšana kultūras iestādēs vai vietās).

Ekonomiskās intereses var būt arī nelikumīgas. Latvijā šādas intereses pārsvarā saistītas ar nelikumīgiem izrakumiem senlietu iegūšanai un realizācijai.

Publiskās funkcijas atspoguļo sabiedrības un institucionālās intereses kultūras mantojuma aizsardzībā (Kultūras ministrijas, NKMP funkcijas), ar mantojumu saistīto noziedzīgu nodarījumu novēršanā un apkarošanā (tiesībsargājošo iestāžu, prokuroru, tiesu, ES institūciju, starptautisko organizāciju (*UNESCO, UNIDROIT, ICOM, ICCROM, Interpols, Eiropols, UNODC* u. c.) funkcijas), telpiskā plānošanā un projektēšanā, izmantojot kultūras objektus (pilsētu attīstības projekti, vēsturisko/kultūras parku izveide u. c.). Tās ietver arī politiskās intereses un resursu piešķiršanu kultūras mantojuma aizsardzībai un attīstībai.

Gan kustamie, gan nekustamie kultūras objekti ir zinātniskās izpētes priekšmets, ko izmanto arī izglītības procesā. Zinātniskās un izglītības intereses neattiecas tikai ar konkrētām kultūrvēsturiskām disciplīnām (piemēram, arheoloģiju), bet arī daudzos gadījumos un daudzu iemeslu dēļ – uz citām disciplīnām (ķīmiju, ģeogrāfiju, inženierzinātnēm, kriminoloģiju, ekonomiku, jurisprudenci utt.). Kultūras mantojums tādējādi nodrošina pamatu arī intensīvai un produktīvai starpdisciplināru pētījumu attīstībai.

Simboliskās intereses ir saistītas ar vietējās kopienas, reliģisko un citu sociālo grupu, kā arī visas tautas un starptautiskās sabiedrības kultūras identitātes un piederības sajūtas stiprināšanu. Tās iekļauj gan vietējo, gan starptautisko simbolu – kultūras objektu piemērus. Kultūras objekti vieno cilvēkus un ir vietēji, nacionāli vai pat globāli simboli (Lielais Ķīnas mūris, Kolizejs, Brīvības statuja Ņujorkā vai Brīvības piemineklis Rīgā u. c.). Kultūras pieminekļu lielā simboliskā vērtība izskaidro to, kāpēc tie bieži kļūst par radikālu grupējumu mērķiem, uzskatot, ka simbola iznīcināšana vājina to cilvēku nacionālās, kultūras vai reliģiskās identitātes saites, kurus attiecīgie grupējumi cenšas ietekmēt.

Sociālās intereses ir saistītas ar kultūras mantojuma lomu sabiedrības stabilitātes, drošības un saliedētības veicināšanā, veicinot dažādību, toleranci un sociālo iekļaušanu (piemēram, citu tautu, etnisko grupu kultūras mantojuma uztveri un izpratni). Pateicoties kultūras mantojuma attīstībai, apkārtnē kļūst par vēlamu dzīves un darba vietu. Vēl viena sociālo interešu dimensija ir tradīciju saglabāšana kā daļas no cilvēku ikdienas aktivitātēm.

Ņemot vērā plašu ieinteresēto pušu un sociāli ekonomisko interešu loku, var secināt, ka nekustamajiem kultūras mantojuma objektiem ir plaša sociāli ekonomiskā ietekme (tai skaitā būtiska ietekme uz dažādām tautsaimniecības nozarēm), kas jāņem vērā sabiedriskās politikas plānošanā un īstenošanā, regulēšanā un citās jomās. Kultūras mantojuma objektu attīstību raksturo netiešā ietekme, pozitīvi ietekmējot ekonomisko pienesumu citās nozarēs ārpus kultūras nozares, kā arī sniedzot sociālos labumus.

Jāatzīmē, ka ieinteresēto pušu identificēšana un to sociāli ekonomisko interešu apzināšana ir viens no būtiskākajiem priekšnosacījumiem nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstības analīzes veikšanā, jo bez tā nav iespējams noteikt minētā potenciāla attīstību ietekmējošo faktoru subjektus. Iesaistīto pušu intereses bieži ir savstarpēji saistītas, tādējādi to analīze rada pamatu to nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko potenciālu ietekmējošo faktoru noteikšanai, kas ir saistīti ar ieinteresēto pušu sadarbību.

2.2. Nekustamā kultūras mantojuma objektu izmantošanas veidi ienākumu gūšanai un sabiedriskam labumam

Primārās publikācijas – *Kairiss, Olevska, 2021a; Kairiss, Olevska, 2021c.*

Kultūras mantojuma objektus (un kultūras pieminekļus kā to redzamāko un vērtīgāko daļu) raksturo virkne sociāli ekonomisko ieguvumu, kas izriet no to izmantošanas un efektīvas pārvaldības. Parasti tiešais ekonomiskais efekts no kultūras mantojuma objektu pārvaldības nav tik liels, lai segtu visus ar to uzturēšanu saistītos izdevumus (piemēram, konservācija, uzturēšana, reklāma, darbinieku atalgojums u.c.). Taču kultūras mantojuma pastāvēšanai ir būtisks netiešs ekonomisks efekts – ietekme uz citām tautsaimniecības nozarēm, kas labvēlīgi ietekmē noteiktas teritorijas vai reģiona attīstību. 2.2. tabulā sniegti ar kultūras mantojuma pieminekļiem saistīto sociāli ekonomisko ieguvumu piemēri.

2.2. tabula

Kultūras pieminekļu izmantošanas/pārvaldības sociāli ekonomiskie ieguvumi,⁶ *Kairiss, Olevska, 2020*

Ieguvumu veids	Ieguvumu piemēri
Ieguvumi, kas nodrošina tiešu ietekmi / ienākumus	<ul style="list-style-type: none"> - biļetes un citi maksājumi par kultūras mantojuma izmantošanu - vairāk darba vietu mantojuma objektā/vietā
Ieguvumi, kas nodrošina netiešo ietekmi / ienākumus	<ul style="list-style-type: none"> - vairāk apmeklētāju šajā apkārtnē - apmeklētāju papildu izdevumi (pārtika, preces, izmitināšana utt. apmeklētājiem) - saistītās uzņēmējdarbības attīstība - vietējās pārtikas un amatniecības attīstība - vietējā/reģionālā mārketinga veicināšana - investīciju iespēju palielināšana - lielāki sabiedriskie ieņēmumi - vietējās migrācijas samazināšana (piemēram, pateicoties nodarbinātības un uzņēmējdarbības iespējām, vietējie iedzīvotāji nepamet attiecīgo teritoriju) - patīkamas un drošas vides, pārticīgas kopienas veicināšana
Citi ieguvumi, kam ir sociāla ietekme	<ul style="list-style-type: none"> - informācija un izglītība - nacionālās identitātes un drošības veicināšana - sociālās iekļaušanas veicināšana un sociālās spriedzes mazināšana - humānisma stiprināšana - iekļaujošas sabiedrības attīstības veicināšana

Nekustamie pieminekļi tiek iedalīti vairākās tipoloģiskās grupās; Latvijā visvairāk ir arhitektūras pieminekļu, kam seko arheoloģijas pieminekļi. Pieņemot, ka attīstības efektivitāte var būt atkarīga no pieminekļa veida, autors galvenokārt pievērsās muižām (kā salīdzinoši daudzskaitlīgiem un Latvijas novadiem raksturīgiem arhitektūras pieminekļiem un vērtīgiem kultūrvēsturiskiem objektiem, kas reprezentē lielu tūrisma potenciālu), kā arī arheoloģiskiem pieminekļiem.

⁶ Par pamatu autors izmantoja *Brodie, 2010, Pūķis, 2011.*

Muižu sociāli ekonomiskā izmantošana

Latvijā kultūras objekti var būt valsts, pašvaldību, citu publisku personu, kā arī privātpersonu īpašumā. Lai gan precīza statistikas informācija par kultūras pieminekļu piederību nav pieejama, informācija no dažādiem avotiem ļauj pieņemt, ka lielākā daļa kultūras pieminekļu, tostarp muižas, ir privātīpašumā. Turklāt pakāpeniski notiek publiskajā īpašumā esošo muižu nodošana privātās rokās.

Pēc pieejamajiem datiem Latvijā ir aptuveni 2000 muižu un to atlieku. Ievērojamai daļai (vismaz 264) muižu ir kultūras pieminekļa statuss.

Pēc dažādiem avotiem, no aptuveni 50 līdz dažiem simtiem muižu Latvijā ir izmantojamā stāvoklī. Daži īpašnieki ir ieguldījuši līdzekļus ēku atjaunošanā un muižas izmanto saimnieciskai darbībai, citi ēkas atjauno pa daļām, savukārt citi nav spējuši ne atjaunot, ne saglabāt ēkas, tāpēc ēkas pamazām iet bojā.

Privātīpašumā esošās muižas, ja to stāvoklis atļauj, pārsvarā tiek izmantotas saimnieciskai darbībai. Tas palīdz segt arī daļu no muižas uzturēšanas izdevumiem. Tikai retos gadījumos muižas īpašnieks, pats dzīvojot muižā, to neizmanto saimnieciskai darbībai.

Latvijā, Igaunijā un Lietuvā veiktā analīze (muižu asociāciju aptauja, ekspertu intervijas, *Kairiss, Olevska, 2021a*) parādīja, ka nozīmīgākie izmantošanas veidi un līdz ar to arī ienākumi no privātīpašumā esošām muižām galvenokārt ir saistīti ar (pirmās trīs vietas no 15 dažādiem izmantošanas veidiem):

- kultūrvēsturiska objekta apskate (ēku, interjeru, parku, dārzu u. c. apskate, t. sk. gida pavadībā);
- īstermiņa pasākumu organizēšana (piemēram, kāzas, jubilejas, fotosesijas, korporatīvie pasākumi, konferences, semināri u. c.);
- izmitināšanas pakalpojumi, ēdināšanas pakalpojumi (t. sk. pārtikas/dzērienu tirdzniecība publisku/privātu pasākumu ietvaros) un degustācijas, veselības uzlabošanas pakalpojumi (piemēram, *SPA*, pirtis u. c.) – šis apvienotais veids ietver trīs apakštipus, kas aptaujā ieguva vienādu punktu skaitu.

Tipiski ienākumu veidi no iepriekšminētajiem izmantošanas veidiem ir saistīti ar ieejas maksu un pakalpojumu maksu. Citi ienākumu veidi ir īre un maksājumi par muižā saražotajām precēm (piemēram, suvenīriem, vietējiem ēdieniem).

Arheoloģisko objektu sociāli ekonomiskā izmantošana

Pēc Pieminekļu reģistra datiem (Pieminekļu reģistrs, 2023), arheoloģijas pieminekļi (2023. gada maijā kopā – 2470) veido aptuveni 33,8 % no visiem nekustamajiem kultūras pieminekļiem valstī. Turklāt to skaits laika gaitā palielinās, pateicoties jauno tehnoloģiju lietojumam un pētnieku un entuziastu darbam. Tādējādi 2018.–2021. gadā Latvijā atklāti 68 jauni pilskalni, savukārt 2021. gada maijā Latvijas Austrumu reģionā – Latgalē – atklāti deviņi jauni pilskalni, bet vasarā Latvijas rietumu reģionā – Kurzemē vien – pieci jauni pilskalni.

Izplatītākie arheoloģisko vietu veidi valstī ir apbedījumu vietas (apmēram 62,5 % no visiem arheoloģiskajiem pieminekļiem), pilskalni, kulta vietas, pilis un to drupas, apmetnes un vēstures notikumu vietas.

2014. gadā lielākā daļa arheoloģisko pieminekļu piederēja fiziskām personām (40 %), kam sekoja sabiedriskās organizācijas (28 %), pašvaldības (17 %), valsts (7,5 %) un komerciālās organizācijas (7,5 %). Lai gan jaunākie dati nav pieejami, var pieņemt, ka privātpašuma īpatsvars pakāpeniski palielinās.

Lai noteiktu Latvijas arheoloģisko objektu sociāli ekonomiskās izmantošanas veidus, tika veikta daudzpakāpju induktīvā analīze.

1. Tika noteikti Latvijai raksturīgākie arheoloģiskie objekti. Par pamatu tika ņemta publiski pieejamā Pieminekļu reģistra statistiskā informācija, atlasot visus Latvijas arheoloģijas pieminekļus un grupējot tos, piešķirot tiem atbilstošus veidus (Pieminekļu reģistrā nav norādīti standartizēti arheoloģisko pieminekļu veidi). Atsevišķos gadījumos arheoloģisko vietu veidi var pārklāties, taču analīzes laikā tika noteiktas šādas galvenās vietu grupas (konsultējoties ar speciālistiem – profesionāliem arheologiem):

- dzīvesvietas (piemēram, pilis un to drupas, pilskalni utt.);
- reliģiskie/kulta objekti;
- apbedījumu vietas;
- vēsturisku notikumu vietas (piemēram, kaujas lauki, sanāksmju vietas);
- infrastruktūras un saimnieciskie objekti;
- militārie objekti.

2. Izmantojot zinātnisko literatūru, masu mediju publikācijas, valsts institūciju un pašvaldību informāciju, kā arī ekspertu interviju materiālus, tika apkopota informācija par biežākajiem arheoloģisko objektu izmantošanas piemēriem (aktivitātēm).

3. Tika noteikta saikne starp arheoloģisko objektu veidiem un objektu izmantošanas aktivitātēm. Jāņem vērā, ka aktivitāte bija saistīta ar noteikta tipa arheoloģisko vietu, ņemot vērā attiecīgās aktivitātes popularitāti (biežumu) saistībā ar konkrēto vietas veidu. Tādējādi tas viennozīmīgi nenozīmē, ka konkrēta darbība vispār nav attiecināma uz citiem (nesaistītiem) arheoloģisko vietu veidiem.

4. Veikta aktivitāšu grupēšana, apvienojot tās sociāli ekonomisko aktivitāšu grupās (apakškategorijās). Kopumā tika noteiktas 17 apakškategorijas. Būtiskākās grūtības šajā analīzes posmā bija saistītas ar faktu, ka aktivitāte var attiekties uz vairākām apakškategorijām. Risinājums rasts, identificējot apakškategoriju, ar kuru aktivitāte ir saistīta biežāk, kā arī precizējot šo aktivitāšu attiecināšanu ar profesionāliem arheologiem.

5. Veikta noteikto apakškategoriju grupēšana, apvienojot tās piecās plašās un savstarpēji saistītās kategorijās (šīs kategorijas atbilst nozīmīgākajiem arheoloģisko objektu izmantošanas veidiem):

- apmeklētāju piesaiste (t. sk. tūrisma attīstība);
- zinātniskā potenciāla attīstība (zinātnisku un populārzinātnisku aktivitāšu īstenošana);
- izglītojošu un informatīvu pasākumu īstenošana;
- sociālās piederības un saliedētības veicināšana;

- atbalsts tēlotājmākslai un citu mākslas darbu radīšanai.

6. Veiktās analīzes rezultāti precizēti, konsultējoties ar ekspertiem – profesionāliem arheologiem.

Secināts, ka arheoloģiskā vieta var būt tiešas intereses objekts (piemēram, to var apmeklēt, lai iepazītu pašu vietu, izbaudītu vai izpētītu to), kā arī kalpot par fonu atbilstošiem notikumiem (piemēram, piemiņas, ar patriotismu saistītiem pasākumiem, bruņinieku turnīriem, kāzu ceremonijām vai garīgajai attīstībai) vai par informācijas (piemēram, par seno tehnoloģiju aspektiem) avotu vai radošu iedvesmu. Jāņem vērā, ka arī gadījumos, kad arheoloģiskā vieta sākotnēji kalpo kā fons, tā var būt arī tiešas intereses objekts, piemēram, ja apmeklētājs ierodas uz pilsētas svētkiem, viņš/ viņa vietējās pils šarma ietekmē apmeklē tās ekspozīciju.

Arheoloģiskā objekta sociāli ekonomiskās izmantošanas veids lielā mērā ir atkarīgs no šī objekta tipa, galvenokārt tādu iemeslu dēļ kā, piemēram, aizsardzība, lietderība vai ētika. Piemēram, skatu torni netiek (vai tos nevajadzētu) uzstādīti vietās, kur tie var “traucēt” kultūrlāni (piemēram, pilskalnus) saglabāšanas apsvērumu dēļ; senkapos parasti nenotiek festivāli un korporatīvie pasākumi (ētiskā sastāvdaļa); amatniecības darbnīcas nenotiek kulta vietās (piemēram, alās utt.) (lietderības komponents); baznīcu drupas un tamlīdzīgas vietas parasti nav piemērotas gadatirgiem un vēsturisko ēdienu degustācijām (ētisku/religiōsu apsvērumu dēļ). Tādējādi, lai gan visas arheoloģisko objektu grupas var tikt izmantotas zinātniskā potenciāla attīstīšanai un mākslas darbu radīšanas atbalstam, noteiktas aktivitātes citās kategorijās, ņemot vērā, piemēram, iepriekš minētos piemērus, nav tik plaši piemērojamas.

Nemazīnot neviena objekta veida nozīmi, jāatzīmē, ka Latvijas kontekstā dzīvesvietām ir vislielākais sociāli ekonomiskais izmantošanas potenciāls, savukārt apbedījumu vietām – vispietieģākais. Vienlaikus jāatzīmē, ka konkrēta objekta izmantošanas iespējas, pat esot “izmantojamākā veida” objektam, lielā mērā ir atkarīgas no tā atpazīstamības (t. sk. attiecināmiem vēstures notikumiem, izcilām personībām u. c.), atšķirībām no citiem līdzīgiem objektiem, saglabāšanas un sakārtotības, sniegto pakalpojumu (piemēram, tūristiem un citiem apmeklētājiem) kvalitātes un daudzveidības, objekta pievilcības, atrašanās vietas un pieejamības (t. sk. apkārtējās infrastruktūras), apkārtējās teritorijas attīstības un citiem faktoriem. Tādējādi konkrēta arheoloģiskā objekta piederība šai vai citai objektu grupai pati par sevi nevar būt vienīgais noteicošais faktors tā attīstības iespēju realizācijā.

Jāatzīmē, ka nekustamā kultūras mantojuma izmantošanas sociāli ekonomisko ieguvumu noteikšana un analīze ir pamatā tā sociāli ekonomisko potenciālu politisko, ekonomisko un sociālo ietekmējošo faktoru noteikšanai, jo šie ieguvumi vistiešāk korespondē dažādu iesaistīto pušu interesēm.

2.3. Kultūras pieminekļa statuss un ar to saistītie izdevumi

Primārās publikācijas – *Kairiss, Olevska, 2021a; Kairiss, Olevska, 2021c.*

Latvijā ir izstrādāts normatīvais regulējums kultūras objektu (īpaši – arheoloģisko vietu un muižu), kam ir kultūras pieminekļa statuss vai kas pretendē uz tādu statusu, aizsardzībai pret neatļautām un noziedzīgām darbībām. Liela atbildība ir objektu īpašniekiem. Kultūras mantojuma aizsardzības “jumta” likums – likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību” – paredz, ka par

kultūras pieminekļa konservāciju, uzturēšanu, remontu un restaurāciju atbild tikai īpašnieks. Šī atbildība ir saistīta ar virkni administratīvu un citu tiesisku ierobežojumu, kas ir vērsti uz objekta tūlītēju un/vai turpmāku aizsardzību, tostarp tā vēsturisko, zinātnisko un māksliniecisko vērtību, tās vienotību, piekļuvi šādam piemineklim vai tā vizuālo uztveramību. Par īpašnieku juridisko pienākumu nepildīšanu ir paredzēta administratīvā atbildība, savukārt par virkni nelikumīgu darbību ar kultūras pieminekļiem (tostarp to bojāšanu, iznīcināšanu un apgānīšanu) ir paredzēta kriminālatbildība.

Saimnieciskās darbības ierobežojumu, pieminekļu modernizācijas iespēju, lēmumu pieņemšanas par savu īpašumu un dažu citu iemeslu dēļ kultūras pieminekļiem ir zemāka rentabilitāte un ierobežotas iespējas gūt ienākumus no īpašumā esošajiem kultūras pieminekļiem; savukārt, ja šie objekti, tai skaitā muižas un arheoloģijas pieminekļi, ir pienācīgi atjaunoti un reprezentēti, tie var būt, piemēram, tūristu piesaistes objekti, un tādējādi tos var izmantot ienākumu gūšanai. No otras puses, kultūras pieminekļu īpašniekiem ir noteiktas privilēģijas, piemēram, restaurācijas līdzfinansējuma programmu pieejamība pašvaldību, nacionālajā un starptautiskajā līmenī (tā tika saglabāti/atjaunoti vairāki arheoloģiskie objekti), tiesības pieprasīt apmeklētājiem maksu par objekta apmeklēšanu utt. Kultūras pieminekļu (tostarp arheoloģisko vietu) īpašniekiem patlaban ir pieejamas vairākas valsts atbalsta finanšu programmas. Piemēram:

- kultūras pieminekļu konservācijas un restaurācijas programma, kas veicina un atbalsta kultūras pieminekļu izpēti, konservāciju un ārkārtas restaurāciju;
- Valsts Kultūrkapitāla fonda izsludinātie un administrētie konkursi vairākās kultūras nozarēs, tai skaitā materiālajā kultūras mantojumā. Programma atbalsta kultūras objektu restaurāciju ar mērķi saglabāt ar to kultūrvēsturisko vērtību kopumu radīto oriģinālo substanci, autentiskumu un noskaņu.

Ir pieejami arī citi mērķtiecīgi finansiālā atbalsta avoti. Līdz ar to, piemēram, Lauku atbalsta dienests, kas ir atbildīgs par vienotas nacionālā un ES atbalsta politikas ieviešanu lauku attīstības jomā, var sniegt atbalstu projektu līdzfinansēšanā lauku teritorijā. Otra iespēja ir ES fondu pieejamība kultūras objektu attīstības procesu atbalstam. Bez valsts vai starptautiska atbalsta arī vairākas pašvaldības atbalsta un aktīvi piedalās kultūras mantojuma objektu attīstībā savā teritorijā. Ir atzīstams, ka vairākas pašvaldības arvien vairāk apzinās kultūras mantojuma sociāli ekonomisko lomu un pašvaldību attīstības programmās akcentē kultūras pieminekļu aizsardzības nozīmi.

Lai gan nekustamā kultūras mantojuma sociālā funkcija ir plaši atzīta (piemēram, Eiropas Padomes Konvencija, 2005), mantojuma vietu uzturēšanai un attīstībai var būt nepieciešami atbilstoši ieguldījumi no to īpašniekiem, kas kopā ar pašreizējiem vai iespējamiem administratīvajiem un ekonomiskajiem ierobežojumiem var veicināt interešu neatbilstību vai pat interešu konfliktu starp objektu īpašniekiem un plašāku sabiedrību.

Kultūras pieminekļu īpašniekiem Latvijā nav piemērojami īpaši nodokļa atvieglojumi, izņemot nekustamā īpašuma nodokļa atlaides (likums "Par nekustamā īpašuma nodokli"). Savukārt citās Eiropas valstīs ienākuma nodokļa atlaides un cita finansiāla palīdzība, piemēram, vecu ēku īpašniekiem, ir diezgan izplatīta, piemēram, Vācijā ir paredzēts renovācijas izmaksu atskaitījums 9 % gadā astoņu gadu garumā un papildu 7 % gadā vēl četrus gadus; Nīderlandē līdz 2019. gada 1. janvārim 80 % no uzturēšanas izmaksām, kas tērētas valsts pieminekļu sarakstā iekļautajām ēkām, kopumā bija atskaitāmas no nodokļiem (no 2019. gada nodokļu atlaides vairs nav

piemērojamas, taču var pieprasīt subsīdiju renovācijas izmaksu segšanai ēkām-pieminekļiem). Latvijā kultūras pieminekļi ir atbrīvoti no nekustamā īpašuma nodokļa, izņemot dzīvojamās mājas un zemi to uzturēšanai, saimnieciskajā darbībā izmantojamus objektus (izņemot kultūras funkcijas) un pieminekļus, kas netiek pienācīgi uzturēti/konservēti saskaņā ar kultūras pieminekļu aizsardzības prasībām.

Uz minētajiem izņēmumiem attiecas pašvaldību saistošajos noteikumos (piemēram, Rīgas, Liepājas, Jelgavas, Talsu, Kuldīgas pašvaldību saistošie noteikumi) noteiktā nekustamā īpašuma nodokļa likme. Likums neparedz vienotu pieeju pašvaldību piešķirtajiem nodokļu atvieglojumiem kultūras objektiem, līdz ar to ir dažādi atļauju apmēri un dažādi priekšnosacījumi, kas būtu jāievēro, lai pretendētu uz šādu atļauji. Piemēram, Rīgā kultūras pieminekļa īpašnieks var saņemt 25 % atļauji no nekustamā īpašuma nodokļa, ja objekts tiek pienācīgi saglabāts, kā arī no 50 % līdz 90 %, pamatojoties uz atsevišķu pieminekļa daļu pilnīgu atjaunošanu. Šī atļauje attiecas tikai uz ēkām. Citas Latvijas pašvaldības (piemēram, Liepāja, Jelgava, Talsi, Kuldīga) paredz dažādas nekustamā īpašuma nodokļa atļaujes (parasti no 25 % līdz 90 %) atkarībā no noteiktiem priekšnosacījumiem, no kurām izplatītākās ir prasības pieminekļu aizsardzībai (Jelgava, Talsi, Kuldīga), pareizai saglabāšanai (Jelgava, Talsi), restaurācijas darbiem un publiskai pieejamībai (Jelgava, Kuldīga). Šāda nevienmērīga nodokļu atvieglojumu piešķiršana nostāda kultūras objektu īpašniekus nevienlīdzīgās situācijās un diferencē pieminekļu izcilību pēc to atrašanās vietas, nevis pēc to kultūras nozīmes (turpretim saskaņā ar likumu un kultūras pieminekļu aizsardzības pamatprincipiem vienlīdzīgiem kultūras pieminekļiem jāsaņem tāda pati attieksme un aizsardzības līmenis).

Jāpiebilst, ka privātmuižu īpašnieki vai nu neuzskata par motivējošām ar nodokļu nosacījumiem (t. sk. uzņēmumu ienākuma nodoklis, PVN, nekustamā īpašuma nodoklis) saistītās Latvijas tiesību normas attiecībā uz muižām, vai arī viņiem ir grūti sniegt viennozīmīgu atbildi. Izskanēja viedokļi, ka atsevišķām muižām netiek piemērotas atļaujes un būtu nepieciešams sabalansēt privātpašumā esošo muižu nodokļus ar valsts un pašvaldību īpašumā esošajām, lai panāktu līdzvērtīgus ekonomiskos nosacījumus (LPVEA atbildes).

Saskaņā ar likumu kadastrālā vērtība ir kadastra objekta vērtība naudas izteiksmē, kas noteikta pēc vienotiem kadastrālās vērtēšanas principiem noteiktā datumā atbilstoši kadastra datiem (Nekustamā īpašuma valsts kadastra likums). Attiecīgie Ministru kabineta noteikumi paredz vienotu samazinājumu 35 % apmērā no kadastrālās vērtības ēkām, kas reģistrētas kā valsts vai vietējas nozīmes kultūras pieminekļi, ja to fiziskais nolietojums pārsniedz 35 % (MK noteikumi Nr. 103).

Šī atļauje tiek noteikta, pamatojoties uz tiesību ierobežojumu vai saimnieciskās darbības ierobežojumu līmeni, izvērtējot ēkas tirgus cenas starpību ar un bez lietošanas ierobežojumiem. Līdz ar to tiesību aktos ir apstiprināts, ka objekts – kultūras piemineklis ar saglabātību mazāku nekā 65 % uzliek tiesību un saimnieciskās darbības veikšanas ierobežojumus, negatīvi ietekmējot tirgus cenu, kas atspoguļojas kadastrālās vērtības apjomā (MK noteikumi Nr. 305 (spēkā no 11.05.2006. līdz 21.02.2020.) paredzēja ēkas kadastrālās vērtības samazinājumu par 45 %, ja ēka reģistrēta kā valsts nozīmes kultūras piemineklis, vai par 35 %, ja ēka reģistrēta kā vietējas nozīmes kultūras piemineklis, neatkarīgi no nolietojuma līmeņa. No 01.01.2017. atļauji sāka piemērot tikai ēkām, kuru fiziskais nolietojums ir lielāks par 30 %).

Kadastrālā vērtība tiek izmantota dažādiem likumā noteiktajiem mērķiem, tajā skaitā nekustamā īpašuma nodokļa administrēšanai. Respektīvi, jo augstāka ir objekta kadastrālā vērtība, jo lielāks ir īpašnieka nodokļa maksājums. Šāda pieeja var radīt nelabvēlīgu ietekmi uz kultūras pieminekļa īpašnieku, kas izpaužas:

- kultūras objektu uztveršanā kā apgrūtinājumu, nevis privilēģiju (jo kultūras pieminekļa statuss un objekta fiziskais nolietojums samazina tā (kadastrālo) vērtību);
- izpratnē, ka publiskās iestādes neatbalsta ieguldījumu kultūras objekta pienācīgā apsaimniekošanā un savlaicīgā atjaunošanā, bet gan – tieši otrādi – rada nodokļu maksājumu pieaugumu. Kā bija minēts intervijā, pastāvīgs kadastrālās vērtības pieaugums, kas rada nekustamā īpašuma nodokļa kāpumu, demotivē muižu īpašniekus (eksperta intervija, *Kairiss, Olevska, 2021a*).

Pašvaldības cenšas samazināt nodokļu slodzes ietekmi, ieviešot nekustamā īpašuma nodokļa atlaides to teritorijā esošajiem kultūras objektiem. Vairāki eksperti gan minēja, ka kadastrālā vērtība un attiecīgie nekustamā īpašuma nodokļa atvieglojumi ir būtiski attīstības faktori Rīgā (jo kadastrālā vērtība tur ir augsta), savukārt laukos, kur zeme / nekustamais īpašums ir daudz lētāks (un kadastrālā vērtība daudz zemāka), attiecīgā kadastrālās vērtības un nekustamā īpašuma nodokļa un nodokļu atvieglojumu korelācija muižu īpašniekiem, visticamāk, nav tik būtiska (ekspertu intervijas, *Kairiss, Olevska, 2021a*).

Izmaksas un ieguvumi saistībā ar muižām

Veiktais pētījums ļāva secināt, ka muižas prasa ievērojamus ieguldījumus. Šos ieguldījumus ir grūti atgūt pat ilgtermiņā, un īpašniekiem jābūt gataviem ciest zaudējumus. Citiem vārdiem sakot, ja īpašnieks vēlas muižu attīstīt un izmantot saimnieciskajā darbībā, viņam jābūt samērā turīgam. Gadījumā, ja muižas īpašnieks nav turīgs, tad viņam ir grūti tikt galā ar nepieciešamajiem izdevumiem un pat nelielas krīzes situācijas (piemēram, apkures katla avārija) var radīt būtisku finansiālu spiedienu vai pat kolapsu.

Muižas izdevumu struktūru nosacīti var iedalīt divās daļās – sākotnējie (renovācijas) un uzturēšanas izdevumi. Atsevišķi izdevumi var būt attiecināmi gan uz renovācijas, gan uz uzturēšanas posmu.

Muižas izdevumu struktūra, *Kairiss, Olevska, 2021a*

Renovācijas izmaksās biežāk ietilpst:	Uzturēšanas izmaksās parasti ietilpst:
arhitektoniski mākslinieciskā izpēte	komunālie/apsaimniekošanas izdevumi
arheoloģiskā izpēte	ārtelpu teritorijas kopšana un tīrīšana
inženiertehniskā pārbaude / ekspertīze	ekspozīcijas iekārtojums
būvniecības dokumentācijas izstrāde un saskaņošana	objektu iegūšana/restaurācija, piemēram, izstādes vajadzībām
būvdarbu veikšana objektā	darbinieku un piesaistīto speciālistu atalgojums
ārtelpas (teritorijas) projektēšana, atjaunošana, labiekārtošana	apdrošināšana
	reklāmas/mārketinga pakalpojumu izmaksas
	nodokļi / nodevas / atļauju izmaksas

Ja visas arheoloģiskās vietas tiek uzskatītas par kultūras pieminekļiem un līdz ar to uz tām automātiski attiecas iepriekš minētie ierobežojumi, muižu gadījumā tas tā nav. Lai gan ievērojamai daļai no tām ir kultūras pieminekļa statuss, citām muižām tāda nav. Ekspertu un muižu īpašnieku viedoklis par kultūras pieminekļa statusa priekšrocībām un ierobežojumiem ir neviennozīmīgs. Būtiskākas priekšrocības ir:

- kultūras pieminekļa statuss apliecina kultūras objekta autentiskumu un kultūrvēsturisko nozīmi, kas pozitīvi ietekmē arī vēstures un kultūras interesentu (t. sk. oriģinālo (autentisko) vērtību cienītāju) piesaisti; turklāt kultūras pieminekļa statuss ir prestiža jautājums;
- tikai tie kultūras objekti, kuriem ir kultūras pieminekļa statuss, var piedalīties attiecīgajos konkursos, lai iegūtu finansējumu to restaurācijai/konservācijai.

Būtiskākie ierobežojumi ir:

- kultūras pieminekļa statuss ierobežo iespējas pārplānot telpas, palielināt ēkas apjomu, ierīkot modernas apkures u. c. sistēmas; komforts ir svarīgs daudziem apmeklētājiem, taču daudzos gadījumos to nevar nodrošināt atbilstošā līmenī, ņemot vērā kultūras piemineklim noteiktās prasības;
- dažkārt kultūras piemineklim noteiktās prasības ir saistītas ar ievērojamu finansiālu ieguldījumu.

Analīze parādīja, ka muižas kultūras pieminekļa statuss var būt gan tās attīstību veicinošs, gan ierobežojošs faktors. Šī statusa priekšrocības, piemēram, lielāka vērtība autentiskuma cienītāju acīs un lielāka iespēja saņemt dotācijas, ievērojami samazina papildu saistības, teritorijas pārveidošanas ierobežojumi un finanšu ieguldījumi, kas izriet no prasībām, kas attiecas uz kultūras pieminekļiem. Galvenais ir saglabāt muižas autentiskumu tās pārveidošanas gadījumā, lai veikto pārveidojumu rezultātā nemazinātos objekta kultūrvēsturiskā vērtība. Būtiski ir precīzi definēt muižas izmantošanas mērķi un galveno apmeklētāju auditoriju, uz kuru orientēta muižas saimnieciskā izmantošana. Jebkurā gadījumā svarīga ir rūpīga un profesionāla muižas restaurācija

un uzturēšana, jo restaurētiem un sakoptiem kultūras objektiem pat bez kultūras pieminekļa statusa ir kultūrvēsturiska vērtība, tie ir pievilcīgi apmeklētājiem, kā arī tos var efektīvi izmantot saimnieciskajā darbībā.

Ir svarīgi atzīmēt, ka muižu kā kultūras objektu skaits nepalielinās, bet to vērtība, pienācīgi kopjot un apsaimniekojot, pieaug. Kultūras pieminekļa statuss noteiktos apstākļos var būt noteicošais faktors muižas attīstības potenciālam (piemēram, ja īpašnieks vēlas paplašināt telpu apjomu), taču attīstības iespējas lielākoties ietekmē citi faktori.

Izmaksas un ieguvumi saistībā ar arheoloģiskajiem objektiem

Lai gan likumā paredzētie ierobežojumi attiecas uz visām kultūras pieminekļu tipoloģiskām grupām, daži galvenokārt attiecas uz arheoloģiskām vietām (piemēram, saimnieciskā darbība, izmantojot zemi, jo, ņemot vērā arheoloģisko vietu izvietojumu lauku apvidos un mežos, šo teritoriju izmantošana lauksaimniecībā un mežsaimniecībā ir intensīvāka).

Daudzas arheoloģiskās vietas atrodas lauku apvidos, kur kadastrālā vērtība ir diezgan maza, tāpēc arī nekustamā īpašuma nodoklis ir neliels. Līdz ar to šis nodokļa atbrīvojums atsevišķos gadījumos būtiski neatbalsta un nemotivē arheoloģiskās vietas īpašniekus. Savukārt uzturēšanas, būvniecības un remontdarbu izmaksas ir augstas un visā valstī īpaši neatšķiras, kas vēl vairāk apgrūtina tos īpašniekus, kuri ir finansiāli mazāk aizsargāti. Atsevišķi eksperti minēja, ka valsts atbalsts citu nodokļu atlaižu veidā (piemēram, PVN par objektu atjaunošanas darbiem) sniegtu būtisku finansiālu palīdzību arheoloģisko vietu īpašniekiem (ekspertu intervija, *Kairiss, Olevska, 2021b*).

Valstij ir pirmpirkuma tiesības uz jebkuru valsts nozīmes kultūras pieminekli, kas tiek atsavināts (Pieminekļu likums). Īpašnieks ir tiesīgs patstāvīgi lemt par darījuma laiku, noteikumiem un nosacījumiem, bet viņam ir pienākums iesniegt līgumu NKMP pirms īpašuma tiesību reģistrēšanas zemesgrāmatā uz potenciālā pircēja vārda (MK noteikumi Nr. 534). Praksē tas nozīmē, ka pārdevējam un pircējam ir pilnībā jāvienojas par līguma nosacījumiem, taču viņi nevar realizēt savu darījumu, pirms valsts iestāde pieņem galīgo lēmumu, kas ir vai nu pieņemt līguma noteikumus tādus, kādi tie ir (*de facto* aizstāt potenciālo pircēju), vai arī atteikties izmantot savas pirmpirkuma tiesības un ļaut darījumam turpināties.

Īpašnieks nedrīkst atsavināt atsevišķas viena kultūras pieminekļa vai pieminekļu kompleksa daļas, kā arī sadalīt vai apvienot zemi, ja tā rezultātā tiek apdraudēta kultūras pieminekļa saglabāšana (Pieminekļu likums). Turklāt īpašnieks nedrīkst arī pārdot kultūras pieminekļa zemi atsevišķi no tā aizsardzības zonas, ja abas pieder vienai un tai pašai personai (Aizsargjoslu likums). Šo noteikumu neievērošana var izraisīt darījuma anulēšanu (saskaņā ar Civillikumu neatļauta darbība, kas ir pretēja likumam, ir spēkā neesoša. Tādējādi, ja kultūras piemineklis tiek sadalīts vai atsavināts pretēji Pieminekļu likuma normām, attiecīgo darījumu tiesa var atzīt par spēkā neesošu. Tomēr saskaņā ar autora rīcībā esošo informāciju nav tiesu prakses, kas balstītos uz šīm normām).

Pirms jebkādiem izpētes darbiem, tostarp arheoloģiskiem pētījumiem, kā arī konservācijas, restaurācijas un/vai renovācijas darbiem, jāsaņem rakstiska NKMP atļauja. Šie darbi veicami NKMP kontrolē. Ierīču metāla priekšmetu un materiāla blīvuma noteikšanai (piemēram, metāla detektoru) izmantošanai arī nepieciešama iepriekšēja NKMP atļauja (Pieminekļu likums).

Īpašniekam ir jānodrošina kultūras vērtību apzināšana pirms būvniecības (t. sk. ceļu infrastruktūras), zemes meliorācijas, derīgo izrakteņu ieguves un citas saimnieciskās darbības iesākšanas viņam piederošajā (kultūras pieminekļa) teritorijā (Pieminekļu likums). Turklāt, ja zemes gabalā nejauši vai saimnieciskās darbības rezultātā tiek atklāti arheoloģiskie vai citi objekti ar kultūrvēsturisku vērtību, īpašniekam par to nekavējoties jāziņo NKMP un turpmākie darbi jāpārtrauc (Pieminekļu likums). Šo noteikumu neievērošanas gadījumā īpašniekam var piemērot administratīvo atbildību. Ja piemineklis ir bojāts vai iznīcināts īpašnieka nelikumīgas darbības rezultātā, var iestāties kriminālatbildība (Krimināllikums)). Šajā gadījumā jaunatklātie objekti nonāk valsts aizsardzībā, līdz tiek pieņemts lēmums par šādu objektu iekļaušanu Pieminekļu reģistrā. Lēmuma pieņemšanas process var ilgt līdz sešiem mēnešiem (Pieminekļu likums). Kā minējuši vairāki eksperti, daži privātpašnieki (ekspertu intervijas, *Kairiss, Olevska, 2021b; Diena, 2021*), pat neskatoties uz iespējamo likumā paredzēto atbildību, mēdz slēpt, ka viņu zemē ir atklāti arheoloģiskie objekti (senlietas), lai vietas apskates laikā un pēc tās netiktu iesaldēta jebkāda potenciāli postoša darbība (arī lauksaimniecība vai mežsaimniecība) un īpašums netiktu atzīts par jaunatklāto kultūras pieminekli, kā rezultātā tas tiktu nekavējoties pakļauts iepriekšminētajiem ierobežojumiem. Tādējādi potenciāli vērtīgie arheoloģiskie atradumi var nenonākt zinātnieku un sabiedrības uzmanības lokā, kā arī var ciest jaunatklāto arheoloģisko pieminekļu apzināšanas intereses.

Saskaņā ar vispārīgu principu kultūras pieminekļi ir izmantojami zinātnes, izglītības un kultūras vajadzībām. Saimnieciskā darbība pieļaujama tikai tad, ja tā nekaitē piemineklim un nesamazina tā vēsturisko, zinātnisko un māksliniecisko vērtību (Pieminekļu likums). Saimniecisko darbību aizsargjoslās (aizsardzības zonās) ap kultūras pieminekļiem (ja nav speciāli nostiprinātas, tās ir 500 metri laukos un 100 metri pilsētās (Aizsargjoslu likums)) drīkst veikt tikai ar NKMP atļauju (Aizsargjoslu likums). Precīzas norādes par saimnieciskās darbības ierobežojumiem NKMP izsniedz kultūras pieminekļa īpašniekam (MK noteikumi Nr. 474). Tā kā noteikta veida arheoloģiskie pieminekļi lielākoties (vai arī vienīgi) atrodas pazemē (piemēram, senkapi) vai arī to topogrāfija ļauj veikt lauksaimniecības vai mežsaimniecības darbības (piemēram, kaujas lauki, pilskalni), nav vienotas NKMP nostājas attiecībā uz to, vai šīs darbības apdraud pazemes pieminekli vai ne. Parasti (vismaz līdz pārbaudes beigām un galīgā lēmuma pieņemšanai par jaunatklāto pieminekli) jebkura darbība teritorijā tiek apturēta. Atsevišķos gadījumos šādi lēmumi var būt pārāk ierobežojoši (piemēram, ja kapu vietā kartupeļu lauks bijis daudzus gadus un kapsēta tikko atklāta, nav nepieciešams nekavējoties pārtraukt jebkādu darbību, jo ir mazs risks, ka kapsētai tiks nodarīti iepriekš nepieredzēti bojājumi (eksperta intervija, *Kairiss, Olevska, 2021b*)). No otras puses, jautājums, kas šajā sakarā būtu papildus jāapsver, ir ētiska rakstura – cik ētiska ir kultūraugu audzēšana virs apbedījuma vietas un kāda ir zemes īpašnieka un lauksaimniecības produktu pircēju attieksme pret ražu, kas nāk no kapiem.

Būtiska daļa Latvijas arheoloģisko pieminekļu atrodas virs zemes (piemēram, pilis, to atliekas u. c.). Īpašnieks ir atbildīgs par tā pienācīgu renovāciju un restaurāciju (Pieminekļu likums). Esošais regulējums paredz striktus ierobežojumus rekonstrukcijas darbiem, kas noteikti likumā (piemēram, Pieminekļu likums paredz, ka kultūras pieminekļu pārveidošanai obligāti jāsaņem NKMP atļauja (vietējās nozīmes kultūras pieminekļu gadījumā – pašvaldības atļauja), Ministru kabineta (piemēram, MK noteikumi Nr. 500 paredz obligātu autoruzraudzību un

būvuzraudzību) vai pašvaldības noteikumos un NKMP izdotajās instrukcijās jaunajiem kultūras pieminekļu īpašniekiem. Kultūras pieminekļa pārveidošana vai tā oriģinālo daļu nomaiņa ar jaunām daļām pieļaujama tikai tad, ja tas ir labākais pieminekļa saglabāšanas veids vai ja pārveidošanas rezultātā nesamazinās pieminekļa kultūrvēsturiskā vērtība (Pieminekļu likums). Restaurācijas, rekonstrukcijas, kultūras pieminekļa remonta un konservācijas darbus drīkst veikt tikai kompetenta speciālista vadībā (arheoloģiskā pieminekļa darbos jāpiesaista arheologs) (MK noteikumi Nr. 474). Tādējādi kultūras pieminekļa restaurācija prasa kvalitatīvu un profesionālu darbu nekā parastai celtnei (Karnīte, 2002). Vairāki eksperti minējuši, ka kultūras pieminekļiem piemērojamo būvnormatīvu sistēma nav elastīga, tāpēc kultūras objektu atjaunošanas jomā būtu jāievieš īpaši izstrādāti risinājumi atbilstoši mūsdienu standartiem (eksperta intervija, *Kairiss, Olevska*, 2021b).

Arheoloģisko pieminekļu uzturēšana, kas nosakāma pēc NKMP norādījumiem (MK noteikumi Nr. 474), ir viens no galvenajiem īpašnieka pienākumiem. Noteikts, ka uzturēšanai, kas nepārveido kultūras pieminekli un nesamazina tā kultūrvēsturisko vērtību, nav nepieciešama speciāla atļauja, taču īpašniekam par to rakstiski jāinformē NKMP 10 dienas pirms minēto darbu iesākšanas, ja vien izdotajos norādījumos nav noteikts citādi (MK noteikumi Nr. 474). Ne tiesību akti, ne NKMP norādījumi parasti (pēc pieminekļa īpašnieka pieprasījuma NKMP var sniegt sīkākus norādījumus. Eksperta intervija, *Kairiss, Olevska*, 2021b) neparedz konkrētus uzturēšanas darbus, to veidu vai biežumu, kas saistīti ar arheoloģiskajiem pieminekļiem. Tāpēc nav precīzi skaidrs, kāda uzturēšana arheoloģisko vietu kontekstā ir tieši paredzēta. Vairākas citas valstis šim jautājumam pieiet atšķirīgi. Piemēram, Lietuvas tiesību akti nosaka, ka nekustamā kultūras īpašuma pārvaldniekam jāsakopj kultūras mantojuma objekts, tā teritorija, savlaicīgi jānovērš radušies defekti un jāaizsargā būves no nelabvēlīgas vides ietekmes; jāuztur atbilstoši mikroklimata apstākļi telpās ar vērtīgu interjeru; savlaicīgi jāatjauno veģetācija, jālikvidē sārņi, jāplauj zāle un jāapgriež koki, jātīra gruzi un jālikvidē piesārņojuma avoti teritorijā; jākopj un jāuztur vēsturiskās zaļās zonas, kas ir kultūras mantojuma objekti, atbilstoši mantojuma uzturēšanas noteikumiem (Lietuvas Republikas likums par nekustamā kultūras mantojuma aizsardzību). Anglijā un Velsā apkope ietver pieminekļa nožogojumu, remontu un nosegšanu, kā arī jebkuru citu darbību vai lietu veikšanu, kas var būt nepieciešama, lai uzlabotu pieminekļa stāvokli vai aizsargātu to no sabrukšanas vai bojājumiem (Apvienotās Karalistes likums par senajiem pieminekļiem un arheoloģiskajām teritorijām (attiecas uz valsts sekretāra, komisijas vai jebkuras vietējās pašvaldības pārvaldībā esošo pieminekļu uzturēšanu)). Latvijā ir bijuši mēģinājumi noteikt un strukturēt arheoloģisko pieminekļu kopšanas darbus atkarībā no pieminekļa veida. Piemēram, tika sagatavotas rekomendācijas Igaunijas–Latvijas pārrobežu sadarbības programmas projekta “Neapzinātās kultūras mantojuma vērtības kopējā dabas un kultūras telpā” ietvaros, taču tās netika plaši akceptētas/ieviestas.

Arheoloģisko mantojumu Latvijā, neskatoties uz ievērojamo progresu, kas panākts kopš 2016. gada (pateicoties “Apdraudēto Latvijas arheoloģisko senlietu kataloga” publicēšanai (arī angļu valodā) un izplatīšanai pasaules mērogā, izmaiņām normatīvajos aktos, sadarbības uzlabošanai starp tiesību aizsardzības iestādēm un NKMP u. c. aktivitātēm), joprojām apdraud nelikumīgie senlietu meklētāji (“mantrači”). Ir atzīts, ka senkapi ir visneaizsargātākie pret dārgumu meklētāju uzbrukumiem, jo tajos ir visbagātākais senlietu klāsts un tie bieži atrodas mazapdzīvotās

vietās, mežos u. c., padarot tos vieglāk pieejamus nepamanāmā veidā un līdz ar to pievilcīgus nelikumīgu darbību veikšanai.

Arheoloģisko vietu īpašniekiem nav tiešu juridisku pienākumu aizsargāt savu īpašumu no nelikumīgiem senlietu meklētājiem vai novērst nelikumīgu iejaukšanos, izņemot vispārīgo noteikumu par pareizu uzturēšanu. Piemēram, ir vispārpieņemts, ka senlietu meklētāju izpostītās apbedījumu vietas īpašniekiem jāsakārto par saviem līdzekļiem. NKMP vispārēja prakse ir nesodīt īpašniekus par nepietiekamu aizsardzību un izrietošajiem bojājumiem viņu objektiem, ja bojājumus ir radījušas trešās personas un nav tiešas īpašnieka vainas. Īpašniekiem ir dažādi uzskati par prevenciju un aizsardzību. Veicot preventīvo pasākumu, daži īpašnieki, piemēram, izkaisa sīkus metāla priekšmetus, lai metāla detektori nespētu identificēt senlietas. Preventīvo funkciju var veikt arī, paaugstinot sabiedrisko izpratni. Piemēram, viens no pozitīvākajiem piemēriem ir gadījums Grobiņas pilsētā. Apmēram pirms 10 gadiem sākās sistemātisks pilsētas arheoloģiskā ansambļa izveides darbs, un tajā aktīvi iesaistījās vietējie iedzīvotāji, t. sk. mācībās, informācijas izplatīšanā, brīvprātīgajos darbos u. c. (piemēram, *ICOMOS* 2021). Rezultātā tika sasniegts augsts pašregulācijas līmenis sabiedrībā, jo vietējie iedzīvotāji pirmie informēja policiju par aizdomīgām darbībām vai metāla detektoru izmantošanu arheoloģiskā objekta teritorijā.

Senkapu sakārtošanu daži īpašnieki veic paši, citi izmanto Kultūras pieminekļu konservācijas un restaurācijas programmu. Jāņem vērā, ka apstākļos, ja nav spēcīga valsts vai pašvaldības atbalsta, precīzu pienākumu un skaidru norādījumu, kā un kad sakārtot bojāto vietu, dažkārt vieta paliek nesakopta vai arī tās sakārtošana tiek veikta vairākus gadus pēc nodarītajiem bojājumiem (piemēram, 2018. gadā AS “Latvijas valsts meži” veica sakopšanas darbus valsts nozīmes senkapu teritorijā trīs gadus pēc tam, kad tos sabojāja nelikumīgi senlietu meklētāji, *LVM* 2019).

Ar kultūras pieminekļa statusu saistītās problemātikas analīze ļauj noteikt būtiskas korelācijas starp nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko potenciālu ietekmējošiem ekonomiskiem un tiesiski administratīviem faktoriem. Neskatoties uz to, ka norādītie tiesiskie ierobežojumi un administratīvais slogs tieši skar ierobežotu personu grupu (piemēram, kultūras pieminekļu īpašniekus), radot tai neizdevīgu ekonomisko situāciju, to sociāli ekonomiskais efekts ir daudz plašāks, jo kultūras pieminekļu kā nekustamā kultūras mantojuma ievērojamākas sastāvdaļas attīstībā un izmantošanā ir ieinteresētas daudzas iesaistītās puses.

2.4. Nekustamā kultūras mantojuma objektu monetārās vērtības un tiem nodarīto zaudējumu novērtējuma problemātika

Primārās publikācijas – *Kairiss*, 2015; *Kairiss*, 2017; *Kairiss, Olevska*, 2020; *Kairiss, Olevska*, 2021b; *Kairiss, Olevska*, 2021c.

Salīdzinošs pārskats par kultūras mantojuma objektu monetāro novērtēšanu

Pētījumā analizētas 12 valstu pieejas kultūras mantojuma objektu monetārajam novērtējumam (*Kairiss, Olevska*, 2020). Rezultāti liecina, ka valstu izmantotās metodes kultūras pieminekļu ekonomiskās vērtības noteikšanai būtiski atšķiras. Lielākā daļa valstu diferencē

kultūras pieminekļus pēc to nemonetārās nozīmes un/vai piederības kategorijām (piemēram, Latvija, Lietuva, Somija, Igaunija, Vācija, Kipra) un neparedz kultūras pieminekļu ekonomiskā novērtējuma standarta procedūras jebkādiem novērtēšanas mērķiem (darījumiem, nomai, apdrošināšanai, hipotēkai, investīcijām, likviditātei, kadastrālās vērtības noteikšanas vajadzībām u. c.). Visbiežākais iemesls, kāpēc valstis izvairās no monetārās vērtības noteikšanas, ir mantojuma objektu “nenovērtējamās vērtības” uztvere (piemēram, Igaunija) un administratīvo spēju/resursu trūkums (piemēram, Zviedrija, Latvija).

Savukārt dažās valstīs, piemēram, Ukrainā, ir ar likumu apstiprinātas metodoloģijas, kas ietver kultūras pieminekļu monetārās vērtēšanas vispārējus noteikumus un paredz dažādas aprēķinu metodes atkarībā no vērtēšanas mērķa, t. sk., piemēram, apdrošināšanas, nomas, pārdošanas, privatizācijas, pilsētvides attīstības, kultūras objekta ietekmes uz vidi izmaksu raksturojuma noteikšanas, obligātās izpirkšanas, galvenā (kapitāla) īpašuma pārvērtēšanas grāmatvedības vajadzībām u. c. (Ukrainas metodoloģija. Lai novērtētu arheoloģisko vietu monetāro vērtību, tiek izmantota izmaksu metode, kuras pamatā ir arheoloģiskās izpētes darbu izmaksas šajās vietās).

Sociāli ekonomiskā vērtība un skartās intereses vislabāk saskatāmas situācijās, kad prettiesisku darbību dēļ mantojuma objektam nodarīti zaudējumi. Tāpēc pētījumā veikta arī kaitējuma novērtēšanas pieeju analīze 12 valstīs (*Kairiss, Olevska, 2020*).

Dažas valstis paredz visu kultūras pieminekļu ekonomiskās vērtības noteikšanu pirms kaitējuma nodarīšanas (sākotnējais novērtējums), dažas citas (piemēram, Zviedrija, Vācija, Spānija) paredz kopējo objektu novērtējumu pēc kaitējuma nodarīšanas tiem. Cita pieeja, ko izmanto dažas valstis (piemēram, Kipra), ir kopējais nelikumīgu darbību rezultātā objektam (visam kultūras objektam) nodarīto zaudējumu procentuālais novērtējums, lai vērtības samazināšanās tiktu izteikta procentos, nevis naudas ekvivalentā.

Absolūtais vairākums analizēto valstu novērtē pašreizējās izmaksas, kas saistītas ar bojājumu novērtēšanu, un lielākā daļa no analizētajām valstīm nevērtē sociāli ekonomiskos komponentus vai zaudējumus, kas saistīti ar objektu turpmākas izmantošanas neiespējamību / samazināšanos nodarītā kaitējuma rezultātā (piemēram, Kipra, Nīderlande, Moldova). Igaunijā vērtē tikai zinātnisko datu zudumu vai turpmāko pētniecības iespēju zaudēšanu. Vācijā neiegūtos ienākumus no tūrisma, neidentificēta zinātnisko datu avota zaudēšanu, ietekmi uz izglītību un apmācību un objekta pozitīvo ietekmi uz vidi var izvērtēt vispārējās Civillkodeksā un Kriminālkodeksā paredzētajās procedūrās, nevis kultūras mantojuma aizsardzības administratīvajā līmenī. No minētajām sociāli ekonomiskajām sastāvdaļām Latvijā neiegūtos tūrisma ienākumus būtu iespējams pieprasīt Civillikuma ietvaros kā neiegūto peļņu, tomēr tiesa šo kritēriju nekad nav skatījusi vai vērtējusi.

Kultūras pieminekļiem nodarīto bojājumu novērtēšanas komponentu piemēri, *Kairiss, Olevska*, 2020

Pamat-komponents	Novērtējuma veids	Kipra	Igaunija	Somija	Vācija	Latvija	Lietuva	Moldova	Nīderlande	Krievija	Spānija	Zviedrija	Ukraina
Visa kultūras objekta finansiālais novērtējums	Visa objekta novērtējums naudas izteiksmē pirms bojājuma nodarīšanas (sākotnējā izvērtēšana) darījuma, nomas, apdrošināšanas, hipotēkas, investīciju, likviditātes, kadastrālās, dārgumu atradumu novērtējuma u. c. nolūkos	N	N	N	N	Y	-	-	N	Y	N	N	Y
	Visa objekta novērtējums naudas izteiksmē pēc bojājuma nodarīšanas (<i>post factum</i> novērtējums)	N	N	-	Y	Y	-	-	N	-	Y	Y	Y
Izmaksas, kas saistītas ar nodarīto kaitējumu	Ar nodarīto kaitējumu saistīto izmaksu novērtējums, kas var ietvert:	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	-	Y	Y	Y
	restaurācijas/remonta projekta dokumentācijas sagatavošanas izmaksas	Y	Y	-	Y	N	-	Y	N	-	Y	-	-
	restaurācijas un remonta izmaksas	Y	Y	-	Y	N	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y
	pasākumus izrietošo zaudējumu samazināšanai; ārkārtas atjaunošanu	Y	N	-	Y	N	Y	-	N	-	Y	-	-
	kultūras/arheoloģiskās vērtības izmaiņas	Y	Y	Y	Y	Y	-	N	N	Y	Y	-	-
	arheoloģiskās izpētes izmaksas pieminekļa dokumentēšanai; papildu ekspertīzes un pētījumus (piemēram, darbs arhīvos, ar vēsturiskiem ierakstiem, ārpakalpojumu sniedošie konservācijas/restaurācijas speciālisti utt.)	Y	Y	-	Y	N	Y	Y	N	-	Y	Y	-
	objekta nemateriālās sastāvdaļas zaudēšanu	N	N	-	Y	N	-	-	N	Y	Y	-	-
Zaudējumu, kas saistīti ar objekta turpmākas izmantošanas neiespējamību / samazināšanas, novērtējums	Neiegūtie tūrisma ienākumi (par remonta laiku / pēc tam)	N	N	-	Y	Y	Y	N	N	-	Y	-	-
	Neidentificēta zinātnisko datu un izglītības un apmācības avota zaudēšana	N	Y	-	Y	N	Y	N	N	-	Y	-	-
	Objekta pozitīvās ietekmes uz vidi noteikšana	N	N	-	Y	N	-	N	N	Y	Y	-	-

Tabulā izmantotie apzīmējumi:

“Y” – jā; “N” – nē; “-” – informācija nav pieejama.

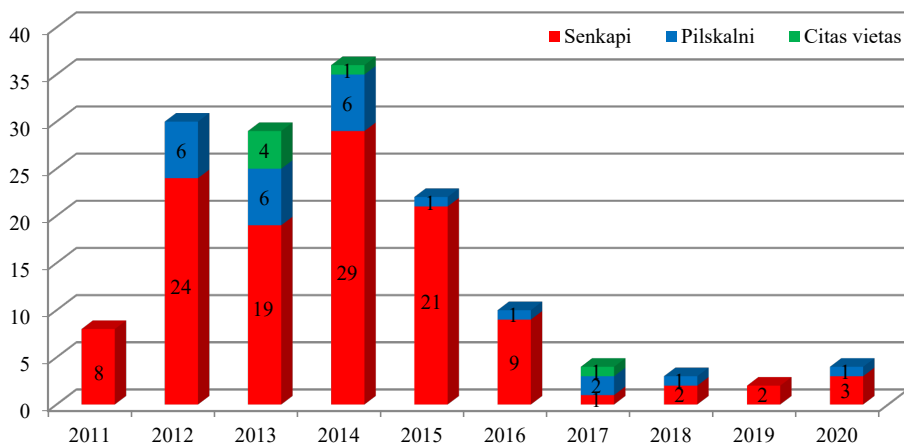
Latvijas arheoloģiskā mantojuma izlaupīšana un nelikumīga tirdzniecība

Arheoloģisko vietu bojāšana Latvijā, izlaupot senlietas, ir salīdzinoši bieža parādība. Liela mēroga postījumu virkne arheoloģiskajos objektos Latvijā notika 2015. gada sākumā, kad valsts austrumu daļā tika izlaupīti vairāki senkapi un vairāk nekā 600 atsevišķu kapu. 2020. gada aprīlī valsts nozīmes senkapos tika atklāti vairāk nekā 100 rakumi. Neskatoties uz pakāpenisku situācijas uzlabošanu kopš 2016. gada, bojājumi arheoloģiskā mantojuma objektos tiek konstatēti katru

gadu. Piemēram, pēc NKMP datiem 2021.–2022. gadā sāktas 16 administratīvās lietvedības par arheoloģisko objektu bojāšanu. 2020. gadā NKMP reģistrēja 134 gadījumus, kad personas internetā mēģināja nelikumīgi pārdot Latvijas teritorijai raksturīgas senlietas, 2021. gadā – 59, 2022. gadā – 19⁷ (NKMP 2021, NKMP 2023), un ir pamats uzskatīt, ka vismaz daļa no nelikumīgi tirgotajām senlietām ir iegūtas nelikumīgu izrakumu laikā arheoloģiskā mantojuma vietās Latvijas teritorijā.

Pēc autora 2015.–2016. gadā veiktā pētījuma (t. sk. kontrolējošo institūciju aptauja, $n = 222$ ⁸; *Kairiis*, 2017) arheoloģisko vietu un senlietu aizsardzība lielā mērā ir atkarīga no:

- sabiedrības un institūciju informētības paaugstināšanas pasākumiem, jo normatīvie akti neietver visu dažādām auditorijām nepieciešamo informāciju;
- faktoru, kas ietekmē pārkāpumu izdarīšanu vai ietekmē atturēšanos no tās pašreizējās politiskās un sociāli ekonomiskās situācijas kontekstā, izpratnes;
- informatīvo, tiesisko, tiesībaizsardzības, analītisko, ar koordināciju saistīto, organizatorisko un ieinteresēto pušu savstarpējās sadarbības pasākumu kopuma īstenošanas.

2.2. att. Konstatētie arheoloģisko pieminekļu (dārgumu meklēšanas rezultātā nodarīto) bojājumu gadījumi Latvijā, Kairiis, 2020 (papildināts).

Latvijas arheoloģiskajiem objektiem nodarīto bojājumu novērtējuma problemātika

Pieejamie statistikas dati liecināja, ka Latvijā no visiem arheoloģiskajiem pieminekļiem izlaupišanas riskam īpaši pakļauti bija senkapi, tiem sekoja pilskalni. Tāpēc tika mēģināts veikt dažus aprēķinus par iespējamo priekšmetu vērtību vai, precīzāk, apbedījumu vietu zinātniskās vērtības zudumu. Saskaņā ar 2015. gada informāciju (*Latvijas Avīze*, 2015), viena vidējā vai vēlā dzelzs laikmeta kapu inventāra vidējā vērtība bija ap 2700 EUR, apbedījuma zinātniskās vērtības

⁷ Jāpiebilst, ka kopš 2016. gada, pateicoties Latvijas Apdraudēto arheoloģisko senlietu kataloga izstrādei, normatīvās bāzes pilnveidošanai, pilnveidotai starpinstitūciju sadarbībai un nelikumīgas senlietu tirdzniecības uzraudzības aktivitātēm interneta vidē, nelegālās senlietu tirdzniecības apjomi ir ievērojami samazinājušies.

⁸ Pēc autora rīcībā esošās informācijas, šī bija vienīgā Latvijā veiktā kontrolējošo (tiesībaizsardzības u. c.) institūciju aptauja attiecīgajā jomā.

zudums – vidēji ap 480 EUR. Tomēr nav skaidrs, vai šie skaitļi kompensē pieminekļa vērtības samazināšanos kopumā, vai attiecas tikai uz atsevišķiem kapiem nodarīto kaitējumu.

Krimināllietu materiālu un tiesu prakses analīze Latvijā parādīja, ka valstī nav ieviesti objektīvi zaudējumu novērtēšanas kritēriji, proti, senkapiem nodarītā kaitējuma materiālā vērtība ir aprēķināta tikai kā vidējā senlietu apdrošināšanas vērtība, kas parasti tiek atrastas analogās apbedījumu vietās. Tādējādi tika konstatētas šādas nepilnības:

- senlietu, kas parasti atrodamas līdzīgos apbedījumos, vērtība, nav noteicošā visiem seno apbedījumu veidiem, tāpēc šī vērtība var atšķirties atkarībā no izlaupītā apbedījuma;
- netiek aprēķināti citi zaudējumi (piemēram, arheoloģiskās vietas apskates, dokumentēšanas, sakārtošanas (vismaz apbedīšanas, mirstīgo atlieku pārāpbedīšanas u. c.) izdevumi, zaudējumi, kas saistīti ar arheoloģiskās vietas tālākas izpēti / turpmākās izmantošanas neiespējamību), par tiem netiek prasīta kompensācija; turklāt nav skaidrs, piemēram, kam jānovērš arheoloģiskajai vietai nodarītais postījums un kam tā jāsakārto, savukārt šī uzdevuma nodošana brīvprātīgajiem (ja pārkāpuma izdarītājs ir zināms) nav korekta; tas ļauj secināt, ka faktiskie naudas zaudējumi ir lielāki par noteikto un pieprasīto kriminālprocesā;
- salīdzinoši novecojušām senlietu apdrošināšanas vērtībām izstādēs netiek piemēroti jebkādi koeficienti, pielāgojot apdrošināšanas vērtības aktuālai situācijai.

Senkapiem nodarīto postījumu zinātniskā vērtība tiek aprēķināta tikai antropoloģiskā materiāla analīzes izmaksu apmērā. Tomēr jāatzīmē, ka kapā ir atrodams ne tikai antropoloģiskais materiāls, tāpēc morfoloģiskās un bioķīmiskās analīzes neatspoguļo visu apbedījuma vietas vērtību.

Aptuveni 70 % no kriminālprocesiem, kas sākti pēc Krimināllikuma 229. panta (kultūras pieminekļa iznīcināšana vai bojāšana), ir apturēti pēc Kriminālprocesa likuma 400. panta sakarā ar likumpārkāpēju noskaidrošanas neiespējamību (*Kairiss, Olevska, 2021b*). Vismaz daļēji tas var būt saistīts ar novēlotu informācijas sniegšanu tiesībsargājošajām iestādēm par kultūras pieminekļiem nodarītajiem postījumiem, kas apgrūtina likumpārkāpēju identificēšanu. Lielākus panākumus attiecīgo noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanā varētu nodrošināt kultūras pieminekļu īpašnieku informētības paaugstināšana par nepieciešamību pēc iespējas ātrāk ziņot par konstatētajiem bojājumiem, vienlaikus pastiprinot teritorijas uzraudzību.

Tiesu prakses analīze parādīja, ka par pārkāpumiem aktīvos apbedījumos tika piemērotas bargākas sankcijas nekā par pārkāpumiem senkapos, lai gan abos gadījumos ir konstatējama apbedījumu (mūsdienu vai seno) apgānīšana. Turklāt senkapu gadījumā nodarītie materiālie zaudējumi bieži vien ir lielāki, kaitējot arī zinātniskajām interesēm. Acīmredzot risinājums ir saistīts ar tiesībsargājošo iestāžu, prokuroru un tiesu izpratnes veicināšanu.

Nodarījumi pret kultūras mantojumu būtiski apdraud sabiedrības intereses ne tikai no tiesiskā un kultūrvēsturiskā, bet arī no sociāli ekonomiskā viedokļa. Ja pilskalns tiek nopostīts, tas nenozīmē, ka cietis tikai konkrētais pilskalns vai tā tiešais īpašnieks, jo var tikt skartas dažādas ieinteresēto pušu intereses vietējā, reģionālā un pat valsts un globālā līmenī. Šīs intereses var ietvert ne tikai ekonomiskos (piemēram, tūristu piesaisti), bet arī sociālos, simboliskos, vides un citus aspektus. Tiesu prakses analīze parādīja, ka patlaban kompensācija sedz tikai materiālo vai

zinātnisko kaitējumu, kas nodarīts konkrētai arheoloģiskajai vietai, taču skarto interešu loks ir plašāks.

Nekustamā kultūras mantojuma objektu monetārās vērtības un tiem nodarīto zaudējumu novērtējuma problemātikas analīze ļauj noteikt korelācijas starp nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko potenciālu ietekmējošiem ekonomiskiem, tiesiskiem, politiskiem, sociāliem un tehnoloģiskiem faktoriem. No vienas puses, zaudējumu novērtējumam ir tiesiskā un ekonomiskā ietekme, taču būtiski ir arī sociālie (piemēram, sabiedrības informētības un attieksmes) un politiskie (piemēram, jautājuma neatspoguļošana plānošanas dokumentos) aspekti. Ne mazāk svarīgs ir arī tehnoloģiskais aspekts, jo nekustamā kultūras mantojuma objektiem nodarītie postījumi tieši ietekmē to saglabātības stāvokli.

2.5. Materiālā un nemateriālā kompensācija par nekustamajiem kultūras mantojuma objektiem nodarītajiem zaudējumiem

Primārās publikācijas – *Kairiss, Olevska, 2020; Olevska-Kairisa, Kairiss, 2023.*

Mantojuma noziegumi (piemēram, arheoloģisko vietu, vēsturisko ēku u. c. bojāšana un iznīcināšana) nekad nav bez cietušajiem. Ņemot vērā ievērojamo skaitu ieinteresēto pušu nekustamā kultūras mantojuma jomā, vienmēr ir cietušās puses, kurām raksturīgas dažādas intereses un kurām ir tiesības uz atšķirīgu atlīdzību.

Ievērtības cieniņš ir fakts, ka ne visas ieinteresētās personas un ne vienmēr apzinās, ka ir cietušas un noteiktās situācijās var iesniegt tiesā prasību par zaudējumu atlīdzināšanu kriminālprocesa vai civilprocesa kārtībā. Šajā pētījumā situācija apskatīta tikai sociāli ekonomiskajā kontekstā bez detalizētas attiecīgās juridiskās procedūras īpatnības un specifikas izpēti. 2.5. tabulā redzama korelācijas shēma starp to pušu grupām, kas cietušas mantojuma vietas bojājumiem/iznīcināšanas rezultātā, katrai cietušanai personai vai grupai nodarītā kaitējuma raksturu, kā arī vispiemērotāko tiesiskās aizsardzības līdzekļu veidu, kas atbilst aizskartajām interesēm. Korelācijas shēma iedala indivīdus un grupas, kas cietušas kultūras mantojuma objektu bojāšanas/iznīcināšanas rezultātā, četros kvadrantos.

Sevis atzišana par cietušo pusi papildus tiešiem ekonomiskajiem zaudējumiem, kas raksturīgi I kvadrantam (ja puse apzinās ekonomiskos zaudējumus un spēj tos atbilstoši pierādīt), ir atkarīga arī no apziņas par konkrētās bojātas/iznīcinātas nekustamā mantojuma vietas sociāli ekonomisko ietekmi un saikni starp cietušo personu un šo bojāto vietu, t. sk.:

- **atkarīgās ekonomiskās saiknes esamības** (ekonomisko iespēju zaudēšanas; II kvadrants). Ja amatnieks vai viesnīcas īpašnieks savu uzņēmējdarbību lielā mērā ir balstījis tūrismā, kas saistīts ar konkrēto mantojuma vietu un objekts ir izpostīts vai bojāts (tātad tūristi vairs neierodas), viņam pienākas kompensācija par laiku, līdz vieta atkal tiek nodota ekspluatācijā (t. i., vienāda ar potenciālajiem ienākumiem, ja vieta ir pieejama tūristiem). Tam pašam principam vajadzētu darboties arī attiecībā uz pārējām pusēm, kurām ir atkarīga ekonomiska saikne ar mantojuma vietu. Zaudējumi, ko cieš II kvadrantā esošās ieinteresētās puses, ir tieši ekonomiska rakstura zaudējumi. Lai gan šīm ieinteresētajām personām nav tiešas saites ar bojāto/iznīcināto mantojuma vietu, pastāv acīmredzama cēloņsakarība starp mantojuma objekta bojājuma vai iznīcināšanas faktu un cietušās puses peļņas samazināšanos;
- **ciešās saiknes esamības** (III kvadrants) ar bojāto/iznīcināto mantojuma vietu. Ir zinātniski apstiprināts, ka nekustamie mantojuma objekti atkarībā no to stāvokļa, apsaimniekošanas prakses u. tml. rada dažādus sociāli ekonomiskos ieguvumus vietējām, reliģiskām, zinātniskām u. c. kopienām un atsevišķām personām, apmierinot dažādas sociālās, simboliskās, izglītības, zinātniskās u. c. intereses. Kultūras mantojuma vietas bieži ir kultūras, sociālās, garīgās, atpūtas, zinātnes u. c. aktivitāšu vietas, cilvēki izjūt tām pieķeršanos, šīs vietas vieno cilvēkus, veicina etniskās, nacionālās u. c. identitātes izjūtas

Cietusī interese, cietušās puses un kompensāciju veids, *Olevska-Kairisa, Kairiss, 2023*

Kaitējuma primārais raksturs	Cietusī interese, cietušās puses ⁹ un kompensāciju veids	
	Tiešā interese	Netiešā interese
Materiāls (ekonomisks) ¹⁰	<p>I Individuālas puses ar tiešu saikni ar īpašumu (īpašuma zaudējums, neparedzēti tiešie izdevumi): - īpašnieki, valdītāji.</p> <p>Personas, kam ir tieša ekonomiskā saikne (neparedzēti tiešie izdevumi, darba zaudēšana), piem.: - objektā apbedīto tiešie pēcnācēji; - objektā nodarbinātais personāls; - zinātnieki, kas pēta objektu.</p> <p>Kompensācijas veids – objekta atjaunošanas izdevumu tieša kompensācija, īpašuma zaudējumu / tiešo ienākumu / algas kompensācija.</p>	<p>II Atsevišķas personas ar atkarīgu ekonomisko saikni (ekonomisko iespēju zaudēšana), piem.: - ar objektiem saistīti uzņēmumi (viesnīcas, ēdināšanas uzņēmumi, ar tūrisma saistīti tirgotāji, gidi u. c.) / amatnieki (vietējie pārtikas un suvenīru ražotāji); - iestādes – nodokļu maksājumu (PVN, ienākuma nodoklis, sociālās iemaksas u. c.) saņēmēji, piem., valsts, pašvaldības; - ar objektiem saistītas kultūras iestādes; - no objekta atkarīgi investori.</p> <p>Kompensācijas veids – zaudējumu kompensācija līdz objekta nodošanai ekspluatācijā.</p>
Nemateriāls (neekonomisks)	<p>III Kolektīvās puses ar visciešāko saikni ar attiecīgo objektu (zaudējumi, kas saistīti ar dzīves līmeņa pazemināšanos, teritorijas prestiža samazināšanos, psiholoģisko neaizsargātību, garīgām sāpēm, ciešanām, emocionāliem pārdzīvojumiem, kultūrvēsturiskās vērtības samazināšanos, kultūras/religiskās prakses un pētniecības iespēju traucējumiem), piem.: - vietējā kopiena; - vietējā reliģiskā kopiena, kas ir noteiktas ticības piekritēja; - ar konkrētu kultūras mantojumu saistīta zinātnieku kopiena.</p> <p>Atsevišķas personas, kurām ir visciešākā saikne ar attiecīgo objektu, piem.: - objektā apbedīto tiešie pēcnācēji; - NVO; - reliģiskās organizācijas; - valsti pārstāvošās kultūras mantojuma iestādes.</p> <p>Kompensācijas veids – naudas sods, kas novirzīts programmām, kas piešķir līdzekļus ar kultūru saistītām darbībām, tostarp aizsardzības pasākumu stiprināšanai.</p>	<p>IV Kolektīvās puses ar attālinātu saikni (<i>sui generis</i> kaitējums – zaudēta iespēja apmeklēt, mācīties un citādi realizēt ar izmantošanu nesaistītas vērtības), piem.: - mantojuma cienītāji; - studenti, skolēni u. c. izglītojamie, kas apgūst vēsturi, kultūru un ar to saistītās jomas; - ticīgie / noteiktas ticības piekritēji; - sabiedrība kopumā; - nākamās paaudzes.</p> <p>Kompensācijas veids – simboliskas reparācijas.</p>

⁹ Viena un tā pati persona var piederēt pie dažāda veida cietušajiem, piemēram, vietējās sabiedrības pārstāvis vienlaikus var būt arī amatnieks, kas pārdod apmeklētājiem suvenīrus vai vietējo pārtiku.

¹⁰ Cietušie, kuriem radušies ekonomiski zaudējumi, vienlaikus var būt (un pārsvarā ir) arī nemateriālā kaitējuma subjekti.

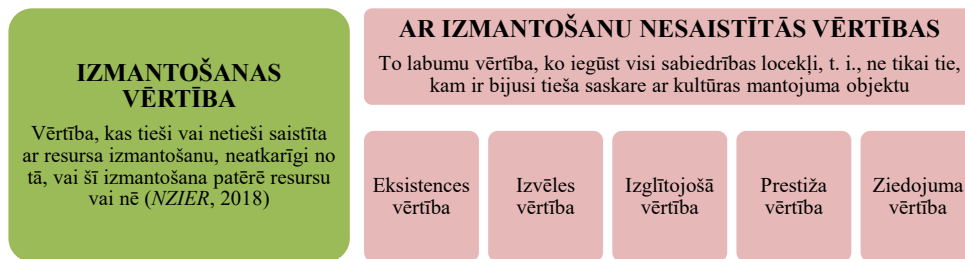
u. tml. Tādējādi šie objekti ir daļa no kopienu ikdienas dzīves, to iznīcināšana vai bojāšana var radīt psiholoģisku neaizsargātību, garīgas sāpes, ciešanas, emocionālu stresu u. c., kā arī mazināt teritorijas prestižu, traucēt kultūras/reliģisko praksi, radīt pētniecības iespēju zaudēšanu utt. Lai gan ieinteresētajām personām ir tieša interese par mantojuma objektu, zaudējumi tā bojāšanas dēļ ir nemateriāla rakstura (atšķirībā no I un II kvadrantā ietilpstošo ieinteresēto personu zaudējumiem), nodarīto kaitējumu un, piemēram, vietējās kopienas un citu III kvadrantā ietilpstošo ieinteresēto personu sociāli emocionālos zaudējumus parasti nav iespējams monetāri novērtēt. Tāpēc iespējamā kompensācija varētu būt saistīta ar soda naudu, kas novirzīta programmām, kas piešķir līdzekļus ar kultūru saistītiem pasākumiem, tostarp aizsardzības pasākumu stiprināšanai. Tomēr jāatzīmē, ka Latvijā nepastāv kolektīvo prasību tiesību institūts, tāpēc individuālās prasības ir jāapkopo¹¹ un jāiesniedz tiesā ar, piemēram, likumiskā pārstāvja starpniecību;

- **ar mantojuma vietas izmantošanu nesaistītu vērtību realizācijas** (IV kvadrants). Ar izmantošanu nesaistītas vērtības (*non-use values*) attiecas uz to labumu vērtību (šajā gadījumā – no kultūras mantojuma objekta izrietošo), ko gūst visi sabiedrības locekļi, t. i., ne tikai tie, kam ir bijusi tieša saskare ar mantojuma objektiem (*Weisbrod, 1964; Frey, 1997; Brooks, 2004, NZIER, 2018*). Šīs vērtības ietver **eksistences vērtību** (cilvēki novērtē pašu mantojuma objekta esamību, tieši to neizmantojot), **izvēles vērtību**¹² (cilvēki uzskata, ka varētu to izmantot nākotnē), **izglītojošo vērtību** (mantojuma objekti ietekmē to lietotājus intelektuālā veidā), **prestiža vērtību** (mantojuma objekti veicina tā reģiona prestižu, kurā tie atrodas), **ziedojuma (novēlējuma) vērtību** (patērētāji uzskata, ka ir svarīgi nodrošināt objekta izmantošanu nākamajām paaudzēm) (2.3. att.). Tādējādi nekustamā mantojuma objektu bojāšana un iznīcināšana atņem ar izmantošanu nesaistītu vērtību realizācijas iespējas un ietekmē vairākas kolektīvās ieinteresētās puses, kurām ir attāla saikne ar mantojuma objektiem, piemēram, mantojuma cienītājus, izglītojamās, nākamās paaudzes u. c. Ņemot vērā to, ka šīm ieinteresētajām personām nav tiešas saiknes ar bojātajiem/iznīcinātajiem mantojuma objektiem, šajā gadījumā nav iespējams novērtēt atlīdzību ekonomiskā izteiksmē, tai ir jābūt drīzāk simboliskai, piemēram, atvairošanās rakstiskā, mutiskā vai naudas (piemēram, 1 EUR) veidā, kas apliecina nožēlu un vainas atzīšanu no pārkāpēja puses, ja pārkāpējs ir identificēts. Cietušo pušu kopums šajā gadījumā tiesai jānosaka, pamatojoties uz bojātā objekta kultūrvēsturisko vērtību (piemēram, pieminekli ar vietējo, reģionālo, nacionālo vai universālo vērtību), ko nosaka valsts un/vai starptautisks regulējums (piemēram, Pieminekļu likums vai *UNESCO* Pasaules mantojuma saraksts). Tādējādi reģionālas nozīmes kultūras pieminekļa bojāšanas gadījumā notiesātās personas atvairošanās ir jāadresē vismaz attiecīgā reģiona iedzīvotājiem.

¹¹ Piemēram, Anglijā ir ierasta policijas prakse jautāt vietējās kopienas pārstāvjiem, vai viņi uzskata, ka ir vai nav cietuši no noziedzīga nodarījuma, kas saistīts ar kultūras mantojumu; šādā veidā tiek apzinātas cietušās puses.

¹² Dažos avotos to uzskata par izmantošanas vērtības paveidu (*NZIER, 2018*).

KULTŪRAS MANTOJUMA OBJEKTA VĒRTĪBA

2.3. att. Kultūras mantojuma objekta izmantošanas vērtība un ar izmantošanu nesaistītās vērtības.

Korelācijas shēma drīzāk attiecas uz “ideālo” modeli, jo šobrīd tikai I kvadrantā esošās ieinteresētās puses ir tiesīgas iesniegt atbilstošas kompensācijas prasības tiesās Latvijā. Citas II, III (izņemot NKMP) un IV kvadrantā esošās ieinteresētās puses Latvijas tiesvedības procesā nekad nav tikušas atzītas par cietušajām pusēm. Tomēr viņas tiek atzītas par cietušajām pusēm un viņām tiek piešķirtas kompensācijas saskaņā ar starptautisko tiesu praksi (piemēram, Starptautiskās Krimināltiesas lieta, 2016). Risinājums ir tiesībsardzības iestāžu, prokuratūras, tiesu, kultūras mantojuma institūciju, citu ieinteresēto pušu un plašākas sabiedrības informētības paaugstināšanā par kultūras mantojuma vietu sociāli ekonomisko ietekmi un būtiskiem ekonomiskajiem zaudējumiem, kas saistīti ar objektu bojāšanu un iznīcināšanu. Informētības paaugstināšana ļaus iesaistītajām cietušajām pusēm apzināties tām nodarītos zaudējumus, kā arī tiesības būt atzītiem par cietušajiem un saņemt attiecīgas kompensācijas; kultūras mantojuma institūcijas labāk apzināsies kultūras mantojuma sociāli ekonomisko lomu sabiedrībā un sabiedrībai nodarītos zaudējumus, ja noticis nodarījums pret kultūras mantojumu; tiesībsardzības iestādes, prokuratūras un tiesas apzinātos nepieciešamību atzīt par cietušajiem un nodrošināt kompensācijas ne tikai kultūras objektu tiešajiem īpašniekiem, ja noticis nodarījums pret kultūras mantojumu; plašāka sabiedrība labāk identificēs sociāli ekonomiskos labumus, ko sniedz kultūras mantojums, tādējādi, no vienas puses, tiktu veicināts kultūrpatriotisms, no otras, nepieciešamība aizsargāt kultūras mantojumu, kas darbojas arī kā būtiskākais attiecīgo noziedzīgu nodarījumu preventīvais līdzeklis. Nākamais solis ir saistīts ar nacionālās tiesību sistēmas pilnveidošanu un konvencionāli pieņemtu kritēriju noteikšanu cietušo pušu atzīšanai un atbilstošas atlīdzības piešķiršanai.

Sociāli ekonomiskās intereses (t. sk. nerealizētās) visspilgtāk parādās tad, kad iesaistītās puses cieš zaudējumus. Tādējādi to interešu, kas ir cietušas nekustamiem kultūras mantojuma objektiem nodarīto zaudējumu dēļ, kā arī attiecīgās kompensēšanas analīze ļauj ne tikai precīzāk noteikt minētās intereses, bet arī parāda saikni starp visām nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko potenciālu ietekmējošo faktoru grupām – politiskiem, ekonomiskiem, sociāliem, tiesiskiem un administratīviem, tehnoloģiskiem un vides, kā arī ar iesaistīto pušu sadarbību saistītiem faktoriem.

2.6. Nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko attīstību ietekmējošie faktori

Primārās publikācijas – *Kairiss*, 2017; *Kairiņš*, 2020; *Kairiss, Olevska*, 2020; *Kairiss, Olevska*, 2021a; *Kairiss, Olevska*, 2021b; *Kairiss, Olevska*, 2021c; *Olevska-Kairisa, Kairiss*, 2023; *Kairiss, Geipele, Olevska-Kairisa*, 2023.

Pētījumā nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko attīstību ietekmējošie faktori nosacīti tika iedalīti politiskajos, ekonomiskajos, sociālajos, tiesiskajos un administratīvajos, tehnoloģiskajos, vides un ar iesaistīto pušu sadarbību saistītajos faktoros (ietekmes faktori). Visas ietekmes faktoru grupas ir savstarpēji cieši saistītas. Ietekmes faktori tika pētīti, fokusējoties uz arheoloģiskā mantojuma objektiem un muižām, tomēr tos var izmantot arī attiecībā uz citiem nekustamiem kultūras mantojuma objektiem.

Jāatzīmē, ka pastāv savstarpēja saikne starp ietekmes faktoriem un no nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstības izrietošām iespējām / sociāli ekonomiskajiem ieguvumiem, proti, nekustamā kultūras mantojuma attīstības pakāpe zināmā mērā nosaka ietekmes faktoru izmaiņas. Piemēram, nekustamā kultūras mantojuma attīstība pozitīvi ietekmē vietējās ražošanas attīstību (kultūras tūrisma plūsmas pieaugums izraisa vietējās ražošanas attīstības pieaugumu), taču, ja pastāv, piemēram, spēcīgas vietējās pārtikas ražošanas tradīcijas, tas ir viens no tūrisma piedāvājumu pozitīvi ietekmējošiem faktoriem, tādējādi pozitīvi ietekmējot nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstības iespējas.

Turpmāk izskaidroto faktoru negatīvā vai pozitīvā ietekme ir jānovērtē konkrētajā laika posmā. Piemēram, patlaban sabiedrības apziņas līmenis par nekustamā kultūras mantojuma nozīmi un sociāli ekonomisko lomu nav pietiekami augsts, lai veicinātu nekustamā kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību, tomēr ir iespējams, ka laika gaitā, pateicoties attiecīgo pasākumu veikšanai, sociālās apziņas līmenis paaugstināsies, tādējādi kļūstot par veicinošu faktoru. Tādējādi šķēršļi var tikt pārveidoti par veicinošiem faktoriem un otrādi.

2.6. tabula

Nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību ietekmējošie faktori

Kategorija	Faktori	Pašreizējā ietekme Latvijā kontekstā
Politiskie	Plānošanas dokumenti valsts un reģionālā/vietējā līmenī	Materiālā kultūras mantojuma jomā patlaban nav nacionālā līmeņa plānošanas dokumentu, kas ietver konkrētus noteikumus par nekustamo kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomisko attīstību, t. sk. tiešās un netiešās ekonomiskās ietekmes un nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstības ekonomiskās ietekmes novērtējuma uz citām ekonomikas jomām. Gan iepriekšējā laika perioda dokumenti (MK rīkojums 2014; MK rīkojums 2006), gan arī hronoloģiski jaunākais stratēģiskais dokuments (Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts”) ietver diezgan maz informācijas par nekustamā kultūras mantojuma objektiem un faktiski neskar to attīstības sociāli ekonomisko dimensiju. Vietējā līmenī kultūras mantojuma objektu attīstības ziņā attīstītākajās pašvaldībās ir izstrādāti attiecīgie plānošanas dokumenti (piem., Kuldīgas novada Ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2022.–2046. gadam, Attīstības

		programma 2022.–2028. gadam un Ilgtspējīga tūrisma stratēģija līdz 2028. gadam; Cēsu novada Attīstības programma 2022.–2028. gadam un Kultūras attīstības stratēģija 2030). Šajās pašvaldībās nekustamā kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomiskais potenciāls tiek attīstīts un aizsargāts augstā līmenī, pozitīvi ietekmējot ne tikai kultūras dzīvi, bet arī sociālo labklājību.
Pasākumu koordinēšana ilgtspējīgai sociāli ekonomiskai attīstībai		Patlaban nav nevienas koordinējošas institūcijas, kas būtu atbildīga par ilgtspējīgu nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomisko attīstību – kompetence ir sadalīta starp dažādām institūcijām (Kultūras ministrija, NKMP, Ekonomikas ministrija, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, pašvaldības u. c.) un ir fragmentēta pēc teritoriālā (piem., pašvaldības) principa vai segmenta (piem., tūrisms, kultūras pieminekļu kultūrvēsturiskā dimensija). Arī nekustamo kultūras mantojuma objektu aizsardzībai ir starpdisciplinārs un starpinstitucionāls raksturs, tāpēc to nevar efektīvi nodrošināt vienā valdības resorā un jomā (piem., kultūras jomā) izolēti no citām valsts iestādēm un jomām (iekšlietas, tieslietas utt.). Aizsardzības pasākumiem jābalstās situācijas analīzē un izpētē, iesaistot ieinteresētās puses – iedzīvotājus, uzņēmumus, pašvaldības, NVO, reliģiskās un citas organizācijas, profesionāļus u. c. Tādējādi ir kritiski svarīgi nodrošināt iesaistīto iestāžu, organizāciju un personu darbības koordināciju (tostarp – noteikt dažādās jomās risināmos jautājumus: mācības, informatīvās kampaņas, pētniecības jomas, kriminālprocesuālie un administratīvie jautājumi u. c.). Patlaban valstī nav atbilstošas šo darbību koordinējošas institūcijas.
Nodokļu politika		Patlaban nodokļu politika, kas skar nekustamo kultūras mantojumu, nav harmoniska un attīstību motivējoša. Kultūras pieminekļu īpašniekiem Latvijā nav piemērojami īpaši nodokļa atvieglojumi, izņemot nekustamā īpašuma nodokļa atlaides, kas dažādās pašvaldībās ir atšķirīgas. Nekustamā īpašuma nodoklis ir atkarīgs no kadastrālās vērtības, kas teritorijās ārpus Rīgas un lielajām pilsētām ir daudz zemāka, tāpēc nekustamā īpašuma nodokļa atvieglojumu pozitīvā ietekme laukos (kur atrodas ievērojama daļa nekustamo kultūras mantojuma objektu) ir niecīga. Tiesību aktos noteiktais vienotais 35 % samazinājums no kadastrālās vērtības ēkām (MK Noteikumi Nr. 103), kas reģistrētas kā valsts vai vietējas nozīmes kultūras pieminekļi, ja to fiziskais nolietojums pārsniedz 35 %, ir demotivējošs attiecībā uz nekustamo kultūras objektu savlaicīgu atjaunošanu.
Publiskās un privātās partnerības un savstarpējie attīstības projekti		Publiskā un privātā sektora partnerība nekustamā kultūras mantojuma jomā ir vāji attīstīta. Publiskās un privātās partnerības attīstība nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektu jomā lielā mērā ir atkarīga no pašvaldības administrācijas gribas, tāpēc administrācijas maiņas gadījumā pēc vēlēšanām nav garantiju, ka tiks saņemts pašvaldības atbalsts veiksmīgai projekta turpināšanai. Turklāt, lemjot par publisko līdzekļu piešķiršanu privātīpašumā esoša kultūras mantojuma objekta attīstībai kopprojektu ietvaros, pašvaldības uztrauc iespējamais Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likuma pārkāpums.
Publiskā sektora atbalsts nekustamo kultūras		Nekustamais kultūras mantojums nav uzskatāms par patiesu “sabiedrisko labumu” sociāli ekonomiskajā ziņā, līdz ar to nepastāv harmoniska valsts mēroga publiskā sektora atbalsta sistēma (t. sk. informatīvais atbalsts,

	mantojuma objektu attīstībai	atbalsts ceļu infrastruktūras attīstībai un uzturēšanai u. c.) nekustamo kultūras mantojuma objektu īpašniekiem.
Ekonomiskie	Tūrisma attīstība	Vietējā un ārvalstu tūrisma attīstība ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas pozitīvi ietekmē nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstību. Pēdējo 20 gadu laikā tūrisma infrastruktūra un serviss Latvijā ir būtiski uzlabojies, pozitīvi ietekmējot nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstības iespējas. Valstī pakāpeniski palielinās gan ārējā, gan vietējā tūrisma plūsma (vietējais tūrisms saņēma spēcīgu attīstības impulsu arī <i>Covid-19</i> pandēmijas dēļ 2019.–2020.gadā; eksperta intervija, <i>Kairiss, Olevska, 2021a</i>). Latvijai ir spēcīgs kultūras tūrisma attīstības potenciāls.
	Finansējuma pieejamība	Nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstībai ir pieejami dažādi nacionālie (valsts un vietējā līmeņa) un starptautiskie (īpaši ES) finansējuma avoti. Latvijā pieaug finansējuma iespēju realizācija, tomēr finansējuma saņemšana lielā mērā ir atkarīga no objektam piešķirtā kultūras pieminekļa statusa.
	Finansiālais slogs	Finansiālais slogs nekustamo kultūras mantojuma objektu īpašniekiem ir būtisks un attiecas gan uz renovācijas, gan uzturēšanas izdevumiem. Ja renovācijas izdevumu slogu daudzos gadījumos var atvieglot nacionālo un starptautisko programmu piešķirtais finansējums, uzturēšanas izdevumi jāsedz īpašniekiem. Kultūras pieminekļu privātpašnieku finansiālo slogu pastiprina attiecīgie saimnieciskās darbības ierobežojumi, kā arī demotivējoša nodokļu politika un izmaksas par augstāka līmeņa aizsardzības pasākumiem pret dažāda veida negadījumiem (kultūras pieminekļiem netiek piemērotas atlaides).
	Saglabāšanas (konservācijas) politika	Lai gan nekustamo kultūras mantojuma objektu konservācija ir nepieciešamais solis ceļā uz to aizsardzību, konservācija neparedz uzturēšanas izmaksu segšanai nepieciešamos resursus. Dažos gadījumos (īpaši attiecībā uz valsts īpašumā esošiem kultūras mantojuma objektiem) pēc konservācijas veikšanas vairs nav sociāli ekonomiskās attīstības plānu, tādējādi tiek kavēta objektu ilgtspējīga attīstība.
	Ceļu infrastruktūras attīstība un uzturēšana	Daudzi nekustamie kultūras mantojuma objekti atrodas lauku apvidos un ir grūti pieejami bez pienācīgas ceļu infrastruktūras, t. sk. sekundāras nozīmes ceļiem. Ceļi ir rūpīgi jākopj arī ziemas laikā, jo daudzi nekustamie kultūras mantojuma objekti šajā sezonā ir īpaši pievilcīgi. Atsevišķos gadījumos sekundāras nozīmes ceļi netiek pienācīgi attīstīti un/vai uzturēti, tādējādi apgrūtinot piekļuvi nekustamajiem kultūras mantojuma objektiem (īpaši privātpašumā esošajiem objektiem). Vietējās infrastruktūras attīstība ir būtiski atkarīga no nekustamā kultūras mantojuma objektu privāto īpašnieku un pašvaldību savstarpējās sadarbības līmeņa – objektu apmeklētāju skaitu nevar palielināt bez vietējās ceļu infrastruktūras attīstības, bet bez apmeklētāju plūsmas palielināšanās pašvaldības nevar gūt labumu no apmeklētāju papildu tēriņiem.
	Vietējā ražošana un amatniecība	Vietējās pārtikas, dzērienu, suvenīru u. c. spēcīgās ražošanas tradīcijas pozitīvi ietekmē investīciju iespējas nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstībā, jo tiek piesaistīti apmeklētāji un dažādoti tūrisma pakalpojumi. Svarīga ir arī vietējo amatnieku esamība, kas nodrošina dažādas radošās darbības nekustamo kultūras mantojuma objektu apmeklētājiem.
	Attīstības vīzija un prioritāšu noteikšana	Nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstība prasa ievērojamus resursus. Tādējādi, ja konkrētajā teritorijā ir daudz kultūras mantojuma objektu, ir svarīgi prioritizēt objektus (piem., pēc vēsturiskā perioda), kuros veikt lielāko

		ieguldījumu (piem., akcents uz vikingu laika mantojumu Grobiņā, Kurzemes hercogistes periodu Kuldīgā). Privātīpašumā esošajiem objektiem svarīga ir skaidra attīstības vīzija un vietas specifiskas veicināšana, jo konkurence ir liela un investīcijām ir jāatbilst aizņemtajai tirgus nišai. Lielākā daļa neveiksmju privātīpašumā esošo muižu attīstībā bija saistītas ar nekorekti veiktajām investīcijām.
Sociālie	Sabiedrības informētība	Sabiedrības informētība par nekustamā kultūras mantojuma nozīmi ir nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstības pamatfaktors. Šis faktors nosaka ne tikai vietējā kultūras tūrisma un objektu apmeklēšanas tradīcijas, bet arī atbalstu nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstībai un sociālās atbildības līmeni. Sabiedrības informētības līmenis Latvijā, jo īpaši attiecībā uz sociāli ekonomiskajiem ieguvumiem, ko sniedz nekustamo kultūras mantojuma objekti, patlaban nav pietiekami augsts, lai ietekmētu atbilstoša valsts atbalsta attīstību šajā jomā. Cits negatīvais aspekts ir maldīgais priekšstats, ka kvalitatīvus kultūras pakalpojumus var sniegt bez maksas. Izpratnes trūkums par vietējo multiplikatora efektu, ko rada nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstība, izskaidro to, ka dažos gadījumos nav pietiekama sabiedrības atbalsta attīstības projektiem šajā teritorijā. No otrās puses, atbilstošas sabiedriskās izpratnes veidošana netiek uzskatīta par valdības prioritāti (spēkā esošajos plānošanas dokumentos nav īpašu norādījumu par to; kultūras mantojuma izglītība nav iekļauta skolu programmās u. c.), visaptverošie sociāli ekonomiskie indikatori, kas atspoguļo pozitīvas pārmaiņas ar kultūras mantojumu saistītu attīstības projektu rezultātā, parasti netiek izmantoti, lai paaugstinātu sabiedrības izpratnes līmeni.
	Nekustamā mantojuma objektu izmantošana kultūras pasākumos	Nekustamā kultūras mantojuma objektu (īpaši to, kas atrodas blīvāk apdzīvotās vietās vai to tuvumā) izmantošanas līmenis kultūras pasākumos (svinībās, koncertos, brīvdabas ballēs, ar nemateriālo kultūras mantojumu saistītās aktivitātēs u. c.) Latvijā ir diezgan augsts. Tādējādi tiek veicināta nekustamo kultūras mantojuma objektu nozīme, pozitīvi ietekmējot sabiedrības informētības līmeni.
Tiesiskie un administratīvie	Kultūras pieminekļa statuss	Kultūras pieminekļa statusa piešķiršana nekustamā kultūras mantojuma objektam pozitīvi ietekmē objekta autentiskuma apliecināšanu un tā prestiža paaugstināšanu, tādējādi veicinot arī apmeklētāju plūsmas pieaugumu. No otrās puses, attiecīga statusa piešķiršana nozīmē zināmus tiesiskus un ekonomiskus ierobežojumus, kas negatīvi ietekmē īpašnieku finansiālo slogu. Īpaši spēcīga ietekme tam ir jaunatklātu arheoloģiskā mantojuma objektu gadījumā, ja īpašnieks zemi izmantoja vai bija iecerējis izmantot citiem saimnieciskiem mērķiem, tāpēc viņš/viņa cieš ekonomiskus zaudējumus, jo viņa/viņas zemē tiek ierobežota saimnieciskā darbība. Kultūras pieminekļa statusa piešķiršana jāpapildina ar daudz efektīvākiem ekonomiskā atbalsta pasākumiem, lai atvieglotu objektu īpašnieku finansiālo slogu un motivētu viņus attīstīt īpašumā esošo nekustamā kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomisko potenciālu.
	Dārgumu (senlietu) meklēšanas tiesiskais regulējums	Nelikumīga dārgumu (senlietu) meklēšana arheoloģisko objektu teritorijās Latvijā joprojām ir aktuāla problēma. Objektiem nodarītie postījumi nelikumīgu darbību dēļ būtiski samazina to kultūrvēsturisko vērtību un kavē objektu sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību. Neraugoties uz lietderīgajiem grozījumiem tiesiskajā regulējumā, lai atturētu no senlietu meklēšanas, joprojām pastāv vairākas nepilnības, kas ļauj likumpārkāpējiem izvairīties no atbildības par nelikumīgajām darbībām.

	Zaudējumu novērtējums un cietušo pušu atbalsts	Kultūras pieminekļiem – nekustamā kultūras mantojuma objektiem nodarītie zaudējumi, kas radušies nelikumīgu darbību rezultātā, tiek vērtēti tikai no kultūrvēsturiskās vērtības viedokļa, nepievēršot pienācīgu uzmanību šādu zaudējumu sociāli ekonomiskajām sekām. Daudzas cietušās puses netiek identificētas, un pašlaik tās nevar aizstāvēt savas intereses tiesā (izņemot valsts intereses, ko tiesā pārstāv NKMP). Sabiedrības informētība par cietušo pušu sociāli ekonomisko interešu aizsardzību netiek veicināta, tāpēc cietušās puses nezina par savām tiesībām uz atbilstošu atlīdzību. Tādējādi nekustamā kultūras mantojuma objektu tiesiskā aizsardzība ir mazāk efektīva, kavējot to sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību.
	Administratīvie aspekti	Dažas administratīvās prasības, kas izriet no nekustamajam kultūras piemineklim piešķirtā kultūras pieminekļa statusa, kavē brīvu rīcību ar objektu. Lai gan dažas prasības ir attaisnojamas ar kultūras pieminekļa aizsardzību, tās rada papildu administratīvo slogu īpašniekam, ko valsts nekādā veidā nekompensē. Administratīvās prasības ietver valsts pirkuma tiesības, pārbaudes un kontroles, nepieciešamību saņemt papildu atļaujas rekonstrukcijas vai renovācijas darbu veikšanai, kā arī prasību pirms rekonstrukcijas darbu iesākšanas veikt obligāto arheoloģisko izpēti un uzraudzību.
Tehnoloģiskie un vides faktori	Nekustamā mantojuma objektu tehniskais stāvoklis (saglabātības līmenis)	Liela daļa Latvijas nekustamo kultūras mantojuma objektu ir sliktā tehniskā stāvoklī. Šo objektu sekmīgu attīstību (t. sk. to energoefektivitāti, kā arī atbilstību mūsdienu sanitārajiem un citiem standartiem) būtiski apgrūtina nepieciešamība ieguldīt ievērojamus līdzekļus nekustamā kultūras mantojuma objektu renovācijā un restaurācijā. Turklāt saskaņā ar kultūras pieminekļu aizsardzības noteikumiem jebkurš no šiem darbiem ir jāveic, izmantojot oriģinālam atbilstošus materiālus un tehnoloģijas. Jāatceras, ka nelikumīga dārgumu (senlietu) meklēšana ir būtisks apdraudējums arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai valstī.
	Vides aspekti	Vides faktori (piem., augsnes erozija, plūdi u. c.) būtiski apdraud nekustamo kultūras mantojuma objektu, īpaši – arheoloģisko objektu, saglabāšanu. Šis apdraudējums attiecas arī uz Latvijas arheoloģiskajiem objektiem (piem., Turaidas pili), tāpēc nepieciešama savlaicīga preventīvo pasākumu veikšana. Cits aspekts ir saistīts ar draudiem videi (piem., piesārņojums) un nekustamā kultūras mantojuma objekta tehniskajam stāvoklim apmeklētāju masveida plūsmas dēļ. Līdz ar to nepieciešams izvērtēt konkrētu objektu pieļaujamo slodzi un nepieciešamības gadījumā ieviest atbilstošus apmeklētāju plūsmas ierobežojumus.
Ar sadarbību saistītie faktori	Mārketinga aspekti	Nekustamā mantojuma objekta mārketingis ir abpusēji izdevīgs īpašniekam un pašvaldībai un lielā mērā ir atkarīgs no sadarbības līmeņa. Informācija par objektu pašvaldības un plašāka līmeņa tūrisma ceļvežos un interneta avotos ir tikpat izdevīga gan īpašniekam (jo intensificējas tūristu plūsma), gan pašvaldībai (jo tūristi veic papildu tēriņus), kā arī veicina teritorijas pievilcību.
	Zinātniskā pētniecība un izglītība	Arheoloģiskā mantojuma potenciāla attīstība ir būtiski saistīta ar zinātniskās pētniecības attīstību. Arheoloģiskā izpēte sniedz vērtīgu informāciju un nodrošina pierādījumu bāzi vietas vai teritorijas arheoloģiskā potenciāla attīstībai, tostarp veicinot jaunu pieminekļu atklāšanu. Pētījumi ir viens no svarīgākajiem aspektiem, lai pierādītu arheoloģiskās vietas nozīmīgumu: piem., Grobiņas arheoloģiskais ansamblis netika pieņemts iekļaušanai <i>UNESCO</i> Pasaules mantojuma sarakstā, jo pašreizējais zināšanu un izpētes

		<p>stāvoklis par objektu un tā kontekstu nav pietiekams, lai attaisnotu “īpašas nozīmes universālo vērtību”.</p> <p>Patlaban zemes īpašniekiem un pašvaldībām, iespējams, nav pietiekamas informācijas vai izpratnes par iespējām izmantot arheoloģiskās izpētes rezultātus, lai paaugstinātu arheoloģiskās vietas nozīmību un atpazīstamību. Nekustamā kultūras mantojuma objekti daudzos gadījumos tiek veiksmīgi izmantoti vidējās izglītības, kā arī studentu prakses vajadzībām, tādējādi stiprinot sadarbību starp nekustamo kultūras mantojuma objektu īpašniekiem, pašvaldībām un akadēmiskajām institūcijām, pozitīvi ietekmējot kultūras patriotismu un sabiedrības apziņu.</p>
	Ieinteresēto pušu sadarbība	<p>Nekustamo kultūras mantojuma objektu īpašnieku un publiskā sektora (pirmkārt – NKMP un pašvaldību) sadarbība pēdējo 10–20 gadu laikā ir pakāpeniski uzlabojusies, taču to apgrūrina objektu īpašumtiesību sadrumstalotība (piem., vairāki objekta īpašnieki nevar vienoties par aktivitātēm, izmaksām u. c.), sabiedriskās politikas trūkums nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstības jomā, kā arī atsevišķu pašvaldības darbinieku neprofesionalitāte. Latvijā veidojas sadarbība nekustamā kultūras mantojuma aizsardzības jomā starp NKMP un pašvaldībām, kā arī starp pašvaldībām un NVO. Vairākas pašvaldības, pamatojoties uz izstrādātajiem stratēģiskajiem dokumentiem, sistemātiski īsteno pasākumus nekustamo kultūras mantojuma objektu aizsardzībai un attīstībai, tādējādi veicinot sadarbību, tostarp ar privātpašniekiem.</p> <p>Un pretēji, nepietiekama nekustamo kultūras mantojuma objektu īpašnieku, privātā, nevalstiskā, pašvaldību un publiskā sektora sadarbība situācijā, kad privātpašniekiem trūkst ekonomiskā atbalsta, rada neatbilstību starp sabiedrības un objektu īpašnieku interesēm. Līdz ar to tiek apgrūtināta nekustamo kultūras mantojuma objektu potenciāla attīstība.</p> <p>Uzņēmējdarbības sadarbības jomā pozitīva tendence ir gan muižu savstarpējā sadarbībā, gan muižu un pakalpojumu sniedzēju / vietējo piegādātāju savstarpējā sadarbībā, apvienojot dažādus pakalpojumus kompleksā piedāvājumā.</p>
	Informatīvais atbalsts	<p>Informatīvais atbalsts ir svarīgs nekustamā kultūras mantojuma objektu faktisko un potenciālo īpašnieku izpratnes veicināšanai. Galvenie informatīvā atbalsta veidi ir konsultācijas par kultūras pieminekļa atjaunošanu, restaurāciju u. c., semināri un darbnīcas, izpratnes veidošana par finansējuma iespējām, konsultācijas un informēšana juridiskos, nodokļu un citos jautājumos. Zināmu informatīvo atbalstu sniedz NKMP, pašvaldības un profesionālās asociācijas, taču nav vienota kontaktpunkta, kas uzkrātu nepieciešamo informāciju (piem., nav vienota informācijas avota par dažādām valsts un starptautiskā finansējuma iespējām) un atbildētu uz interesentu jautājumiem.</p>

2023. gadā autors veicis analīzi, lai noteiktu faktoru pozitīvo un negatīvo ietekmi uz nekustamā kultūras mantojuma attīstību, kā arī ietekmes būtiskumu. Faktora ietekmes nozīmīgumu nosaka tas, cik spēcīgi faktors ietekmē nekustamā kultūras mantojuma attīstību no šāda viedokļa:

- iesaistīto pušu labbūtība un sabiedrības attieksme pret nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstību;
- pieejamo resursu optimāls sadalījums, plānoto un koordinēto darbību veicināšana;
- nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstības iespēju veicināšana;
- iesaistīto pušu sadarbības veicināšana;
- piekļuves nekustamā kultūras mantojuma objektiem un to izmantošanas veicināšana.

Faktoru pašreizēja ietekme uz nekustamā kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību

Kategorija	Faktori	Dominējošā patreizēja ¹³ ietekme*	Faktora nozīmīgums**
Politiskie	Plānošanas dokumenti valsts un reģionālā/vietējā līmenī	–	xxx
	Pasākumu koordinēšana ilgtspējīgai sociāli ekonomiskai attīstībai	–	xxx
	Nodokļu politika	–	xxx
	Publiskās un privātās partnerības un savstarpējie attīstības projekti	–	xxx
	Publiskā sektora atbalsts nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstībai	–	xxx
Ekonomiskie	Tūrisma attīstība	+	xxx
	Finansējuma pieejamība	+	xx
	Finansiālais slogs	–	xx
	Saglabāšanas (konservācijas) politika	–	xx
	Ceļu infrastruktūras attīstība un uzturēšana	–	xx
	Vietējā ražošanas un amatniecība	+	xx
	Attīstības vīzija un prioritāšu noteikšana	–	xx
Sociālie	Sabiedrības informētība	–	xxx
	Nekustamā mantojuma objektu izmantošana kultūras pasākumos	+	xx
Tiesiskie un administratīvie	Kultūras pieminekļa statuss	– –/+	xxx
	Dārgumu (senlietu) meklēšanas tiesiskais regulējums	–/+	xx
	Zaudējumu novērtējums un cietušo pušu atbalsts	–	xxx
	Administratīvie aspekti	–	x
Tehnoloģiskie un vides faktori	Nekustamā mantojuma objektu tehniskais stāvoklis (saglabātības līmenis)	–	xx
	Vides aspekti	–/+	xx
Ar sadarbību saistītie faktori	Mārketinga aspekti	+	x
	Zinātniskā pētniecība un izglītība	–	xx
	Sadarbība starp ieinteresētajām pusēm	–	xxx
	Informatīvais atbalsts	–	x

* Pārsvārā pozitīvi (iespējas) “+”, negatīvi (draudi) “–”, gan (atbilstošos aspektos) pozitīvi, gan negatīvi “–/+”, vairāk negatīvi nekā pozitīvi “– –/+”.

** Ļoti nozīmīgi faktori “xxx”, nozīmīgi faktori “xx”, mazāk nozīmīgi faktori “x”.

Veiktās analīzes rezultātā tika identificēts, ka nekustamā kultūras mantojuma būtiskākie attīstības šķēršļi Latvijā ir:

- nepietiekams sabiedrības izpratnes līmenis par nekustamā kultūras mantojuma nozīmi un tā sociāli ekonomisko lomu;
- sociāli ekonomisko aspektu nenovērtēšana tiesiskajā regulējumā un stratēģiskajā plānošanā (t. sk. saistībā ar kultūras pieminekļa statusu saistītie ierobežojumi un papildizdevumi, kultūras mantojuma objektiem nodarīto zaudējumu nepietiekama novērtēšana no sociāli

¹³ 2023. gada augustā.

ekonomiskā viedokļa un cietušo pušu sociāli ekonomisko interešu aizsardzības trūkums kultūras mantojuma objektu bojāšanas gadījumā);

- nepietiekama sadarbība starp ieinteresētajām pusēm (īpaši – privāto un publisko sektoru).

Nekustamā kultūras mantojuma attīstību veicinošie faktori Latvijā ir:

- pakāpeniska vietējā un starptautiskā kultūras tūrisma attīstība un būtiska tūrisma infrastruktūras un pakalpojumu uzlabošana (t. sk. nekustamā kultūras mantojuma objektu izmantošana kultūras aktivitātēm, ar vietējās produkcijas ražošanu un amatniecību saistītās aktivitātes). Ar tūrisma attīstību ir saistīts arī nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstības projektu īstenošanas pieaugums;
- nacionālā un starptautiskā finansējuma pieejamība nekustamā kultūras mantojuma objektu atjaunošanai.

Jāatzīmē, ka cits nekustamā kultūras mantojuma attīstību veicinošais faktors ir saistīts ar nekustamā kultūras mantojuma objektu īpašnieku motivāciju, rūpību un profesionalitātes paaugstināšanu (*Kairiss, Olevska, 2021a*).

Atsevišķu noteikto ietekmes faktoru, kā arī faktoru grupu izpēti aprobācija tika veikta ekspertu interviju / aprobācijas gaitā, kā arī zinātnisko konferenču gaitā, piemēram:

- politiskie faktori – *Kairiss, Olevska, 2021a* (ekspertu intervijas), *Kairiss, Olevska, 2021c* (eksperta intervija), starptautiskā zinātniskā konference “Kultūras krustpunkti 2021”, starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas Arheologu asociācijas 27. ikgadējā konference”, Kultūras ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības ekspertu fokusēta sanāksme;
- ekonomiskie faktori – *Kairiss, Olevska, 2021a* (ekspertu intervijas), *Kairiss, Olevska, 2021c* (eksperta intervija), starptautiskā zinātniskā konference “Kultūras krustpunkti 2021”, starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas Arheologu asociācijas 27. ikgadējā konference”, starptautiskā zinātniskā konference “*ICEREE 2021*”, Kultūras ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības ekspertu fokusēta sanāksme;
- sociālie faktori – *Kairiss, Olevska, 2021c* (ekspertu intervijas), *ICOMOS* starptautiskā zinātniskā konference 2022, starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas arheologu asociācijas 27. ikgadējā konference”;
- tiesiskie un administratīvie faktori – starptautiskā zinātniskā konference “Kultūras krustpunkti 2020”, *Kairiss, Olevska, 2021a* (ekspertu intervijas), *Kairiss, Olevska, 2021c* (ekspertu intervijas), starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas Arheologu asociācijas 28. ikgadējā konference”, starptautiskā zinātniskā konference “*ICEREE 2022*”, starptautiskā zinātniskā konference “Eiropas arheologu asociācijas 29. ikgadējā konference”, *Olevska-Kairisa, Kairiss 2023* (ekspertu intervijas);
- tehnoloģiskie un vides faktori – *Kairiss, Olevska, 2021a* (ekspertu intervijas), *Kairiss, Olevska, 2021c* (ekspertu intervijas);
- ar sadarbību saistītie faktori – *Kairiss, Olevska, 2021a* (ekspertu intervijas), *Kairiss, Olevska, 2021c* (ekspertu intervijas), Kultūras ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības ekspertu fokusēta sanāksme.

Izstrādāto faktoru saraksts tika sniegts NKMP un *UNESCO* Latvijas nacionālās komisijas ekspertiem izstrādātā Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskā ietvara aprobācijas ietvaros.

2.7. Sociāli ekonomiskie indikatori ilgtspējīgiem kultūras mantojuma attīstības projektiem

Primārā publikācija – *Kairiss*, Geipele, *Olevska-Kairisa*, 2023.

Lai pierādītu jaunu nozares atzaru un attīstības projektu ilgtspēju, sabiedrisko un sociāli ekonomisko pamatojumu, parasti izmanto atbilstošus indikatorus (Geipele *et al.*, 2015; *Nocca*, 2017). Izņēmums nav arī nekustamā kultūras mantojuma objektu (piemēram, vēsturisko ēku, piļu, muižu, arheoloģisko vietu u. c.) saglabāšana, restaurācija un citi ieguldījumi tajos, tādējādi ir nepieciešams pilnīgs projekta ilgtspējības pamatojums. Attiecīgos indikatorus pieprasa sponsorējošas un līdzekļus kontrolējošas iestādes. Piemēram, iestādei/organizācijai, kas iesniedz kultūras mantojuma projekta pieteikumu Eiropas Reģionālās attīstības fondam, ir jāveic finanšu un ekonomiskā analīze, ietverot atbilstošus sociāli ekonomiskos indikatorus (MK noteikumi Nr. 635).

Sociāli ekonomiskie ieguvumi un uzraudzības indikatori kā daļa no prasībām, kas noteiktas spēkā esošajos valdības norādījumos (apraksts sniegts Latvijas tiesiskajam regulējumam pievienotajos metodiskajos materiālos, piemēram, Kultūras ministrija, 2016a, 2016b) projekta iesnieguma apstiprināšanai ir samērā vienkāršoti un attiecas uz:

- ieguvumiem no tūrisma plūsmas pieauguma; vietējā tūrista vienas dienas brauciens (par šo un citiem ieguvumiem – dati par vietējo un ārvalstu tūristu vidējo uzturēšanās ilgumu, kā arī vietējā un ārvalstu tūrista vidējo transporta izdevumu apmēru, ēdināšanu, izmitināšanu u. c. nodrošina Latvijas Centrālā statistikas pārvalde; lai aprēķinātu ieguvumus no vietējo vienas dienas tūristu piesaistes, vispirms tiek aprēķināts tūristu skaita pieaugums un vietējo tūristu procentuālais pieaugums, iegūtais skaitlis tiek reizināts ar ceļotāja vidējo atstāto summa dienā (22,30 EUR 2015. gadā pēc Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes datiem);
- ieguvumiem no tūrisma plūsmas pieauguma – vietējā tūrista vairāku dienu brauciena;
- ieguvumiem no tūrisma plūsmas pieauguma – ārzemju tūrista vienas dienas ceļojuma;
- ieguvumiem no tūrisma plūsmas pieauguma – ārzemju tūrista vairāku dienu brauciena;
- labumu gūšanu no nodokļu ieņēmumiem par radītajām darbavietām;
- sagaidāmo atbalstāmo kultūras mantojuma un tūrisma objektu apmeklējumu skaita pieaugumu, salīdzinot ar 2015. gadu¹⁴;
- atbalstīto kultūras mantojuma objektu skaitu;
- jaunizveidoto pakalpojumu skaitu atbalstītajos kultūras mantojuma objektos.

Iepriekš minētie indikatori ir ērti lietojami un diezgan viegli izmērāmi, izmantojot vidējos lielumus, taču tie šķiet nepietiekami, lai novērtētu projekta lietderību šādu iemeslu dēļ:

¹⁴ 2015. gads bija bāzes gads, kas tika izmantots konkrētajai metodikai.

- tie attiecas tikai uz dažām tūrisma iezīmēm, nodokļu ieņēmumiem, atbalstīto objektu skaitu un jaunizveidotiem pakalpojumiem. Ir arī citas nozīmīgas jomas, ko ietekmē nekustamo kultūras mantojuma objektu radītie sociāli ekonomiskie ieguvumi (sākot no kultūras aktivitāšu un vietējās ražošanas veicināšanas līdz sociālajai iekļaušanai, labbūtnībai utt.);
- tie nepilnīgi atspoguļo sociāli ekonomiskos ieguvumus vietējai sabiedrībai un citām ieinteresētajām personām jomās, ko projekti skar tieši vai netieši.

Ņemot vērā iepriekš minēto, pašreizējā pētījumā ir izveidots sociāli ekonomisko indikatoru kopums nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektu ilgtspējīgai īstenošanai (lai novērtētu kultūras mantojuma objektu saglabāšanas/reģenerācijas radītos daudzdimensionālos ieguvumus). Šie indikatori raksturo (pozitīvās) sociāli ekonomiskās izmaiņas, kas notikušas (vai plānotas) nekustamā kultūras mantojuma projektu attīstības rezultātā, piemēram, pateicoties senās pils renovācijai (attīstības projekts), pašvaldībā ierodas vairāk apmeklētāju (1. rādītājs – (pieaug) objekta/noteiktās teritorijas apmeklējumu skaits), tātad tas rada pamatu vietējās pārtikas un suvenīru ražošanai un tirdzniecībai (2. rādītājs – (pieaug) amatnieku/amatniecības izstrādājumu ražotāju skaits).

Indikatori tika noteikti, analizējot zinātnisko literatūru, 22 apstiprinātus ES līdzfinansēto Latvijas projektu pieteikumus, politikas plānošanas dokumentus, tiesisko regulējumu, nacionālos un starptautiskos metodiskos materiālus un ieteikumus. Indikatoru kopas praktiskā lietderība ir saistīta ar to tūlītējas izmantošanas iespējām sabiedriskajā politikā (t. sk. sabiedrības informētības veidošanā par nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektu lietderību) un projektu pieteikumos projektu konkurētspējas paaugstināšanai.

Indikatori tika iedalīti 10 ietekmes kategorijās (atsevišķas galvenās kategorijas tika iedalītas apakškategorijās), kas veidoja visaptverošo ietekmes novērtējuma matricu – kopā 96 individuālos indikatorus. Tukuma novadā tika veikta sākotnēji izveidotā indikatoru saraksta pilottestēšana un precizēts atbilstošs indikatoru iedalījums kategorijās.

2.8. tabula

Sociāli ekonomisko indikatoru kategorijas nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektos,
Kairiss, Geipele, Olevska-Kairisa, 2023

Kategorija un apakškategorija (indikatoru skaits)	Mērījums (izmērāmās izmaiņas)/ pārsvarā īstermiņa/ilgtermiņa ietekme ¹⁵ / tieša/ netieša saikne ar rezultātiem	Patlaban Latvijā veicams mērījums attīstības projektu jomā
1. Tūrisma attīstība (27) 1.1. pieprasījums (8) 1.2. piedāvājums (15) 1.3. ekonomiskā ietekme (4)	Apmeklētāju plūsma, kas pēc tam rada sabiedriskus ekonomiskus labumus 1.1. Īstermiņa ietekme un tieša saikne 1.2.–1.3. Ilgtermiņa ietekme un netieša saikne	Vietējo/ārzemju tūristu apmeklējumu skaits (vienas vai vairāku dienu braucieni) x ceļotāja atvēlētā vidējā summa dienā; jaunizveidoto pakalpojumu skaits atbalstītajos kultūras mantojuma objektos
2. Kultūras aktivitātes (15) 2.1. pieprasījums (3)	Kultūras dzīves attīstība un ar to saistītie sabiedriskie ekonomiskie labumi	–

¹⁵ Termiņi ir nosacīti un attiecas uz laika posmu, kādā pēc projekta pabeigšanas būs identificējama sociāli ekonomiskā attīstība, ko ietekmēs projekta rezultāti. Tiek pieņemts, ka īstermiņa ir līdz vienam gadam, ilgtermiņa – vairāk nekā viens gads (atsevišķos gadījumos – vairāki gadi).

2.2. piedāvājums (6) 2.3. ekonomiskā ietekme (6)	2.1.–2.2. Īstermiņa ietekme un tieša saikne 2.3. Ilgtermiņa ietekme un netieša saikne	
3. Vietējā ražošana (8)	Vietējā amatniecība/pārtikas ražošana un ar to saistītie sabiedriskie ekonomiskie labumi. Ilgtermiņa ietekme un netieša saikne	–
4. Sociālā iekļaušana (7)	Vietējo iedzīvotāju (t. sk. mazāk aizsargāto cilvēku grupu) iesaistīšana kultūras aktivitātēs, NVO u. c. attīstība kultūras jomā Ilgtermiņa ietekme un netieša saikne	–
5. Nekustamais īpašums un infrastruktūra (12)	Būvniecība (t.sk. publiskā infrastruktūra), noma, ēku izmantošana u.c. un ar to saistītie sabiedriskie ekonomiskie labumi. Ilgtermiņa ietekme un netieša saikne	–
6. Kultūras īpašuma atjaunošana (8)	Vēsturisko ēku un citu objektu stāvoklis, objektu izmantošana u. c. un ar to saistītie sabiedriskie ekonomiskie labumi Īstermiņa ietekme un tieša saikne	Atbalstīto kultūras mantojuma objektu skaits
7. Finanšu ietekme (3)	Izmaiņas nodokļu ieņēmumos (gan valsts, gan vietējā līmenī), vietējo iedzīvotāju ienākumos utt. Ilgtermiņa ietekme un netieša saikne	Ieguvumi no nodokļu ieņēmumiem par darbvietām, kas izveidotas atbalstāmajos kultūras mantojuma objektos
8. Iedzīvotāju labbūtība; vide (8)	Vietējo iedzīvotāju apmierinātības līmenis ar publisko infrastruktūru, vidi, nodarbinātību, valsts ieņēmumiem u. c., kā arī lepnuma līmenis par piederību konkrētai teritorijai Ilgtermiņa ietekme un netieša saikne	–
9. Izglītība un zinātne (6)	Zinātniskie pētījumi, publikācijas, ar mantojuma objektiem saistīta izglītība, studentu prakse u. c. Ilgtermiņa ietekme un netieša saikne	–
10. Masu mediji un sociālie tīkli (2)	Masu mediju interese un sociālo tīklu aktivitāte Īstermiņa ietekme un tieša saikne	–

Analītiskā darba gaitā tika izvirzīta hipotēze, ka indikatoru sistēmas efektīvu ieviešanu Latvijā kavē nepieciešamo mērījumu datu trūkums, no vienas puses, un nepietiekama informētība/izpratne starp iesaistītajām pusēm (projekta īstenotājiem, vietējiem iedzīvotājiem un projektu vadītājiem) par kultūras mantojuma objektu attīstības projektu plašāku sociāli ekonomisko ietekmi (un ietekmi citās jomās), no otrās puses. Tādējādi fokuss tiek novirzīts uz indikatoriem, kas lielākoties ir tieši saistīti ar projekta rezultātiem un kas neraksturo ilgtermiņa attīstību.

Katrs indikators tika papildināts ar informāciju par mērvienībām un sākotnējiem informācijas avotiem, kas izmantojami mērījumiem.

Tika ņemti vērā šādi pieņēmumi:

- visi indikatori raksturo situāciju noteiktajā laika periodā (piemēram, gadā, sezonā, mēnesī u. c.) un teritorijā (piemēram, pašvaldībā vai apdzīvotajā vietā);
- indikatori ne vienmēr ir tieši saistīti ar kultūras mantojuma objektu attīstību, jo sociāli ekonomiskās izmaiņas var ietekmēt citi faktori;

- vienkāršības labad tika pieņemts, ka indikatori raksturo attīstību, kas sniedz labumu sabiedrībai, neņemot vērā iespējamus riskus (piemēram, ievērojamu tūristu skaita pieaugumu, kas var izraisīt vides piesārņojuma pieaugumu u. c.);
- dažādās indikatoru kategorijas ir savstarpēji saistītas un var raksturot vairākas sociāli ekonomiskās attīstības jomas.

Lai aprobētu indikatoru sarakstu, 2022.gada maijā–jūnijā tika veikta Latvijas pašvaldību, Vietējās rīcības grupu,¹⁶ kā arī vairāku valsts iestāžu un asociāciju aptauja. Aptaujas mērķis bija novērtēt indikatoru piemērotību, novērtēt iespējas iegūt datus to mērīšanai, kā arī papildināt informāciju par datu avotiem mērījumiem katra indikatora ietvaros. Lielākās respondentu grupas tika izvēlētas, ņemot vērā pašvaldību un Vietējo rīcības grupu dalībnieku īstenoto nekustamo īpašumu attīstības projektu skaitu.

Aptaujas anketa tika sagatavota latviešu valodā un izsūtīta e-pastā visām Latvijas pašvaldībām (43 pašvaldības), visām Vietējām rīcības grupām (35), Latvijas viesnīcu un restorānu asociācijai, Latvijas Piļu un muižu asociācijai, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras Tūrisma departamentam un Latvijas Republikas Lauku atbalsta dienestam. Atbildes tika saņemtas e-pastā. Aptaujas rezultātu apstrādē tika izmantota *MS Excel* un *Jamovi* programmatūra.

Atbildi sniedza 20 pašvaldības (13 novadu pašvaldības un septiņas valstspilsētas (46,5 %), trīs Vietējās rīcības grupas (8,6 %), Latvijas piļu un muižu asociācija, kā arī Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras Tūrisma departaments un Latvijas Republikas Lauku atbalsta dienests. Anketā ietvertο jautājumu saturs skāra vairākas saistītas jomas, tāpēc anketas aizpildīšanā parasti piedalījās vairāki vienas un tās pašas respondentu organizācijas pārstāvji.

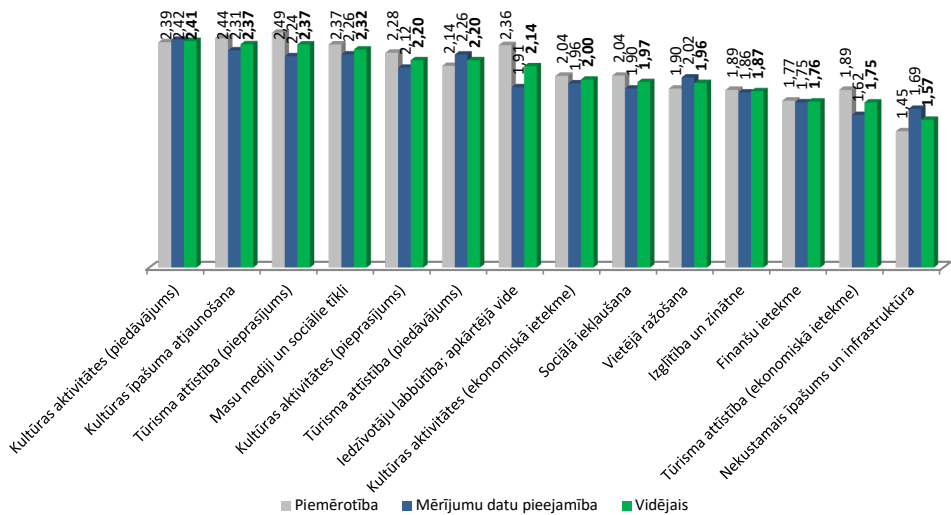
Respondentiem vērtēšanai nodotajā anketā bija šādi dati:

- iepriekš definētas datu kopas – kategorija/apakškategorija (indikatorus vienojošā kategorija), indikators (konkrēti indikatori katrā kategorijā/apakškategorijā), ieteicamais mērījums (EUR, skaits, procenti vai citas mērvienības);
- aizpildāmās datu kopas – piemērojamība (katra indikatora piemērotības līmenis skalā no “0” (nav piemērots) līdz “3” (labi piemērots)), datu pieejamība (spēja iegūt datus mērīšanai skalā no “0” (nav iespējams iegūt mērījumu datus) līdz “3” (viegli iegūt mērījumu datus)) un citi iespējamie mērījumu datu ieguves avoti/komentāri.

Turpmāk tiek atspoguļoti pašvaldību aptaujas rezultāti, jo respondences līmenis Vietējās rīcības grupās nav bijis pietiekami augsts, savukārt citu atsevišķu respondentu organizāciju atbildes nav statistiski salīdzināmas ar pašvaldību aptaujas rezultātiem.

Respondentiem tika lūgts izvērtēt visu indikatoru “Piemērotība” un “Datu pieejamība” dimensijas, tādējādi tika veikta indikatoru ranžēšana katrā kategorijā un apakškategorijā.

¹⁶ Vietējā rīcības grupa ir privāto partneru apvienība, kas darbojas noteiktā teritorijā ar iedzīvotāju skaitu robežās. Lauku attīstības programmas pasākumam – no 10 līdz 65 tūkstošiem, Rīcības programmas pasākumam – no 10 līdz 125 tūkstošiem. <https://www.lad.gov.lv/lv/leader-pieces-istenosana-2014-2020>.

2.4. att. Pašvaldību indikatoru kategoriju/apakškategoriju novērtējums ($max = 3$), Kairiss, Geipele, Olevska-Kairisa, 2023.

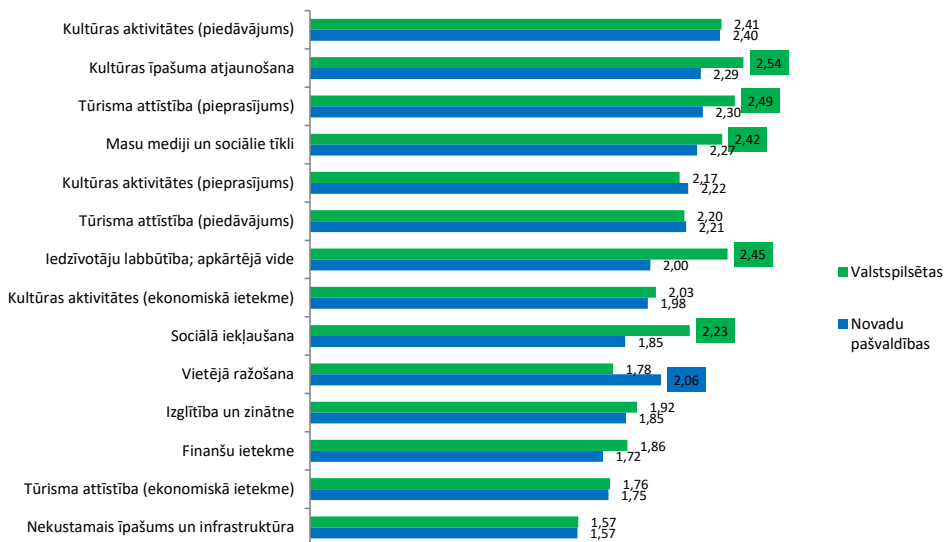
Dažām indikatoru kategorijām dimensiju vērtību atšķirība ir būtiska, piemēram, “Iedzīvotāju labbūtība”; kategorijai “Vide” tas pārsniedz 19 % (dominē “piemērotība”), “Nekustamais īpašums un infrastruktūra” – 16 % (dominē “datu pieejamība”), “Tūrisma attīstība (ekonomiskā ietekme)” – 14 % (dominē “piemērotība”), “Tūrisma attīstība (pieprasījums)” – 10 % (dominē “piemērotība”). Tas, ka dominē “piemērotība”, atsevišķos gadījumos varētu liecināt par pašvaldību izpratni par šīs vai citas indikatoru grupas potenciālo nozīmi, bet liecina par grūtībām iegūt attiecīgos datus (neuzkrāšanu vai nepietiekamu izmantošanu) pašvaldību līmenī. Kā cēloni šīm grūtībām respondenti cita starpā minējuši pašvaldību, t. sk. tūrisma informācijas centru, resursu trūkumu datu vākšanā un apstrādē, grūtības iegūt datus no privātpersonām un NVO. Atsevišķos gadījumos pašvaldības atzina konkrētu datu neievākšanu, jo iepriekš nav saskatījušas konkrētā indikatora lietderību.

Gadījumi, kad dominē “Datu pieejamība”, liecina par mazāku šķietamu vai reālu kopsakarību (pēc respondentu domām) starp indikatoru kategoriju un tās iespējamo ietekmi uz realizētā projekta rezultātiem, kas īpaši raksturīgi ilgtermiņa attīstības (ietekmes) indikatoru grupām, piemēram, “Nekustamais īpašums un infrastruktūra”.

Rezultāti liecina, ka visaugstāk tika novērtēti indikatori, kas ir vieglāk izmērāmi (“Tūrisma attīstība (pieprasījums)”, “Tūrisma attīstība (piedāvājums)”, “Kultūras aktivitātes”, “Masu mediji un sociālie tīkli”). Tāpat augsti novērtēti ar projekta rezultātiem tieši saistītie rādītāji (“Kultūras īpašuma atjaunošana”). Tādējādi no sešām indikatoru kategorijām/apakškategorijām (“Kultūras aktivitātes (piedāvājums)”, “Kultūras īpašuma atjaunošana”, “Tūrisma attīstība (pieprasījums)”, “Masu mediji un sociālie tīkli”, “Kultūras aktivitātes (pieprasījums)”, “Tūrisma attīstība (piedāvājums)”), kas dalīja pirmās piecas vietas, piecas kategorijas raksturo īstermiņa ietekme un tieša saikne ar projekta rezultātiem.

Vispietiecīgāk visas pašvaldības novērtējušas indikatorus, kas saistīti ar finanšu aprēķiniem un prognozēm (ekonomiskā un finansiālā ietekme), ilgtermiņa attīstību (nekustamais īpašums un infrastruktūra), sociālo iekļaušanu, zinātnes un izglītības attīstību. Ar iedzīvotāju labbūtību un vidi saistītie indikatori tika novērtēti vidējā līmenī.

Indikatoru analīze ļauj pieņemt, ka dažkārt indikators ir piemērots, bet tā mērīšanai nav pietiekami daudz datu (piemēram, nav atbilstošas statistikas pašvaldību līmenī), vai tieši otrādi – dati ir vai var būt pieejami, taču indikators tiek izmantots retāk, jo nav īsti skaidrs, vai un kā to piemērot. Pirmie gadījumi līdž ar to prasa lielāku uzmanību pievērst datu iegūšanai un apstrādei, otrie – paša indikatora izmantošanas iespējām, adresējot to attiecīgajām ieinteresētajām pusēm.

2.5. att. Indikatoru kategoriju izvērtēšana valstspilsētās un novadu pašvaldībās, *Kairiss, Geipele, Olevska-Kairisa, 2023.*

Dimensijas vērtības, kas par 10 % pārsniedz otras dimensijas vērtību, ir atzīmētas ar atbilstošu krāsu.

2.5. attēlā redzami dati liecina par būtiskām atšķirībām valstspilsētu un novadu pašvaldību viedokļos par vairākām indikatoru grupām, kas, visticamāk, ir balstītas aktuālu sociālo jautājumu risināšanā. Tādējādi valstspilsētās lielāks uzsvars tiek likts uz labbūtību, vidi, sociālo iekļaušanu, kultūras īpašuma atjaunošanu, masu medijiem un sociālajiem tīkliem, savukārt novadu pašvaldības uzsver vietējo ekonomisko tradīciju (vietējās ražošanas) nozīmi. Valstspilsētas nedaudz augstāk vērtē finansiālās un ekonomiskās ietekmes, kā arī tūrisma attīstības (pieprasījuma) indikatoru izmantošanu.

Kopumā zemākajās vietās ierindojušies indikatori, kas saistīti ar finansiālo un ekonomisko ietekmi, izglītības un zinātnes attīstību un īpaši – nekustamo īpašumu un infrastruktūras attīstību, kas, visticamāk, liecina par to novērtēšanas sarežģītību un saikni ar ilgtermiņa attīstību.

Top 10 indikatori (sakārtoti pēc kopvērtējuma, piemērotības un datu pieejamības), *Kairiss, Geipele, Olevska-Kairisa, 2023*

Indikators	Mērvienība	Vidējais vērtējums (<i>max = 3</i>)			Rangs (no 96 rādītājiem)		
		Kopā	piemērotība	datu pieejamība	Kopā	piemērotība	datu pieejamība
6.1. pašvaldības teritorijā esošie nekustamie kultūras pieminekļi (iedalīti pēc veida un nozīmes)	skaits	2,711	2,684	2,737	1	2	1
1.1.4. tūrisma informācijas centru klātienēs apmeklējums	skaits vai %	2,675	2,650	2,700	2	3	3
2.2.4. kultūras iestādes (tostarp muzeji, galerijas, teātri utt.)	skaits vai %	2,658	2,579	2,737	3	5	2
1.1.1. objekta/noteiktās teritorijas apmeklējumi	skaits vai %	2,625	2,950	2,300	4	1	22
1.2.15. kultūras mantojuma objekti (pilskalni, pilis, pilsdrupas, vēsturiskas ēkas u.c.), kas ir pieejami apmeklētājiem	skaits	2,575	2,550	2,600	5	8	7
1.1.5. pašvaldības tūrisma interneta vietnes apmeklējumi (ja iespējams - ar datiem par kultūras objektu (atdalot tos, uz kuriem attiecas projekti) apskati tajās)	skaits vai %	2,575	2,500	2,650	6	11	4
6.7. vēsturisko ēku un citu kultūras objektu atjaunošanas/ restaurācijas projekti	skaits	2,526	2,526	2,526	7	9	11
2.2.5. materiālās ekspozīcijas	skaits vai %	2,500	2,556	2,444	8	7	15
2.2.2. organizētie kultūras pasākumi	skaits vai %	2,474	2,368	2,579	9	20	8
1.2.11. tūrisma galamērķa latviešu valodas materiālos iekļautie kultūras objekti	eksemplāru skaits gadā; iekļauto objektu skaits	2,466	2,300	2,632	10	34	5
10.1. reportāžas, raidījumi, publikācijas masu medijos	skaits	2,447	2,526	2,368	11	10	18
1.2.12. tūrisma galamērķa svešvalodu materiālos iekļautie kultūras objekti	eksemplāru skaits gadā; iekļauto objektu skaits	2,425	2,300	2,550	13	35	9
4.7. dziesmu, deju u. c. kolektīvi, kas darbojas kultūras objektos (izmanto tos)	skaits	2,421	2,211	2,632	14	43	6
1.1.3. pašmāju apmeklētāji	skaits vai %	2,325	2,600	2,050	21	4	50
3.4. licences, kas izsniegtas tirdzniecībai kultūras pasākumu (piem., svētku, festivālu u. c.) laikā	skaits vai %	2,275	2,000	2,550	28	57	10
8.1. iedzīvotāji, kas ir apmierināti ar kultūras pakalpojumu piedāvājumu	%	2,263	2,579	1,947	30	6	58

Indikatora kārtas numurs norāda tā piederību konkrētajai vienošajai indikatoru kategorijai un/vai indikatoru apakškategorijai. Treknrakstā atzīmēti tie indikatori, kas daļēji atbilst aktuālajiem projektu vērtēšanas kritērijiem, kas paredzēti nacionālajos normatīvajos aktos (t. sk. metodikā un vadlīnijās).

Indikators ir visos 3 topos
Indikators ir 2 topos
Indikators ir tikai vienā topā (topā pēc piemērotības vai datu pieejamības)

2.9. tabulā parādīti tie indikatori, kas ir iekļauti top 10 gan pēc kopējā vidējā rezultāta (kopvērtējuma), gan pēc piemērotības un datu pieejamības vidējiem rezultātiem. Tikai četri rādītāji pēc kopējā vidējā rezultāta ir iekļauti top 10 pēc piemērotības un datu pieejamības vidējiem rezultātiem. Indikatora piemērotības vai datu pieejamības vidējie rādītāji lielākoties (dažreiz – būtiski) atšķiras. Tas nozīmē, ka indikatora iekļaušana piemērotības vai datu pieejamības top 10 negarantē tā iekļaušanu top 10 pēc kopējā vidējā vērtējuma un norāda, ka, vērtējot indikatoru ieviešanu praksē, ir jāņem vērā abas dimensijas.

Aplūkojot top 10 indikatorus pēc kopējā vidējā rezultāta, var pieņemt, ka tie lielākoties izvēlēti pēc savstarpēji saistītiem kritērijiem – tieša saikne ar objektu apmeklējumu/tūrisma (septiņi no 10, piemēram, objektu un interneta vietņu apmeklējums, objektu pieejamība, mārketinga materiāli, kultūras pasākumi un izstāžu organizēšana u. c.) un mērīšanas vieglums (septiņi no 10, piemēram, kultūras pasākumu organizēšana, tūrisma informācijas centru apmeklējums, mārketinga materiālu statistika u. c.), tieša saikne ar projekta rezultātiem. Daži no indikatoriem, kas iekļauti pirmajā desmitniekā, pēc būtības ir statistiski un nav tieši saistīti ar projekta radītajiem rezultātiem (piemēram, nekustamo kultūras pieminekļu skaits pašvaldības teritorijā vai kultūras iestāžu skaits), tie drīzāk raksturo vidi pirms projekta īstenošanas. Savukārt, ja indikatori ir netieši saistīti ar projekta rezultātiem vai vairāk attiecas uz vietējo iedzīvotāju labbūtnību un vajadzību apmierināšanu, tie salīdzinoši biežāk parādās pirmajā desmitniekā pēc piemērotības vai datu pieejamības vidējiem rezultātiem (piemēram, vietējie apmeklētāji, dziesmu, deju u. c. kolektīvi, kas darbojas kultūras objektos (izmanto tos), izsniegtās licences tirdzniecībai kultūras pasākumu laikā, iedzīvotāji, kuri ir apmierināti ar kultūras pakalpojumu piedāvājumu). Visticamāk, iemesls tam ir indikatoru sasaistes grūtības ar projekta rezultātiem (piemēram, mazāka izpratne par ekonomiskajiem ieguvumiem, ko pašvaldība un vietējie iedzīvotāji gūst no tirdzniecības kultūras pasākumu laikā (kultūras pasākumi bieži tiek organizēti kultūras objektos vai to tiešā tuvumā, līdz ar to objekti pilda kultūrvēsturiskā fona lomu) vai ka tautas deju un dziesmu kolektīviem ir lietderīgi savā darbībā darboties kultūrvēsturiskā kontekstā (tādējādi bagātinot priekšnesumus un piesaistot apmeklētājus), vai grūtības iegūt atbilstošus mērījumu datus (piemēram, iedzīvotāji, kuri ir apmierināti ar kultūras pakalpojumu piedāvājumu vai vietējo apmeklētāju piesaisti).

Jāatzīmē, ka indikatori, kas atspoguļo finansiālo un ilgtermiņa ekonomisko ietekmi, sociālo iekļaušanu, izglītību un zinātni, netika iekļauti top 10.

Aplūkojot top 10 indikatorus gan pēc kopējā vidējā vērtējuma, gan pēc piemērotības un datu pieejamības vidējiem rādītājiem, redzams, ka tikai daži indikatori daļēji atbilst aktuālajiem projektu vērtēšanas kritērijiem, kas noteikti attiecīgajos normatīvos aktos un vadlīnijās.

Apkopojot ar indikatoriem saistīto pētījumu rezultātus, var secināt, ka lielākā daļa indikatoru kategoriju (ekonomiskie ieguvumi un finansiālā ietekme, vietējā ražošana, labbūtnība, sociālā iekļaušana, izglītība un zinātne, nekustamais īpašums un infrastruktūra) patlaban netiek īpaši izmantota, lai informētu iedzīvotājus vai uzraugošās iestādes. Visaugstāk ir novērtēti indikatori, kam raksturīga vieglāka kvantifikācija, datu pieejamība un vieglāka/ātrāka sasniegumu

vizualizācija (īstermiņa ietekme), savukārt indikatori, kam nepieciešami finanšu aprēķini un prognozes, kā arī aptaujas, kas parāda ilgtermiņa attīstību (ietekmi), t. sk. sociālā iekļaušana, zinātnes un izglītības attīstība, ir novērtēti viszemāk (iespējams, tas skaidrojams ar nepieciešamību pēc ievērojama laika perioda un/vai papildu administratīviem un materiāliem ieguldījumiem minētajās jomās, lai indikatori varētu parādīt attīstību).

Ar indikatoriem saistītā pētījuma rezultāti apstiprināja izvirzīto hipotēzi un ļāva secināt, ka projektu īstenotāji kopumā mazāk atbalsta indikatorus, kas:

- ir saistīti ar lielāku ieguldījumu mērījumu datu iegūšanā;
- attiecas uz ilgtermiņa ietekmi;
- ir netieši saistīti ar projekta rezultātiem;
- varētu būt saistīti ar papildu materiālajiem ieguldījumiem.

Ar indikatoriem saistītajā aptaujā tika noskaidrots (piedāvājot respondentiem atbildēt uz attiecīgiem jautājumiem) arī tas, kā notiek vietējo iedzīvotāju informēšana par projektu plānošanu un īstenošanu, kas ir saistīti ar kultūras mantojumu, kā arī projektu sociāli ekonomisko lietderību, cik lielā mērā vietējo iedzīvotāju viedoklis ietekmē projekta īstenošanas iespējas, vai sociāli ekonomisko indikatoru izmantošana var padarīt efektīvāku vietējo iedzīvotāju informēšanu par projekta sociāli ekonomisko lietderību. Tādējādi aptaujā tika apzināti sadarbības aspekti starp projektu plānotājiem un izstrādātājiem, no vienas puses, un vietējiem iedzīvotājiem un citām ieinteresēto pušu grupām, no otras puses.

Projektu īstenotāji pārsvarā atbalsta indikatoru izmantošanu, lai informētu vietējos iedzīvotājus par projektu sociāli ekonomisko atdevi to plānošanas, uzsākšanas un īstenošanas fāzēs (65 % pašvaldību atbalsta indikatoru izmantošanu, t. sk. 100 % valstspilsētu un 46,2 % novadu pašvaldību; 30 % pašvaldību nevarēja sniegt nepārprotamu atbildi, 5 % pārsvarā neatbalsta; no pašvaldībām 46,2 % nevarēja sniegt nepārprotamu atbildi, 7,7 % – pārsvarā neatbalsta). Tomēr vietējie iedzīvotāji ne vienmēr ir informēti par šo projektu sniegtajiem sociāli ekonomiskajiem ieguvumiem (55 % pašvaldību regulāri informē (42,9 % valstspilsētu, 61,5 % novadu pašvaldību), 35 % to dara neregulāri (42,9 % valstspilsētu, 30,8 % novadu pašvaldību), 10 % parasti neinformē (14,3 % valstspilsētu, 7,7 % novadu pašvaldību)). Turklāt projektu plānošanā un īstenošanā ne vienmēr tiek ņemts vērā vietējo iedzīvotāju viedoklis (61 % pašvaldību viedokļus ņem vērā, 17 % nevarēja sniegt viennozīmīgu atbildi, 22 % pārsvarā neņem vērā). Turklāt valstspilsētas uzskata par lietderīgāku ņemt vērā vietējo iedzīvotāju viedokli, nekā to dara novadu pašvaldības (71,5 % valstspilsētu, 54,6 % novadu pašvaldību).

Viedokļu atšķirības starp valstspilsētām un novadu pašvaldībām, visticamāk, ir saistītas ar lielāku indikatoru izmantošanas pieredzi, monolītāku ekonomiku, kā arī uzskaites un atskaites kārtības īpatnībām valstspilsētās. Cits skaidrojums saistīts ar iedzīvotāju viedokļa izteiktāku ievērošanu, plānojot vai īstenojot projektus valstspilsētās.

Izstrādātos indikatorus var izmantot nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektu plānošanā un īstenošanā jau patlaban (veiktās indikatoru izpētes rezultāti ir pieejami Latvijas pašvaldībām, Kultūras ministrijai un citām iestādēm), paaugstinot projektu konkurētspēju, pateicoties papildu indikatoru ieviešanai. Tomēr to plānveida ieviešanu praksē, iespējams, būtu

vispiemērotāk veikt vienlaikus ar Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģijas izstrādi un ieviešanu (2.8. nod.).

Izstrādāto indikatoru kopums ir samērā plašs (96 indikatori), taču, kā parāda veiktās pašvaldību aptaujas rezultāti, ne visi indikatori ir vienlīdz labi izmantojami (piemēram, objektīvu iemeslu dēļ to mērīšanai nepietiek datu pašvaldību līmenī). Tādējādi ir nepieciešams apspriest indikatoru izmantošanu starpinstiūciju sadarbības ietvaros (t. sk. piedaloties pašvaldībām (to apvienībām), Kultūras ministrijai, NKMP, Centrālajai finanšu un līgumu aģentūrai u. c. iestādēm) un vienoties arī par šādiem jautājumiem:

- nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektos izmantojamie galvenie snieguma indikatori;
- indikatoru izmantošana (izmantojamie obligātie un rekomendētie indikatori, rekomendēto indikatoru “svars” atkarībā no to vērtībām) kultūras mantojuma attīstības projektos ar nacionālo un starptautisko (piemēram, ES) (līdz)finansējumu;
- indikatoru izmantošana projekta plānošanas fāzē, lai informētu iesaistītās puses (piemēram, vietējos iedzīvotājus) par plānotā projekta sociāli ekonomisko lietderību;
- indikatoru mērījumos izmantojamie datu avoti (nepieciešamības gadījumā nosakot papilddatu, ja tādi netiek vākti, vākšanas un apstrādes iespējas).

Nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektu sociāli ekonomisko indikatoru kopums ir apstiprināms MK kā Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģijas sastāvdaļa vai Kultūras ministrijā kā metodoloģiskais materiāls attīstības projektu jomā.

2.8. Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskais ietvars

Primārās publikācijas – Kairiņš, 2015; Kairiņš, 2017; Kairiņš, 2020; Kairiņš, Olevska, 2020; Kairiņš, Olevska, 2021a; Kairiņš, Olevska, 2021b; Kairiņš, Olevska, 2021c; Olevska-Kairiņa, Kairiņš, 2023; Kairiņš, Geipele, Olevska-Kairiņa, 2023.

Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskā ietvara izstrāde ir balstīta visu iepriekšējo autora publikāciju izstrādes gaitā veiktajā izpētē. Metodoloģiskais ietvars ir izstrādāts kā pirmais nepieciešamais un būtiskais solis Latvijas Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģijas izstrādei (šāda metodoloģija Latvijā nav izstrādāta un ieviesta). Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģija ir izstrādājama un ieviešama ciešā sadarbībā ar iesaistītajām pusēm (pirmkārt – Kultūras ministriju, NKMP, pašvaldībām (to apvienībām) un kultūras mantojuma objektu īpašnieku asociācijām, piedaloties arī citām iestādēm un organizācijām, piemēram, Izglītības un zinātnes ministrijai, Centrālās finanšu un līgumu aģentūrai, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras Tūrisma departamentam, plānošanas reģioniem, Valsts policijai, NVO – profesionālām apvienībām kultūras mantojuma jomā u. c.).

Metodoloģija būtu apstiprināma MK kā esošā vidējā termiņa politikas plānošanas dokumenta (piemēram, kultūrpolitikas pamatnostādņu) sastāvdaļa vai kā atsevišķs metodoloģisks dokuments.

Izveidotais metodoloģiskais ietvars ir praktisks, t. i., tas ir vērsts uz praktisku problēmu risināšanu un balstās vairākos pamatos:

- nekustamajā kultūras mantojumā ieinteresēto pušu un to sociāli ekonomisko interešu noteikšanā;
- politisko, ekonomisko, sociālo, tiesisko, administratīvo, tehnoloģisko, vides un ar sadarbību saistīto faktoru ietekmes analīzē, t. sk., sabiedrības un institucionālā informētībā, plānošanas dokumentu un tiesību aktu kvalitātē, publiskā un privātā sektora un NVO sadarbībā, kā arī sadarbībā ar akadēmiskajām aprindām un masu medijiem;
- sociāli ekonomisko indikatoru izmantošanā.

Metodoloģiskajā ietvarā ir noteikts nacionālais un vietējais līmenis. Pamatu sadalījumam veido veicamo aktivitāšu mērogs un virzība. Nacionālajā līmenī veicamās aktivitātes ir vairāk saistītas ar atbalstu, monitoringu, normatīvo aktu pilnveidošanu, finansējuma avotu nodrošināšanu, labākās prakses apkopošanu, stratēģiskās sadarbības veidošanu, savukārt vietējā līmenī aktivitātes būtiskāk skar konkrētus attīstības projektus, sadarbību ar vietējo kopienu, dzīvošanas vides uzlabošanu, konkrēto sociāli ekonomisko interešu apmierināšanu. Jāatzīmē, ka metodoloģiskais ietvars daļēji attiecas arī uz reģionālo plānošanu, ja veicamās aktivitātes (piemēram, vairākas pašvaldības attīsta attiecīgu projektu) skar vairāk nekā vienu pašvaldību. Tādējādi reģionālajā līmenī var tikt nodrošināta darbības koordinācija un veicināta iesaistīto pušu sadarbība.

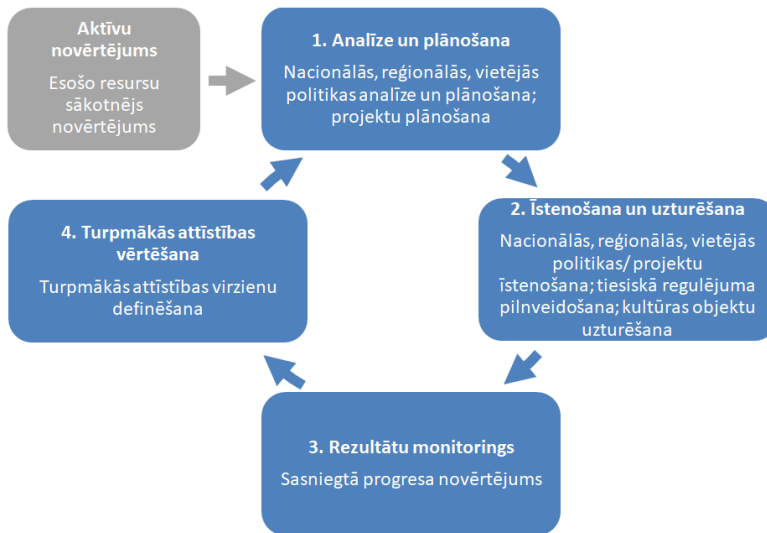
Metodoloģiskā ietvara posmi (2.6. att.) izriet cits no cita. Saskaņā ar autoram pieejamo informāciju, nekustamā kultūras mantojuma objektu uzskaites sistēma nacionālajā līmenī patlaban ir attīstības procesā, tādējādi metodoloģiskajā ietvarā ir ieviests ievadposms – “Aktīvu novērtējums”, jo bez sākotnējās pieejamo resursu esamības un to stāvokļa izvērtēšanas pārvaldība un attīstība nav iespējama. Šis ievadposms ir aktuāls tikai uz metodoloģiskā ietvara pamata izstrādātās metodoloģijas pirmreizējās izmantošanas gadījumā, jo turpmāk tas iekļaujas posmā “Īstenošana un uzturēšana”, kļūstot par **uzturēšanas** sastāvdaļu. Aktīvu novērtējuma posma pamatjautājums ir – kāda ir esošā attīstības bāze.

Analīzes un plānošanas posms attiecas uz ieinteresēto pušu un to sociāli ekonomisko interešu noteikšanu (t. sk. skaidrojot iesaistītajām pusēm attīstības lietderību no sociāli ekonomiskā viedokļa), nacionālās, reģionālās, vietējās politikas analīzi un plānošanu, ietekmējošo faktoru analīzi, piemērojamo sociāli ekonomisko indikatoru noteikšanu, sākotnējā sociāli ekonomiskā novērtējuma veikšanu, finansējuma plānošanu, projektu plānošanu, nepieciešamās sadarbības plānošanu un iesākšanu u. c. aktivitātēm. Analīzes un plānošanas posma pamatjautājumi ir – kas tieši būtu attīstāms, kādi faktori to nosaka. Kam un kādām sociāli ekonomiskajām interesēm atbilst attīstība. Kas ir nepieciešams attīstības īstenošanai. Kā tiks nodrošināta īstenoto projektu ilgtspēja un izmērīti sasniegtie rezultāti.

Īstenošanas un uzturēšanas posms attiecas uz praktisko pasākumu veikšanu nacionālās, reģionālās, vietējās politikas un tiesiskā regulējuma pilnveidošanai, atbalsta nodrošināšanu attīstības projektiem un projektu īstenošanu, kultūras objektu uzturēšanas nodrošināšanu, sabiedrības un institūciju informētības nodrošināšanu (koncentrējoties uz sociāli ekonomiskajām

interesēm un ieguvumiem), aktīvu novērtēšanas nodrošināšanu. Īstenošanas un uzturēšanas posma pamatjautājums ir – kas ir darāms, lai attīstība tiktu īstenota pēc iespējas atbilstoši veiktajai analīzei, plānošanai un iepriekšnoteiktajām sociāli ekonomiskajām interesēm.

Rezultātu monitoringa posms attiecas uz sasniegtā progresa novērtējumu, atbilstības noteikšanu galvenajiem snieguma indikatoriem, neatbilstību un nepilnību noteikšanu un analīzi, veikto tiesiskā regulējuma un plānošanas dokumentu grozījumu ietekmes izvērtēšanu. Rezultātu monitoringa posma pamatjautājumi ir – vai un kādā mērā ir īstenota plānotā attīstība; kāpēc iznākums ir tieši šāds; vai sasniegtie rezultāti ir ilgtspējīgi.

2.6. att. Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskā ietvara posmi.

Rezultātu monitoringa posms vairāk attiecas uz iepriekšējā posmā īstenoto aktivitāšu novērtēšanu, taču izdarītie secinājumi veido sākotnējo pamatu posmam “Turpmākās attīstības vērtēšana” (kura gaitā, ņemot vērā izdarītos secinājumus, tiek izveidota turpmākās attīstības vīzija), tādējādi veidojot nepārtraukto ciklu un iesākot jaunu attīstības periodu.

Katrs posms ietver vairākas aktivitātes, kuru pamatojums un veikšanas nepieciešamība ir norādīta pētījuma rezultātos autora publikācijās.

Aktivitāšu institucionālā piederība var tikt noteikta, ņemot vērā iesaistīto institūciju veicamās funkcijas, Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģijas izstrādes gaitā. Attiecībā uz aktivitāšu īstenošanas laika periodiem jānorāda, ka daļa no tām (īpaši aktīvu novērtējuma un analīzes un plānošanas posma ietvaros) prasa būtiskākus laika un darba resursus vien to pirmreizējas īstenošanas gadījumā, savukārt vēlāk – salīdzinoši mazākus resursus aktualizācijas nodrošināšanai (piemēram, ieinteresēto pušu un to sociāli ekonomisko interešu noteikšana; indikatoru kopuma noteikšana, lai novērtētu ar kultūras mantojumu saistīto projektu sociāli ekonomisko ietekmi un galveno snieguma indikatoru noteikšana). Tādējādi

metodoloģijā ir iespējams paredzēt attiecīgus diferencētus termiņus to īstenošanai pirmreizējas īstenošanas un aktualizācijas gadījumā (piemēram, pirmreizēja īstenošana līdz konkrētajam datumam, piemēram, 2027. gada 30. jūnijam, aktualizācija – līdz noteiktajam laika brīdim pirms plānotās attīstības posma sākuma, piemēram, ES līdzfinansējamo projektu konkursa sākuma (jāņem vērā, ka attiecīgs īstenošanas periods vai pabeigšanas brīdis var būt noteikts arī ārējos normatīvajos aktos)). To aktivitāšu, kuru veikšanu īstenošanu tieši neregulē ārējie normatīvie akti (piemēram, konkrētu sociāli ekonomisko ieguvumu, kas izriet no objektu attīstības, noteikšana un pamatojuma sniegšana iesaistītajām pusēm vai projektu īstenošanu aptaujas veikšana, lai novērtētu sniegtā atbalsta kvalitāti), īstenošanas termiņus var noteikt rekomendējoši, piemēram, 12–6 mēnešu laika periodā pirms projekta īstenošanas iesākšanas (vai noteiktajā laika periodā pirms projekta iesnieguma iesniegšanas) vai, attiecīgi, trīs mēnešu laikā pēc projekta pabeigšanas. Daļai aktivitāšu ir pastāvīgs raksturs, piemēram, regulāras aktīvu novērtēšanas nodrošināšana vai kultūras objektu pienācīgas uzturēšanas nodrošināšana – šīm aktivitātēm, nepieciešamības gadījumā (ja tās vēl nav iesāktas un ir paredzams, ka tās tiks iesāktas nākotnē, piemēram, pēc kultūras objektu atjaunošanas), nosakāms vien to iesākšanas brīdis.

Konkrēto metodoloģiskā ietvara posmu ietvaros īstenojamās aktivitātes dažkārt var turpināties citu posmu ietvaros, piemēram, jau projekta īstenošanas gaitā var tikt definēts sociāli ekonomiskais indikators pēc kura tiktu vērtēts arī projekta progress, kultūras objektu aizsardzības pasākumu analīze var turpināties jau īstenošanas un uzturēšanas posmā utt.

2.19. tabula

Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiskais ietvars

Posmi	Aktīvu novērtējums	Analīze un plānošana	Īstenošana un uzturēšana	Rezultātu monitorings	Turpmākās attīstības izvērtēšana
Līmenis	Esošo resursu sākotnējais novērtējums	Nacionālās, reģionālās, vietējās politikas analīze un plānošana; projektu plānošana	Nacionālās, reģionālās, vietējās politikas/ projektu īstenošana, tiesiskā regulējuma pilnveidošana, kultūras objektu uzturēšana	Sasniegtā progresa novērtējums	Turpmākās attīstības virzienu definēšana
Nacionālais (MK, Kultūras ministrija, NKMP u. c. kompetentās iestādes)	<ul style="list-style-type: none"> Kultūras objektu pieejamības novērtēšana (skaits, objekta veids, īpašumtiesības, stāvoklis, kultūras pieminekļa statuss, nozīmes līmenis, veids utt.). Finansējuma avotu 	<ul style="list-style-type: none"> Ieinteresēto pušu un to sociāli ekonomisko interešu noteikšana. Indikatoru kopuma noteikšana, lai novērtētu ar kultūras mantojumu saistīto projektu sociāli ekonomisko ietekmi. Galveno snieguma indikatoru noteikšana. Sākotnējā sociāli ekonomiskā novērtējuma veikšana (izmantojot pieejamos datus) nacionālajā līmenī, izmantojot indikatorus. Trūkstošo nacionālā līmeņa datu noteikšana sociāli ekonomisko indikatoru 	<ul style="list-style-type: none"> Praktisku pasākumu īstenošana saistībā ar politisko, ekonomisko, sociālo, tiesisko, administratīvo, tehnoloģisko, vides un ar sadarbību saistīto faktoru ietekmi, t. sk.: <ul style="list-style-type: none"> sabiedrības un institūciju informētības paaugstināšana, koncentrējoties uz ieinteresēto pušu sociāli ekonomiskajām interesēm un ieguvumiem; 	<ul style="list-style-type: none"> Sasniegtā progresa sociāli ekonomiskā novērtējuma veikšana (izmantojot indikatorus). Atbilstības noteikšana galvenajiem snieguma indikatoriem. Neatbilstību un nepilnību noteikšana. 	Nacionālās politikas turpmākās attīstības vīzija.

	<p>pieejamības novērtēšana.</p>	<p>mērķtiecīgai un jēgpilnai izmantošanai.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Politisko, ekonomisko, sociālo, tiesisko un administratīvo, tehnoloģisko, vides un ar sadarbību saistīto faktoru analīzes veikšana, t. sk.: <ul style="list-style-type: none"> ○ nepieciešamo pasākumu noteikšana, lai vājinātu negatīvo un stiprinātu pozitīvo faktoru ietekmi; ○ esošā un sasniedzamā publiski/privātās/NVO sadarbības līmeņa, kā arī sadarbības līmeņa ar akadēmiskajām aprindām un masu medijiem noteikšana kultūras mantojuma objektu attīstības ietvaros; ○ kultūras objektu aizsardzības pasākumu izvērtēšana; ○ nacionālo plānošanas dokumentu, tiesiskā regulējuma (īpaši pievēršoties sociāli ekonomiskā un tiesiskā taisnīguma aspektiem), institucionālās kompetences un administratīvās kapacitātes analīzes veikšana. Esošo nepilnību un nepieciešamo uzlabojumu noteikšana; ○ nepieciešamo uzlabojumu izvērtēšana reģionālās/vietējās plānošanas dokumentos un tiesiskajā regulējumā. • Finanšu programmu piešķiršana kultūras mantojuma objektu attīstības un uzturēšanas atbalstam. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ publiskā/privātā un NVO sektora sadarbības un sadarbības ar akadēmiskajām aprindām un masu medijiem veicināšana kultūras mantojuma objektu attīstības ietvaros; ○ kultūras objektu aizsardzības pasākumu īstenošana; ○ grozījumu veikšana nacionālos plānošanas dokumentos un tiesiskajā regulējumā (t. sk. plānošanas reģionu un pašvaldību iesniegto grozījumu priekšlikumu izvērtēšana). Institucionālās kompetences un administratīvās kapacitātes pielāgošana; ○ priekšlikumu sniegšana reģionālās/vietējās plānošanas dokumentu un tiesiskā regulējuma uzlabojumiem. • Nepieciešamā juridiskā, finansiālā, administratīvā un informatīvā (t. sk. ar kultūras tūrisma saistītais mārketinga un labās prakses apmaiņas organizēšana) atbalsta nodrošināšana attīstības projektiem (t. sk. publiskās un privātās partnerības projektiem). • Nepieciešamo nacionālā līmeņa datu pieejamības nodrošināšana sociāli ekonomisko indikatoru izmantošanai. • Regulāras aktīvu novērtēšanas nodrošināšana. 	<ul style="list-style-type: none"> • Tiesiskā regulējuma un plānošanas dokumentu grozījumu ietekmes izvērtēšana. • Projektu īstenošanu aptaujas veikšana, lai novērtētu sniegtā atbalsta kvalitāti. • Reģionālā/vietējā līmeņa iestāžu un organizāciju labās prakses kultūras objektu attīstības un aizsardzības jomā apkopošana un izplatīšana. 	
<p>Vietējais (pašvaldības, vietējās rīcības grupas u. c. iesaistītās puses)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kultūras objektu pieejamības novērtēšana (skaits, objekta veids, īpašum- 	<ul style="list-style-type: none"> • Attīstāmo kultūras objektu atlase un ar objektiem saistītā 	<ul style="list-style-type: none"> • Praktisku pasākumu īstenošana saistībā ar politisko, ekonomisko, sociālo, tiesisko, administratīvo, tehnoloģisko, vides un ar sadarbību saistīto faktoru ietekmi, t. sk.: 	<ul style="list-style-type: none"> • Īstenoto attīstības projektu progresa sociāli ekonomiskā novērtējuma veikšana 	<p>Vietējās politikas turpmākās attīstības vīzija.</p>

	<p>tiesības, stāvoklis, kultūras pieminekļa statuss, nozīmes līmenis, veids utt.).</p> <ul style="list-style-type: none"> Objektu attīstības potenciāla novērtēšana pamata līmenī. Potenciālo attīstības resursu (finanšu, darbaspēka, laika utt.) pieejamības novērtēšana. 	<p>vēsturiskā perioda, uz kuru fokusēta attīstība, izvēle¹⁷.</p> <ul style="list-style-type: none"> Iesaistīto pušu un to sociāli ekonomisko interešu noteikšana. Konkrētu sociāli ekonomisko ieguvumu, kas izriet no objektu attīstības, noteikšana un pamatojuma sniegšana iesaistītajām pusēm. Pakalpojumu noteikšana, kas tiek piedāvāti objektu attīstības rezultātā. Nepieciešamo reģionālā/vietējā līmeņa datu definēšana un nodrošināšana sociāli ekonomisko indikatoru mērķtiecīgai un jēgpilnai izmantošanai. Sākotnējā sociāli ekonomiskā novērtējuma veikšana (izmantojot pieejamos datus) vietējā līmenī, izmantojot indikatorus. Politisko, ekonomisko, sociālo, tiesisko, administratīvo, tehnoloģisko, vides un ar sadarbību saistīto faktoru analīzes veikšana. esošā un sasniedzamā publiski/privātās/NVO sadarbības līmeņa, kā arī sadarbības līmeņa ar akadēmiskajām aprindām un masu medijiem noteikšana kultūras mantojuma objektu attīstības ietvaros; Publiskās un privātās partnerības iespēju izvērtēšana. Sabiedrības informētības veicināšana par kultūras objektu attīstības priekšrocībām, izmantojot sociāli ekonomiskus indikatorus. Finanšu un citu resursu atrašana/piešķiršana gan kultūras objektu attīstībai, gan to turpmākai uzturēšanai. Attīstības projektu plānošana un izstrāde. Galveno snieguma indikatoru atlase, lai novērtētu plānoto projektu sociāli ekonomisko ietekmi. 	<ul style="list-style-type: none"> sabiedrības un institūciju informētības paaugstināšana, koncentrējoties uz iesaistīto pušu sociāli ekonomiskajām interesēm un ieguvumiem; publiskā/privātā un NVO sektora sadarbības un sadarbības ar akadēmiskajām aprindām un masu medijiem veicināšana kultūras mantojuma objektu attīstības ietvaros; infrastruktūras attīstības risinājumu nodrošināšana kultūras objektu izmantošanas veicināšanai; kultūras objektu aizsardzības pasākumu īstenošana. Grozījumu veikšana vietējos plānošanas dokumentos un tiesiskajā regulējumā. Kultūras objektu attīstības projektu (t. sk., publiskās un privātās partnerības projektu) īstenošana. Kultūras objektu pienācīgas uzturēšanas nodrošināšana. Kultūras tūrisma mārketinga stratēģijas īstenošana. Nepieciešamo vietējā līmeņa datu pieejamības nodrošināšana sociāli ekonomisko indikatoru izmantošanai. Priekšlikumu sniegšana nacionālo plānošanas dokumentu un tiesiskā regulējuma uzlabojumiem. Regulāras aktīvu novērtēšanas nodrošināšana. 	<p>(izmantojot indikatorus).</p> <ul style="list-style-type: none"> Īstenoto projektu rezultātu atbilstības noteikšana galvenajiem snieguma rādītājiem. Neatbilstību un nepilnību noteikšana. Tiesiskā regulējuma un plānošanas dokumentu, kā arī kultūras tūrisma stratēģijas grozījumu ietekmes izvērtēšana. 	
--	---	---	--	--	--

¹⁷ Piemēram, rīcībā esošie objekti kultūrvēsturiski ir saistīti ar vikingu un kādu citu laikmetu, tādējādi būtu jāizvēlas konkrēts laikmets, lai fokusētu esošos resursus uz tam piederīgo objektu attīstību. Lai fokusētos uz visiem laikmetiem, resursu parasti nepietiek.

		<ul style="list-style-type: none"> • Ar objektu attīstību saistītās tiešās un netiešās ietekmes (ienākumu) novērtēšana. • Esošās kultūras tūrisma mārketinga stratēģijas izvērtēšana vai jaunas stratēģijas projektēšana. • Kultūras objektu konservācijas projektu plānošana ar skaidru redzējumu par to tālāko attīstību un uzturēšanu. • Vietējās plānošanas dokumentu un tiesiskā regulējuma analīzes veikšana (īpaši pievēršoties sociāli ekonomiskā un tiesiskā taisnīguma aspektiem un paredzot kultūras objektu attīstību teritorijas attīstības plānos). Nepilnību un nepieciešamo uzlabojumu noteikšana. • Kultūras objektu aizsardzības pasākumu izvērtēšana. • Nepieciešamo uzlabojumu noteikšana nacionālos plānošanas dokumentos un tiesiskajā regulējumā. 			
--	--	--	--	--	--

3. SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Promocijas darba izstrādes gaitā izpētīti nekustamo kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomiskā potenciāla attīstības teorētiskie un praktiskie aspekti un identificēti, analizēti un izpētīti minēto attīstību ietekmējošie faktori, kas ļauj noteikt galvenos šķēršļus un risinājumus to pārvarēšanai.

Teorētiskās atziņas un pētījuma rezultāti pamato, ka promocijas darba mērķis ir sasniegts, promocijas darba jautājums ir atbildēts un hipotēze ir pierādīta.

Ņemot vērā veiktā pētījuma rezultātus, atbilde uz promocijas darba jautājumu ir šāda: Latvijā esošā nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības (regulēšanas) sistēma nepietiekami veicina kultūras mantojuma ilgtspējīgu saglabāšanu un sociāli ekonomisko attīstību.

Hipotēze ir pierādīta:

- analizējot tiesisko regulējumu, plānošanas dokumentus, metodiskos materiālus un apstiprināto projektu pieteikumus, kā arī veicot starptautiskus salīdzinājumus;
- analizējot aptaujās un ekspertu intervijās iegūtos datus;
- aprobējot pētījuma rezultātus zinātniskajos rakstos, konferencēs, aptaujās, kā arī konsultācijās ar attiecīgo nozaru speciālistiem.

Galvenie secinājumi un no tiem izrietošie priekšlikumi ir sniegti tālāk tekstā.

Secinājumi

1. Dažādu iesaistīto pušu intereses attiecībā uz nekustamā kultūras mantojuma objektiem nosacīti var iedalīt ekonomiska un neekonomiska rakstura (piemēram, simboliskās, garīgās, estētiskās, piederības izjūtas u. c.) interesēs. Dominē ekonomiskās intereses, taču tās nav viendabīgas (var būt arī destruktīvas ekonomiskās intereses), un to veidi lielā mērā ir atkarīgi no iesaistītajām pusēm.
2. Nekustamā kultūras mantojuma objektiem, ja tie tiek pienācīgi apsaimniekoti un attīstīti, ir svarīga sociāli lietderīga loma un tie veicina apkārtējās teritorijas sociāli ekonomisko attīstību. Nekustamā kultūras mantojuma objektu sekmīga ilgtspējīga attīstība ir atkarīga no vairākiem savstarpēji saistītiem politiskiem, ekonomiskiem, sociāliem, tiesiskiem un administratīviem, tehnoloģiskiem un vides, kā arī ar sadarbību saistītiem faktoriem. Nozīmīgākie attīstības šķēršļi ir šādi:
 - 2.1. nepietiekams informētības līmenis par nekustamā kultūras mantojuma nozīmi un tā sociāli ekonomisko lomu sabiedrībā. No šī faktora lielā mērā ir atkarīgi politiskie, tiesiskie un daži ekonomiskie faktori;
 - 2.2. sociāli ekonomisko aspektu nepietiekama novērtēšana tiesiskajā regulējumā un stratēģiskajā plānošanā (t. sk. nepietiekama atbilstošu sociāli ekonomisko indikatoru izmantošana vietējo iedzīvotāju un citu ieinteresēto pušu informētības veicināšanai), kas rada atbalsta trūkumu nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstībai, demotivējošu nodokļu politiku, finansiālā sloga palielināšanos privātpašniekiem, neilgtspējīgās investīcijas, nepietiekamu vietējo iedzīvotāju atbalstu utt.;
 - 2.3. nepietiekama sadarbība starp ieinteresētajām pusēm (jo īpaši – privātajām un publiskajām) nekustamā kultūras mantojuma jomā, kas izraisa nekustamā kultūras

mantojuma objektu attīstības sniegto sociāli ekonomisko iespēju nerealizēšanu un ietekmē objektu privāto īpašnieku un sabiedrības interešu neatbilstību.

3. Būtiskākie nekustamo kultūras mantojuma objektu attīstību veicinošie faktori ir:
 - 3.1. pakāpeniska vietējā un starptautiskā kultūras tūrisma attīstība un būtiska tūrisma infrastruktūras un pakalpojumu uzlabošana Latvijā pēdējo 20 gadu laikā;
 - 3.2. nekustamā kultūras mantojuma objektu īpašnieku motivācija, rūpība un profesionalitātes paaugstināšana. Daudzi īpašnieki attīsta savus kultūras mantojuma objektus, neraugoties uz ekonomiskajiem zaudējumiem, jo bieži vien viņu motivācija lielā mērā saistīta ar vēlmi kaut ko darīt sabiedrības labā un saglabāt kultūras mantojumu;
 - 3.3. nacionālā un starptautiskā finansējuma pieejamība;
 - 3.4. ar nekustamo kultūras mantojumu saistīto attīstības projektu (t. sk. pašvaldību īstenoto) īstenošanas pieaugums.
4. Ievērojams skaits autentisku nekustamā kultūras mantojuma objektu (objektu saglabātības līmenis ir atšķirīgs) un lieli dabas resursi Latvijā (VARAM, 2020) ir spēcīga bāze ne tikai kultūras tūrismam, bet arī kombinētajam kultūras un dabas tūrismam;
5. Latvijā pastāv dažādi nekustamo kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomiskās izmantošanas veidi, ir nozīmīgas iespējas piedāvāto pakalpojumu dažādošanai.
6. Nekustamā kultūras pieminekļa statuss var būt gan attīstību veicinošs, gan ierobežojošs faktors. Šā statusa priekšrocības, piemēram, lielāku vērtību autentiskuma cienītāju acīs un lielākas tiesības uz dotācijām ievērojami samazina papildu pienākumi, objekta pārveidošanas ierobežojumi un finanšu ieguldījumi, kas izriet no kultūras pieminekļiem piemērojamām prasībām. Nekustamā kultūras mantojuma objektu uzturēšana un attīstība prasa laiku, darbaspēku un finanšu resursus, taču esošie kompensācijas mehānismi, kas pieejami kultūras pieminekļu īpašniekiem, ir nepietiekami, lai segtu attiecīgās (tostarp ar uzturēšanu saistītās) izmaksas.
7. Nekustamā kultūras mantojuma jomā Latvijā trūkst publiskās un privātās partnerības projektu. Iemesls tam ir privātā sektora un pašvaldību sadarbības neprognozējamība, zināma savstarpējā neuzticēšanās un pašvaldību bažas par to, ka tiks pārkāpts Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums. Tādējādi daļa nekustamā kultūras mantojuma objektu (īpaši muižas) netiek atjaunotas un izmantotas saimnieciskajā darbībā un rezultātā pamazām panīkst.
8. Nozīmīgi aspekti muižu sociāli ekonomiskā potenciāla attīstībā ir saistīti ar skaidru attīstības vīziju un oriģinālu pieeju (lai piesaistītu viesus un izceltos līdzīgu pakalpojumu sniedzēju vidū) un pietiekamu finanšu resursu pieejamību (palīdzēt var dažādas finanšu programmas un granti). Patlaban Latvijā muižu saglabāšana un attīstība galvenokārt balstās turīgu privātpašnieku, kuriem ir radoša domāšana, papildu ienākumu avoti, kā arī gatavība neatgūt ieguldījumus pat ilgtermiņā, entuziasmā.
9. Ne vienmēr nekustamā kultūras mantojuma (īpaši – arheoloģisko) objektu īpašnieki apzinās sava īpašuma sociāli ekonomiskās izmantošanas iespējas, tāpēc priekšplānā tiek izvirzīta konservācija (kā nepieciešams un kontrolējams pasākums), nepievēršot pietiekamu uzmanību tam, ar kādiem līdzekļiem saglabājamais objekts turpmāk tiks uzturēts.

10. Nekustamā kultūras mantojuma objektu (īpaši – arheoloģisko vietu) pieejamība un attīstība ir būtiski atkarīga no vietējās infrastruktūras attīstības. Infrastruktūras attīstība nāk par labu arī vietējai uzņēmējdarbībai (piemēram, objekta apmeklētāju skaita pieaugums ietekmē ēdināšanas, izmitināšanas un citu pakalpojumu attīstību).
11. Lai gan dažāda veida arheoloģiskajām vietām ir atšķirīgs ekonomiskais potenciāls, pat vietas ar pieticīgu potenciālu, piemēram, senās apbedījumu vietas, ja tās tiek pienācīgi uzturētas un attīstītas, var ne tikai pildīt savas zinātniskās un kultūras pamatfunkcijas, bet arī radīt ieņēmumus.
12. Neraugoties uz izstrādāto normatīvo regulējumu nekustamā kultūras (t. sk. arheoloģiskā) mantojuma aizsardzības jomā, normatīvajos aktos pastāv vairākas neskaidrības, kas saistītas ar arheoloģisko objektu īpašnieku pienākumiem attiecībā uz objektu uzturēšanu un kopšanu, kā arī ziņošanu par atrastajām senlietām un to piederību (ja tās atrastas ārpus senvietām/teritorijām, kurām vēl nav piešķirts aizsardzības statuss).
13. Zinātniskiem pētījumiem, to rezultātu publicēšanai un pieejamībai vietējai sabiedrībai ir būtiska nozīme nekustamā kultūras mantojuma objektu (jo īpaši – arheoloģisko izrakumu) sociāli ekonomiskā potenciāla attīstībā. Patlaban pastāv zināmas nepilnības pašvaldību un arheoloģisko objektu privāto īpašnieku informētībā par zinātniskās pētniecības lomu un nozīmi, par arheologu iesaistīšanas mehānismu pētniecības darbu veikšanā. Konstatētās nepilnības attiecas arī uz augstākās izglītības arheoloģijā iegūšanas iespējām un praktizējošo arheologu (nepietiekamo) skaitu.
14. Noziedzīgi nodarījumi pret nekustamā kultūras mantojuma objektiem būtiski apdraud sabiedrības intereses ne tikai no juridiskā un kultūrvēsturiskā viedokļa, bet arī no sociāli ekonomiskā viedokļa, jo var tikt skartas dažādu iesaistīto pušu intereses vietējā, reģionālā un pat nacionālajā un pasaules līmenī. Tomēr jāatzīmē, ka šobrīd Latvijā cietušās puses netiek identificētas un nevar aizstāvēt savas intereses tiesā (tiesā ar NKMP starpniecību ir pārstāvētas tikai valsts intereses). Sabiedrības informētība par cietušo pušu sociāli ekonomisko interešu aizsardzību netiek veicināta, tāpēc tās nav informētas par savām tiesībām uz atbilstošu atlīdzību. Tādējādi nekustamā kultūras mantojuma objektu tiesiskā aizsardzība ir mazāk efektīva, kavējot to sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību.
15. Senlietu nelikumīga meklēšana un ar to saistīta postījumu nodarīšana ir būtisks drauds arheoloģisko pieminekļu saglabāšanai visā pasaulē un, neskatoties uz pēdējos gados panākto progresu, arī Latvijā. Nekustamā mantojuma objektiem nodarītais kaitējums apgrūtina to sociāli ekonomisko izmantošanu un ietekmē daudzu iesaistīto pušu finansiālos izdevumus. Valstu pieejas un prakse nekustamo kultūras (arheoloģijas) pieminekļu un tiem nodarīto postījumu novērtēšanā atšķiras. Lielākajā daļā aplūkoto valstu tiek veikts kultūras piemineklim nodarītā kaitējuma novērtējums, un vairumā gadījumu tas ietver arī dažādu ar kultūras pieminekļa atjaunošanu saistīto izmaksu monetāro novērtējumu. Dažās valstīs ir izstrādātas detalizētas zaudējumu novērtēšanas metodoloģijas un atbilstošas zaudējumu aprēķināšanas formulas.
16. Lielākajā daļā aplūkoto valstu ārējais vai iekšējais regulējums nosaka virkni kritēriju nekustamā kultūras mantojuma objektiem nodarītā kaitējuma novērtēšanai. Tomēr šajos kritērijos parasti netiek ņemta vērā zaudējumu sociāli ekonomiskā ietekme uz nekustamā

kultūras pieminekļa turpmāko izmantošanu un potenciālajiem ienākumiem (piemēram, kas izriet no kultūras tūrisma attīstības u. tml.).

17. Latvijā netiek veikta visa nekustamā kultūras pieminekļa (t. sk. arheoloģiskā) monetārā novērtēšana. Nav ieviesti objektīvi zaudējumu novērtēšanas kritēriji, piemēram, senajiem apbedījumiem, kas ir Latvijā daudzskaitlīgākie un apdraudētākie arheoloģiskie pieminekļi. Tiem nodarīto zaudējumu materiālā vērtība tiek aprēķināta tikai kā vidējā apdrošināšanas vērtība (ko izmanto ārpusmuzeju ekspozīcijās) analogos apbedījumos parasti atrodamajām senlietām (tomēr salīdzinoši vecu ekspozīciju apdrošināšanas vērtībām nav piemēroti koeficienti). Citi zaudējumi (piemēram, izdevumi par apskati, dokumentāciju, arheoloģiskās vietas sakārtošanu (vismaz apbedīšanu, mirstīgo atlieku pārāpbedīšanu u. c.), zaudējumi, kas saistīti ar arheoloģiskās vietas turpmākas izpētes/potenciālas izmantošanas neiespējamību) netiek aprēķināti, un par tiem netiek pieprasīta kompensācija. Tas ļauj secināt, ka Latvijas arheoloģiskajiem objektiem nelikumīgu darbību rezultātā nodarītais faktiskais finansiālais kaitējums ir lielāks nekā kriminālprocesa ietvaros noteiktais un pieprasītais.
18. Latvijas iestādes (NKMP), kas veic zaudējumu novērtēšanu, administratīvā kapacitāte ir svarīgs faktors, kas lielā mērā nosaka kultūras pieminekļiem nodarīto zaudējumu novērtēšanas iespējas un to novērtēšanu naudas izteiksmē. Vienlaikus jautājums par visu nekustamo kultūras pieminekļu monetāro novērtēšanu pirms bojājumu nodarīšanas, visticamāk, tiek skatīts pēc lietderības principa, izvērtējot, vai novērtēšanas izmaksas nepārsniegs ieguvumus no tās. Uz publiskajā īpašumā esošo kultūras pieminekļu monetāro vērtēšanu jāskatās arī no cita aspekta – tā ir būtiski saistīta ar publiskā īpašuma apsaimniekošanu un tā sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību, publiskā kapitāla aktīvu novērtēšanu, atbildību sabiedrības priekšā u. c., tāpēc monetārā vērtēšana gan pirms, gan pēc bojājuma ir būtiska.
19. Tiesiskā regulējuma analīze parādīja, ka Latvijā nav noteikts, kas kompensē arheoloģiskajam objektam nodarītā bojājuma novēršanas izdevumus un kam šis objekts jāsakārto, taču šī uzdevuma nodošana brīvprātīgajiem nav uzskatāma par korektu gadījumu, ja bojājumus nodarījusi persona ir noskaidrota.
20. Fakti, kas liecina par nesankcionētu ar kultūru nesaistītu ilgtermiņa saimniecisko darbību arheoloģisko pieminekļu teritorijā, no vienas puses, liecina par kultūras pieminekļu īpašnieku neinformētību vai neizpratni, savukārt, no otras puses, par atbildīgo institūciju iespējamo nepietiekamo situācijas uzraudzību. Zemes (kultūras pieminekļu) īpašnieki var būt sarežģītā ekonomiskā situācijā, tāpēc viņi vēlas pēc iespējas paplašināt savu saimniecisko darbību.
21. Latvijas tiesiskais regulējums attiecībā uz arheoloģiskā mantojuma aizsardzību pret bojāšanu un senlietu nelikumīgu iegūšanu kopumā atbilst esošajai situācijai (atsevišķos gadījumos ir iespējams sākt kriminālprocesu, nodot to kriminālvajāšanai un tiesai), taču tiesību normu praktiskā īstenošana rada problēmas. Šie izaicinājumi ietver noziedzīgu nodarījumu kvalificēšanu vienlaikus pēc vairākiem Krimināllikuma pantiem (piemēram, apbedījumu apgānīšana un senlietu nelikumīga iegūšana), pierādīšanas aspektus (piemēram, senlietu nelikumīga iegūšana un/vai nodošana), kaitējuma novērtēšanu un atbilstošu sodu piemērošanu.
22. Aptuveni 70 % kriminālprocesu, kas iesākti pēc Krimināllikuma 229. panta (kultūras pieminekļa iznīcināšana vai bojāšana) līdz 2022. gada 1. janvārim, ir apturēti saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 400. pantu, jo nav iespējams identificēt vainīgos. Vismaz daļēji to

varētu būt izraisījusi novēlota informācijas sniegšana tiesībsardzības iestādēm par kultūras pieminekļiem nodarītajiem bojājumiem, kas apgrūtina likumpārkāpēju identificēšanu. Ja pārkāpējs nav noskaidrots, nav iespējams pieprasīt atlīdzību par nodarītajiem zaudējumiem pat civilprocesa kārtībā.

23. Tiesu prakses izpēte liecina, ka par pārkāpumiem aktīvās apbedījumu vietās tiek piemērotas bargākas sankcijas nekā par pārkāpumiem senās apbedījumu vietās, lai gan abos gadījumos runa ir par apbedījumu (mūsdienu vai seno) apgānīšanu. Turklāt seno apbedījumu gadījumā nodarītais materiālais kaitējums bieži vien ir lielāks, turklāt tiek nodarīts kaitējums arī zinātnes un citām interesēm.
24. Nekustamā kultūras mantojuma attīstības projektu jomā Latvijā veiktais pētījums (t. sk. projektu īstenotāju – pašvaldību aptauja) par sociāli ekonomiskajiem indikatoriem liecina, ka:
 - 24.1. patlaban valdības norādījumos, lai apstiprinātu ar kultūras mantojuma objektu attīstību saistītus projektu priekšlikumus, tiek pieprasīti tikai daži vienkāršoti un nepilnīgi sociāli ekonomiskie indikatori. Šie indikatori vienkāršoti attiecas tikai uz apmeklētāju plūsmām, nodarbinātības iespējām, kultūras objektu un pakalpojumu skaitu, taču tie neatspoguļo citus svarīgus ar ilgtspēju un labbūtību saistītus aspektus, ekonomisko ieguvumu un finansiālo ietekmi, vietējās ražošanas, sociālās iekļaušanas, izglītības un zinātnes, vides, nekustamā īpašuma un infrastruktūras u. c. aspektus;
 - 24.2. indikatorus, kurus raksturo vieglāka kvantificēšana, datu pieejamība un vieglāka/ātrāka sasniegumu vizualizācija (īstermiņa ietekme), projektu īstenotāji vērtē visaugstāk, savukārt indikatorus, kuriem nepieciešami finanšu aprēķini, prognozes un aptaujas, kā arī indikatorus, kas parāda ilgtermiņa attīstību (ietekmi), t. sk. sociālo iekļaušanu, zinātnes un izglītības attīstību, vērtē viszemāk;
 - 24.3. daudzu indikatoru izmantošanu apgrūtina mērījumu datu iegūšanas grūtības pašvaldības līmenī vai nepieciešamība to iegūšanai ieguldīt ievērojamākus administratīvos resursus (īpaši indikatoriem, kas parāda finansiālo un ekonomisko ietekmi, labbūtības izmaiņas, ietekmi uz nekustamo īpašumu un infrastruktūru);
 - 24.4. dažas indikatoru kategorijas, jo īpaši tās, kas neatspoguļo acīmredzamu tiešu saikni ar projektu īstenošanu (tieša cēloņsakarība nav uzreiz saskatāma), tika vērtētas zemāk (piemēram, ietekme uz izglītību un zinātni), parādot, ka pašvaldībām var nebūt pietiekama pieredze to izmantošanā vai arī trūkst dziļu tradīciju šo indikatoru izmantošanā.
25. Latvijā patlaban nav ieviesta nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģija, kas pamatojas uz:
 - 25.1. ieinteresēto pušu un to sociāli ekonomisko interešu noteikšanu;
 - 25.2. politisko, ekonomisko, sociālo, juridisko, administratīvo, tehnoloģisko, vides un ar sadarbību saistīto faktoru ietekmes analīzi;
 - 25.3. sociāli ekonomisko indikatoru izmantošanu.

Priekšlikumi

1. Intelektuālas sabiedrības attīstība un atbilstošas izglītības kultūras mantojuma jomā nodrošināšana (jau no sākumskolas), kā arī cieņas pret kultūras mantojumu veidošanos veicināšana jau no agras bērnības (piemēram, ģimenē) ir nepieciešams priekšnoteikums sabiedrības izpratnes un intereses veidošanai. Šādai attīstībai jāklūst par valsts politikas prioritāti kultūras jomā, iesaistot kultūras un izglītības iestādes (arī Kultūras ministriju, Izglītības un zinātnes ministriju, NKMP), NVO, kā arī reliģiskās un citas organizācijas. Īpaša uzmanība jāpievērš kultūras mantojuma, t. sk. nekustamā kultūras mantojuma objektu, sociāli ekonomiskās nozīmes skaidrošanai.
2. Pēc iespējas augstākā līmenī jāveicina vietējās sabiedrības informētība un vietējo iedzīvotāju iesaiste nekustamo kultūras mantojuma objektu baudīšanā, popularizēšanā un aizsardzībā. Tas ir vietējo pašvaldību, NVO, nekustamo kultūras mantojuma objektu īpašnieku un citu ieinteresēto pušu kopīgs uzdevums.
3. Kultūras ministrijai un NKMP (vietējā līmenī – pašvaldībām) jāizstrādā vispārēja politika (t. sk. stratēģiskās plānošanas dokumenti) nekustamā kultūras mantojuma saglabāšanai un attīstībai, ņemot vērā sociāli ekonomiskos aspektus, ieinteresēto pušu sniegto informāciju un konkrētas identificētās vajadzības).
4. Valsts politikas līmenī ir jānodrošina, lai nekustamā kultūras mantojuma objektu (īpaši – kultūras pieminekļu) īpašnieki vismaz neciestu zaudējumus saistībā ar īpašumtiesībām uz šādiem objektiem, ieviešot atbilstošus atbalsta mehānismus un kompensējot īpašniekiem uzliktos ierobežojumus. Atbalstam jāietver arī kompensācijas par ierobežotu/pārtrauktu saimniecisko darbību, atbalsts saglabāšanas pasākumiem, bezmaksas konsultācijas par kultūras mantojuma objektu sociāli ekonomiskās attīstības aspektiem. Kultūras mantojuma saglabāšana ir sociāli izdevīga, tāpēc ieteicams ieviest atlaides pieminekļu īpašniekiem par pārbaudēm, kas vērstas uz kultūras pieminekļu saglabāšanu.
5. Lai novērstu nevienlīdzīgu attieksmi pret kultūras pieminekļu īpašniekiem dažādos Latvijas reģionos, jāievieš vienota nekustamā īpašuma nodokļa piemērošanas kārtība pašvaldībās (piemēram, nosakot minimālo nodokļa atvieglojumu sliekšni kultūras pieminekļiem, kuru pašvaldības var palielināt, ņemot vērā savas finansiālās iespējas). Tas ir Kultūras ministrijas, NKMP, Ekonomikas ministrijas, Finanšu ministrijas un pašvaldību (un/vai to apvienību) kopīgs uzdevums.
6. Kadastrālās vērtības lielums ir jāatdala no kultūras pieminekļa nolietojuma likmes. Jāievieš kadastrālās vērtības pozitīva atkarība no objekta restaurācijas (jo labākā stāvoklī ir piemineklis, jo augstāka ir kadastrālā vērtība), tādējādi radot skaidru priekšstatu par kultūras pieminekļa kā par privilēģiju, nevis apgrūtinājumu. Vienlaikus ieteicams izstrādāt pilnvērtīgu nodokļu politiku, ļaujot restaurēto un sakopto kultūras pieminekļu īpašniekiem izmantot būtiskas nodokļu (piemēram, nekustamā īpašuma, PVN, ienākuma nodokļa) atlaides. Atlaides būtu jābalsta arī ieguldījumu, kas veikts kultūras pieminekļu saglabāšanā, uzturēšanā un restaurācijā, apjomā. Šāds veikto izmaiņu kopums motivētu īpašniekus ieguldīt līdzekļus, veicinot kultūras pieminekļu atjaunošanu un saglabāšanu. Tas ir Kultūras ministrijas, NKMP, Ekonomikas ministrijas, Finanšu ministrijas (Valsts ieņēmumu dienesta), Tieslietu ministrijas (Valsts zemes dienesta) un pašvaldību (un/vai to apvienību) kopīgs uzdevums.

7. Arheoloģisko pieminekļu saglabāšana ir jāveic jau no paša sākuma, pievēršot lielu uzmanību to turpmākai izmantošanai, jo saglabāšana vien nenodrošina šo pieminekļu sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību. Nekustamā kultūras mantojuma (jo īpaši – arheoloģisko) objektu īpašnieku (gan privāto, gan publisko) informētības veicināšanai jāklūst par valsts politikas sastāvdaļu, pārceļot uzsvāru no kultūras mantojuma saglabāšanas uz tā potenciāla attīstību. Tas veicinātu kultūras mantojuma objektu saglabāšanu, līdzekļu atrašanu to uzturēšanai un šo objektu sabiedriski lietderīgās funkcijas efektīvāku veikšanu. Tas ir Kultūras ministrijas, NKMP un Ekonomikas ministrijas kopīgs uzdevums.
8. Ņemot vērā nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstības pozitīvo ietekmi uz uzņēmējdarbības attīstību un reģiona iedzīvotāju labbūtības līmeņa paaugstināšanos, nekustamā kultūras mantojuma objektu īpašniekiem būtu jāsniedz atbalsts publiskās infrastruktūras (galvenokārt – ceļu infrastruktūras) uzlabošanas/uzturēšanas jomā. Tas ir pašvaldību uzdevums.
9. Jāizveido vienota tīmekļa vietne (piemēram, sadaļa kādā no esošajām iestāžu tīmekļa vietnēm), kurā būtu pieejama informācija par svarīgākajiem/lielākajiem semināriem, konsultācijām u. c. pakalpojumiem (piemēram, saistībā ar restaurāciju, juridiskajiem aspektiem u. c.), metodiskie materiāli nekustamā kultūras mantojuma objektu īpašniekiem, kā arī informācija par finansējuma piesaistes iespējām kultūras pieminekļu un citu nekustamā kultūras mantojuma objektu restaurācijas un citu būvdarbu / uzturēšanas darbu veikšanai. Tas ir Kultūras ministrijas un NKMP kopīgs uzdevums.
10. Jāturpina privātīpašumā esošo nekustamā kultūras mantojuma objektu reklāmas pasākumi pašvaldību un nacionālajā līmenī, īpašu uzmanību pievēršot reklāmas pasākumiem ārvalstu interesentiem pieejamos materiālos un medijos. Tas ir pašvaldību (Tūrisma informācijas centru) un Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras uzdevums.
11. Jāpievērš pastiprināta uzmanība publiskās un privātās partnerības projektu attīstības iespējām nekustamā kultūras mantojuma jomā, apkopojot un analizējot informāciju par sadarbības šķēršļiem un nepieciešamības gadījumā izstrādājot ieteikumus attiecīgo publiskās un privātās partnerības projektu izstrādei. Tas ir Centrālās finanšu un līgumu aģentūras, Kultūras ministrijas un NKMP kopīgs uzdevums.
12. Pēc iespējas ātrāk jāidentificē tie kultūras pieminekļi, kas ir sadalīti īpašumtiesību ziņā, un jāizstrādā pasākumu plāns, lai nodrošinātu to aizsardzību un saglabāšanu. Tas ir NKMP, Kultūras ministrijas un Valsts zemes dienesta uzdevums.
13. Jāveido un jāveicina savstarpēji izdevīga nekustamā kultūras mantojuma objektu īpašnieku un pašvaldību sadarbība. Tas ir ne tikai kultūras mantojuma objektu attīstības priekšnoteikums, bet arī pašvaldības teritorijas sociāli ekonomiskās attīstības faktors. Tas ir kopīgs pašvaldību, nekustamā kultūras mantojuma objektu īpašnieku un NVO, kas darbojas šajā jomā, uzdevums.
14. Nekustamā kultūras mantojuma objektu (t. sk. kultūras pieminekļu) īpašnieku informētības paaugstināšana par nepieciešamību pēc iespējas ātrāk ziņot par konstatētajiem bojājumiem, vienlaikus pastiprinot teritorijas uzraudzību, var sekmēt lielākus panākumus attiecīgo noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanā, tāpēc tā būtu veicināma. Tas ir NKMP un Valsts policijas uzdevums.

15. Jāpaaugstina tiesībaizsardzības iestāžu, prokuroru un tiesu informētība (jo īpaši pievēršot uzmanību nodarītajam ievērojamam sociāli ekonomiskajam kaitējumam un lielam cietušo pušu skaitam), lai ar kultūras mantojumu saistītu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanai un kriminālvajāšanai piešķirtu lielāku prioritāti. Tas ir NKMP, Kultūras ministrijas, Iekšlietu ministrijas, Valsts policijas, prokuratūras un tiesu administrācijas kopīgs uzdevums.
16. Jāpilnveido esošais normatīvais regulējums attiecībā uz kultūras pieminekļiem nodarītā kaitējuma novērtēšanu, bojāto kultūras pieminekļu atjaunošanu un atbildības noteikšanu (attiecīgi NKMP, Kultūras ministrijas, Iekšlietu ministrijas, Tieslietu ministrijas un Valsts policijas uzdevums). Tas attiecas uz:
 - 16.1. skaidru kritēriju noteikšanu, pēc kuriem veicams nodarītā kaitējuma novērtējums, t. sk. monetārajā izteiksmē (attiecīgi Pieminekļu likums un MK noteikumi Nr. 720; ja normatīvajā aktā nav noteikti detalizēti kritēriji, tad būtu lietderīgi izstrādāt un publicēt kaitējuma novērtēšanas metodoloģiju);
 - 16.2. Pieminekļu likuma 28. panta neskaidras normas grozīšanas nepieciešamību, nosakot, ka kaitējuma (nevis tikai kultūrvēsturiskās vērtības samazinājuma) novērtējums veicams visiem kultūras pieminekļiem neatkarīgi no to īpašuma tiesībām un paredzot konkrētu tā veikšanas kārtību. Jāņem vērā, ka kultūrvēsturiskās vērtības novērtējums, kas veikts tikai pēc nodarītā kaitējuma (kā tas ir šobrīd noteikts 28. pantā, t. i., bez kultūras pieminekļa sākotnējā novērtējuma), skaidri neparāda vērtības samazināšanos vai kaitējuma radīto zaudējumu apmēru;
 - 16.3. skaidras kārtības noteikšanu trešo personu nelikumīgas rīcības rezultātā bojāto kultūras pieminekļu sakārtošanas, ārkārtas konservācijas un atjaunošanas finansēšanai. Nepieciešams noteikt bojāto kultūras pieminekļu atjaunošanas noteikumus, termiņus un kārtību, šo darbu finansēšanas kārtību, īpaši gadījumos, kad vainīgie nav noskaidroti vai tiesas process (un līdz ar to arī zaudējumu atlīdzināšana) ir ilgstošs. Būtu lietderīgi izstrādāt arī metodiskos materiālus kultūras pieminekļu īpašniekiem par rīcību, kas veicama, nosakot trešo personu nodarīto kaitējumu piemineklim;
 - 16.4. lietderību izstrādāt Augstākās tiesas skaidrojumu un izstrādāt doktrīnu par Krimināllikuma 229. panta piemērojamību un būtību, nosakot noziedzīga nodarījuma objektu, kaitējuma apmēra aprēķināšanas un apstrīdēšanas iespējas, kā arī kādā veidā un kādas tieši apdraudētās intereses nosaka šī regulējuma piemērojamību.
17. Sabiedriskajā politikā būtu jāiekļauj zinātniskās pētniecības praktiskās nozīmes skaidrošana, veicinot arheoloģisko objektu īpašnieku (privāto un publisko) un arheologu sadarbības mehānisma sakārtošanu, kā arī arheologu izglītības/mācību iespēju palielināšanu. Nozīmīga loma šī uzdevuma izpildē ir nevalstiskajām organizācijām un augstākās izglītības iestādēm, kā arī Kultūras ministrijai un NKMP. Labās prakses piemēri liecina, ka, attīstot arheoloģiskā mantojuma potenciālu konkrētajā teritorijā, ir lietderīgi koncentrēties uz noteiktiem laika posmiem un objektiem. Arheoloģiskie objekti bieži vien ir saistīti ar nozīmīgiem vēsturiskiem notikumiem vai personībām, un ir svarīgi balsīties zinātniskās pētniecības rezultātos, lai veidotu šādas saiknes.
18. Arheoloģisko pieminekļu teritorijā ilgstoši veicamu neatļautu saimniecisko darbību visticamāk nevar efektīvi novērst tikai ar aizliegumiem un ierobežojumiem, tāpēc ir jāveido

zemes īpašnieku, atbildīgo valsts iestāžu (NKMP, Kultūras ministrijas, Tieslietu ministrijas) un pašvaldību dialogs, lai sniegtu pienācīgu atbalstu zemes īpašniekiem un novērstu neatļautas saimnieciskās darbības ietekmi uz arheoloģiskajām vietām. Svarīgi, lai zemes īpašnieku priekšstats par arheoloģiskajiem pieminekļiem uz viņu zemes tiktu mainīts un tie netiktu uztverti kā apgrūtinājums vai saimnieciskās darbības traucēklis, bet kā sociāli ekonomiskās attīstības iespēju nesēji.

19. Arheoloģisko pieminekļu tiesiskā regulējuma uzlabojumi jāattiecinā uz (Kultūras ministrijas un NKMP kopīgs uzdevums):
 - 19.1. arheoloģisko pieminekļu uzturēšanas vadlīniju pieņemšanu, ņemot vērā objektu veidus;
 - 19.2. arheoloģisko pieminekļu uzturēšanas kārtības izstrādi, ja tos sabojājuši dārgumu meklētāji un vainīgie nav noskaidroti (vai – pirms tie ir noskaidroti);
 - 19.3. regulējuma pilnveidošanu attiecībā uz ziņošanas pienākumu (un atbildību par nepamatotu ziņošanu) par senlietām, kas nejauši atrastas ārpus valsts aizsargājamiem kultūras pieminekļiem vai jaunatklātiem kultūras pieminekļiem, kas atrodas izpētes stadijā;
 - 19.4. īpašuma tiesību precizēšanu uz jaunatklātām senlietām, kas atrastas ārpus valsts aizsargājamiem kultūras pieminekļiem vai jaunatklātiem kultūras pieminekļiem, kas tiek pēti.
20. Jāievieš Latvijai atbilstošs ticams sociāli ekonomisko izmērāmo indikatoru kopums (nosakot galvenos rezultātīvos rādītājus), kas būtu metodoloģiski noteikts un izmantojams, lai novērtētu nekustamā kultūras mantojuma objektu attīstības radīto sociāli ekonomisko ietekmi (t. sk. ar nekustamā mantojuma attīstību saistīto projektu ilgtspējas novērtēšanai). Tāpēc pilns pētījuma gaitā izstrādāto sociāli ekonomisko indikatoru saraksts būtu jāiesniedz gan pašvaldībām un citu projektu īstenotājiem, gan uzraudzības iestādēm, lai veicinātu diskusiju par tādu indikatoru izvēli un apstiprināšanu nacionālajā līmenī, kas vispusīgi atspoguļotu projektu īstenošanas rezultātus. Tādējādi tiks uzlabota projektu kvalitāte, paaugstināta vietējo iedzīvotāju informētība un efektīvāk piešķirts finansējums projektu īstenošanai kultūras mantojuma objektu attīstības jomā. Tas ir uzdevums, kas jāpilda autoram (sociāli ekonomisko indikatoru saraksts jau ir iesniegts pašvaldībām un prezentēts Kultūras ministrijas un Latvijas pašvaldību savienības pārstāvjiem) un atbildīgajām uzraudzības iestādēm (Kultūras ministrijai, NKMP, Centrālajai finanšu un līgumu aģentūrai).
21. Projektu īstenotājiem jāņem vērā šādi apsvērumi:
 - 21.1. svarīgi ir izvērtēt iespējamo sociāli ekonomisko ietekmi un indikatoru izmantošanu projekta pašā sākotnējā stadijā (projektēšanas fāzē);
 - 21.2. ir izdevīgi izmantot sociāli ekonomiskos indikatorus, lai informētu vietējos iedzīvotājus un uzraugošās institūcijas, lai palielinātu atbalstu projektu īstenošanai (sasaistot personīgo labumu un projektu īstenošanu) un projektu konkurētspēju;
 - 21.3. nepieciešams noteikt, kā realizētais projekts ietekmēs vietējo iedzīvotāju sociāli ekonomisko vajadzību apmierināšanu. Sadarbības stiprināšana ar vietējām NVO, uzņēmējiem un citām ieinteresētajām pusēm, lai saņemtu informāciju par to praktiskajām interesēm un iegūtu indikatoru izmantošanai nepieciešamos mērījumu datus, ir viens no galvenajiem aspektiem veiksmīgai projektu īstenošanai;

- 21.4. ir lietderīgi izmantot dažādas indikatoru kategorijas, lai informētu vietējos iedzīvotājus un dažādas sociālās grupas, pievēršot uzmanību arī kultūras mantojuma objektu attīstības projektu netiešai ietekmei. Lielai daļai vietējo iedzīvotāju ir salīdzinoši svarīgs ekonomiskais ieguvums jeb pats projekta “pienesums”, tāpēc lielāka uzmanība būtu jāpievērš ekonomiskajai un finansiālajai ietekmei. Apmeklētājiem un citām ieinteresētajām pusēm bieži vien ir svarīgi infrastruktūras risinājumi (piemēram, pils ir atjaunota, bet tai ir grūti piebraukt vai novietot automašīnu tās tuvumā). Jaunām ģimenēm rūp vide un bērnu veselība, tāpēc tām ir svarīgi labbūtības un vides indikatori. Sociālā iekļaušana varētu būt svarīga pensionāriem, kuri ir vai vēlas būt sociāli aktīvi, un, ja vien viņi ir labi amatnieki un vietējās pārtikas ražotāji, tad arī vietējās ražošanas attīstības indikatori. Indikatori, kas raksturo ilgtermiņa sociāli ekonomisko ietekmi, ir svarīgi tiem, kas vēlas apmesties uz dzīvi, strādāt vai attīstīt uzņēmējdarbību stabilā un sakoptā vidē, tāpēc šos indikatorus var veiksmīgi izmantot, lai veidotu pozitīvu teritorijas tēlu.
22. Latvijā būtu lietderīgi ieviest nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli ekonomiskās attīstības metodoloģiju, kas ir bāzēta ne tikai kultūras un mantojuma aizsardzības interesēs, bet arī ieinteresēto pušu sociāli ekonomiskajās interesēs un to atbalstā.

PIELIKUMI

I. pielikums
Līdzautora atļauja raksta izmantošanai promocijas darbā

KORESPONDĒJOŠĀ AUTORA UN RAKSTU LĪDZAUTORA ATĻAUJA¹

Līdzautors:

zinātniskais grāds	PhD iur.cand, LL.M
vārds un uzvārds	Irina Oļevska-Kairiša
amats	Doktorante, zvērināta advokāte
kontakta informācija	irina.olevska@gmail.com

Rīgā

Dokumenta datums ir tā elektroniskās parakstīšanas datums

Promocijas padomes priekšsēdētājam
Dr.oec., profesori E.Gailei-Sarkanei
Padome «RTU P-09»

Raksti kā līdzautoram:

Kairiss, A., Geipele, I., Oļevska-Kairisa, I., 2023, Sustainability of Cultural Heritage-Related Projects: Use of Socio-Economic Indicators in Latvia. Sustainability, 15, 10109 (2023), ISSN: 2071-1050 https://doi.org/10.3390/su151310109
Kairiss, A., Oļevska, I., 2021, Development Aspects of Archaeological Sites in Latvia. Archaeologia Litwana, Vol.22, ISSN 1392-6748. e-ISSN 2538-8738. https://www.journals.vu.lt/archaeologia-litwana/article/view/26383
Kairiss, A., Oļevska, I., 2021, Assessing Endangerment of Archaeological Heritage in Latvia: Legal Framework and Socio-Economic Aspects. AP: Online Journal in Public Archaeology, Vol. 11 (2021), ISSN: 2171-6315 http://revistas.iasarqueologia.es/index.php/APJournal/article/view/281
Kairiss, A., Oļevska, I., 2021, Development Aspects of Manors as a Part of Cultural Heritage in Latvia. Culture Crossroads, Vol.19 (2021), ISSN: 2500-9974 http://www.culturecrossroads.lv/pdf/333/en
Kairiss, A., Oļevska, I., 2020, Damage to Archaeological Sites: Assessment Criteria and Situation in Latvia. Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management, Vol.8 (2020), 45–82, ISSN: 2255-9671 https://doi.org/10.2478/bjreecm-2020-0005

Raksti kā pirmajam autoram -

Apliecinu, ka Andris Kairišs sniedzis savu personīgo ieguldījumu šāda raksta sagatavošanā:

Raksts	Ieguldījuma novērtējums
Oļevska-Kairisa, I., Kairiss, A., 2023, Victims of heritage crimes: aspects of legal and socio-economic justice. Open Archaeology, Vol. 9 (2023), ISSN: 2300-6560. https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/opaar-2022-0293/html	60%, 10 lapa, publikācijas pamatnostādnes, metodoloģijas izstrādātājs, datu pārvaldītājs, līdzintervētājs, formālās analīzes veicējs un oriģinālā manuskripta sagatavotājs

Atļauju Andrim Kairišam rakstus izmantot viņa promocijas darba kā tematiski vienotas publikāciju kopas izstrādē.

PhD iur.cand, LL.M Irina Oļevska-Kairiša

DOKUMENTS PARAKSTĪTS AR DROŠU ELEKTRONISKO PARAKSTU UN SATUR LAIKA ZĪMOGU

¹ Atbilstoši RTU IEVĻ “Doktora studiju programmas “Vadītāzinātne un ekonomika” īstenošanas un promocijas darba izstrādes kārtība” nosacījumiem - Ja sagatavotajā tematiski vienotajā publikāciju kopā doktora grāda pretendents ir līdzautors, tai pievieno rakstisku visu iekļauto publikāciju līdzautoru piekrišanu publikācijas izmantošanai promocijā.

RAKSTU LĪDZAUTORU ATĻAUJA¹

Līdzautors:

zinātniskais grāds	Dr.oec.
vārds un uzvārds	Ineta Geipele
amats	RTU Profesore
kontakta informācija	ineta.geipele@rtu.lv

Rīgā

Dokumenta datums ir tā
elektroniskās parakstīšanas datums

Promocijas padomes priekšsēdētājam
Dr.oec., profesorei E.Gailei-Sarkanei
Padome «RTU P-09»

Raksti kā līdzautoram:

Kairiss, A., Geipele, I., Olevska-Kairisa, I., 2023, Sustainability of Cultural Heritage-Related Projects: Use of Socio-Economic Indicators in Latvia. Sustainability, 15, 10109 (2023), ISSN: 2071-1050
<https://doi.org/10.3390/su151310109>

Atļauju Andrim Kairišam rakstu izmantot viņa promocijas darba kā tematiski vienotas publikāciju kopas izstrādē.

Dr.oec., Prof. I.Geipele

DOKUMENTS PARAKSTĪTS AR DROŠU ELEKTRONISKO PARAKSTU UN SATUR LAIKA
ZĪMOGU

¹ Atbilstoši RTU IEVF "Doktora studiju programmas "Vadībzinātne un ekonomika" īstenošanas un promocijas darba izstrādes kārtība" nosacījumiem - Ja sagatavotajā tematiski vienotajā publikāciju kopā doktora grāda pretendents ir līdzautors, tai pievieno rakstisku visu iekļauto publikāciju līdzautoru piekrišanu publikācijas izmantošanai promocijā.

Ekspertu sanāksmes
**“Sociāli-ekonomisko indikatoru izmantošana kultūras mantojuma attīstības projektos
Latvijā: Pētījuma rezultātu prezentācija”**
kopsavilkums

Sanāksmes laiks un vieta: 2023. gada 31. jūlijā plkst. 13.00–14.30, Kultūras ministrijā

Sanāksmes darba valoda: latviešu

Prezentētāji:

Andris Kairiņš, Mg.sc. soc., Bac. iur., Rīgas Tehniskās universitātes PhD oec. cand.

Irina Oļevska-Kairiņa, LL.M., Diploma in Art Law, Māstrihtas universitātes PhD iur. cand.

Dalībnieki:

1. Uldis Zariņš, Kultūras ministrijas Valsts sekretāres vietnieks kultūrpolitikas jautājumos,
2. Baiba Mūrniece, Kultūras ministrijas Kultūrpolitikas departamenta direktore,
3. Ilze Rokpelne, Kultūras ministrijas Eiropas Savienības fondu departamenta Eiropas Savienības fondu uzraudzības nodaļas vecākā eksperte,
4. Andrelita Blusanoviča, Kultūras ministrijas Eiropas Savienības fondu departamenta Finanšu instrumentu attīstības nodaļas eksperte,
5. Mudīte Juhna, Latvijas Pašvaldību savienības ģenerālsēkretāre,
6. Rita Vectirāne, Latvijas Pašvaldību savienības Izglītības un kultūras komitejas priekšsēdētāja, Jelgavas pilsētas domes priekšsēdētāja vietniece sociālo lietu, veselības un kultūras jautājumu programmā.

Sanāksmes darba kārtība:

13:00-14:00 Prezentācija. Galvenās apskatītās tēmas:

- Materiāla kultūras mantojuma izmantošanā ieinteresēto pušu un to sociāli-ekonomisko interešu raksturojums.
- Ieinteresēto pušu (vietējo iedzīvotāju) informētības aspekti par plānotiem un/ vai īstenotajiem kultūras mantojuma attīstības projektiem.
- Sociāli-ekonomisko indikatoru saturs un to novērtējums veiktā pētījuma ietvaros.
- Sociāli-ekonomisko indikatoru raksturojumi.
- Nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli-ekonomiskās attīstības metodoloģijas prezentācija un pamatjautājumu izskaidrošana (A.Kairiņa zinātniski-praktiskā izstrādne).
- Secinājumi un rekomendācijas turpmākai darbībai.

Prezentācija balstās veiktās izpētes rezultātos: 2022.gadā tika veikta aptauja par sociāli-ekonomisko indikatoru izmantošanu kultūras mantojuma attīstības projektos. Aptaujā piedalījās 20 Latvijas pašvaldības, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras Tūrisma departaments, Lauku atbalsta dienests, 3 Vietējās rīcības grupas un Latvijas piļu un muižu asociācija.

Veiktā pētījuma rezultāti tika daļēji atspoguļoti publikācijā: Kairiņš, A., Geipele, I., Olevska-Kairisa, I., 2023, Sustainability of cultural heritage-related projects: use of socio-economic indicators in Latvia. Sustainability 2023, 15(13), 10109, ISSN: 2071-1050. <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/13/10109>

14:00-14:30 Jautājumi un atbildes.

14:30 Sanāksmes noslēgums.

Secinājumi: sanāksmes dalībnieki atzina veikto izpētes darbu sociāli-ekonomisko indikatoru jomā un izstrādāto nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli-ekonomiskās attīstības metodoloģiju par lietderīgu un potenciāli izmantojamu turpmākajā darbībā.

Latvijas Pašvaldību savienības ģenerālsēdētāre uzaicināja prezentētājus dalīties ar pētījuma rezultātiem un izstrādātas nekustamā kultūras mantojuma pārvaldības un sociāli-ekonomiskās attīstības metodoloģijas skaidrojumu Latvijas Pašvaldību savienības Izglītības un kultūras komitejas sēdē 2023.gada septembrī.

Rīgā, 2023.gada 31.jūlijā

Kultūras ministrijas

Valsts sekretāres vietnieks kultūrpolitikas jautājumos

(paraksts*)

Uldis Zariņš

* Dokuments ir parakstīts ar drošu elektronisko parakstu

ATSAUCES

1. Alexandrakis, G., Manasakis, C., Kampanis, N. (2019). *Economic and Societal Impacts on Cultural Heritage Sites, Resulting from Natural Effects and Climate Change*. Heritage. 2. <https://doi.org/10.3390/heritage2010019>. Iegūts no: <https://www.mdpi.com/2571-9408/2/1/19>.
2. Apvienotās Karalistes likums par senajiem pieminekļiem un arheoloģiskajām teritorijām. Ancient Monuments and Archaeological Areas Act 1979, United Kingdom. Iegūts no: www.legislation.gov.uk/ukpga/1979/46.
3. Brodie, N. (2010). *Archaeological Looting and Economic Justice*. In P. M. Messenger and G. S. Smith (Eds.), *Cultural Heritage Management: A Global Perspective*, lpp. 261–277. Iegūts no: <https://doi.org/10.5744/florida/9780813034607.003.0021>.
4. Brooks, A.C. (2004). *Do People Really Care About the Arts for Future Generations?* *Journal of Cultural Economics* 28: 275–284, 2004.
5. Cēsu novada Kultūras attīstības stratēģija 2030. Iegūts no: <https://www.cesis.lv/lv/attistiba/dokumenti/nozaru-attistibas-strategijas/cesu-novada-kulturas-attistibas-strategija-2030/>.
6. Cēsu novada Attīstības programma 2022.–2028. gadam. Iegūts no: https://www.cesis.lv/images/userfiles/AP-2022_2red-3_12.09.2023.pdf.
7. Coase, R. H. (1974). *The Lighthouse in Economics*. *The Journal of Law and Economics*, Vol. 17, No. 2, 357–376, Oct. 1974.
8. Dambis, J. (2019). *Kultūras pieminekļu aizsardzības sistēma Latvijā*. Iegūts no: https://www.lps.lv/uploads/docs_module/4.Dambis_01.02.2019..pdf.
9. Diena 2021, Pilskalnu sprādziens, 27.02.2021. Iegūts no: <https://www.diena.lv/raksts/sestdiena/sestdienas-salons/pilskalnu-spradziens-14257695>.
10. Dümcke, C., Gnedovsky, M. (2013). *The Social and Economic Value of Cultural Heritage: literature review*. European Expert Network on Culture. Iegūts no: <https://www.interarts.net/descargas/interarts2557.pdf>.
11. Eiropas Komisija (2017). Eiropas Komisija, Izglītības, jaunatnes, sporta un kultūras ģenerāldirektorāts, *Cultural heritage*. Publikāciju birojs, 2017. Iegūts no: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/576064>.
12. Eiropas Komisija (2019). Eiropas Komisija, Izglītības, jaunatnes, sporta un kultūras ģenerāldirektorāts, *European framework for action on cultural heritage*, Publikāciju birojs, 2019. Iegūts no: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/949707>.
13. Eiropas Padomes Konvencija 2005 – Eiropas Padomes Vispārējā Konvencija par kultūras mantojuma vērtību sabiedrībai. Iegūts no: <https://rm.coe.int/1680083746>.

14. Eiropas Padomes Konvencija 2017 – Eiropas Padomes Konvencija par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar kultūras vērtībām. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1958-eiropas-padomes-konvencija-par-noziedzīgiem-nodarījumiem-kas-saistiti-ar-kulturas-vertibam>.
15. Ekonomikas ministrija (2019). *Latvijas tūrisma nozares analīze. Latvijas tūrisma piedāvājuma attīstības rīcības plāna izstrāde*. Interreg Europe programmas projekta BRANDTour ietvaros/ I posms. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. Iegūts no: https://www.em.gov.lv/sites/em/files/latvijas_turisma_nozares_analize_20brandtour_20final1.pdf.
16. Esfondi.lv – Speciālā atbalsta mērķa 5.5.1. iesniegto un apstiprināto projektu kopsavilkumi. Iegūts no: <https://www.esfondi.lv/>.
17. ESPON (2020). *Measuring economic impact of cultural heritage at territorial level. Approaches and challenges*. Working paper. Iegūts no: <https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/Working%20Paper%2C%20Cultural%20heritage.pdf>.
18. Frey, B. S. (1997). *Evaluating Cultural Property: The Economic Approach*. International Journal of Cultural Property 6 (2) 231–246. Iegūts no: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-journal-of-cultural-property/article/abs/evaluating-cultural-property-the-economic-approach/DB9916B829B7DBE71BECFF61920C6785>.
19. Geipele, I., Staube, T., Ciemleja, G., Geipele, S., Zeltins, N., Ekmanis, J. (2015). *The Development and Design of Engineering Economic Indicator System for Nanotechnology Industry Product Manufacturing: a Case Study of Latvia*. Latvian Journal of Physics and Technical Sciences 2015, N 5 DOI: 10.1515/LPTS-2015-0024.
20. ICOMOS 2021, Addendum Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties. ICOMOS report for the World Heritage Committee. 44th extended session, Fuzhou (China) / Online meeting, 16–31 July 2021. WHC-21/44.COM/INF.8B1. Iegūts no: <https://whc.unesco.org/en/documents/187993>.
21. Kairiņš, A. (2015). *Kultūras priekšmetu nelikumīgas aprites mazināšana: per aspera ad astra*. Culture Crossroads, Vol. 7 (2015), 61–74, ISSN 1691-3019. Iegūts no: <https://culturecrossroads.lv/index.php/cc/article/view/228>.
22. Kairiņš, A., Sulte, A., Zirne, S., Lusena, E., Urtans, J.T. (2016). *Catalogue of endangered Latvian archaeological artefacts*. Rīga, Latvijas Kultūras akadēmija. Iegūts no: <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Protecting-cultural-heritage>.
23. Kairiņš A. (2016). *Crime Against Cultural Property: Finding Solutions*. In: Przystępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie. Pod redakcją Trzczińskiego M., Jakubowskiego O. Wrocław: Beta-druk, pp. 63–76.

24. Kairiss, A. (2017). Awareness Raising and Protection of Archaeological Heritage. *Culture Crossroads*, Vol. 11 (2017), ISSN: 1691-3019. Iegūts no: <http://culturecrossroads.lv/index.php/cc/article/view/129>.
25. Kairiņš, A. (2020). *Latvijas arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un sociāli ekonomiskās attīstības faktori*. LZA Vēstis A daļa, 2020.g. 74.sējums 3. numurs, pp. 52–79. Iegūts no: http://www.lasproceedings.lv/wp-content/uploads/2020/10/5_Andris-Kairiss.pdf.
26. Kairiss, A., Olevska, I. (2020). *Damage to Archaeological Sites: Assessment Criteria and Situation in Latvia*. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management* 8, 45–82. Iegūts no: <https://doi.org/10.2478/bjreecm-2020-0005>.
27. Kairiss, A., Olevska, I. (2021a). *Development aspects of manors as a part of cultural heritage in Latvia*. *Culture Crossroads*, vol. 19 (2021), 153–185. Iegūts no: <http://www.culturecrossroads.lv/pdf/333/en>.
28. Kairiss, A., Olevska, I., (2021b), *Assessing Endangerment of Archaeological Heritage in Latvia: Legal Framework and Socio-Economic Aspects*. AP: Online Journal in Public Archaeology, v. 11, ISSN: 2171-6315. Iegūts no: <http://revistas.jasarqueologia.es/index.php/APJournal/article/view/281>.
29. Kairiss, A., Olevska, I., (2021c), *Development Aspects of Archaeological Sites in Latvia*. *Archaeologia Lituana*, 2021, Vol. 22. ISSN 1392-6748. e-ISSN 2538-8738. Iegūts no: <https://www.journals.vu.lt/archaeologia-lituana/article/view/26383>.
30. Kairiss, A., Geipele, I., Olevska-Kairisa, I. (2023). *Sustainability of Cultural Heritage-Related Projects: Use of Socio-Economic Indicators in Latvia*. *Sustainability* 2023, 15, 10109. Iegūts no: <https://doi.org/10.3390/su151310109>.
31. Karnīte, R. (2002). *Kultūras pieminekļu īpašnieku attieksme pret kultūras pieminekļu statusu kā apgrūtinājumu*. Valsts pārvaldes institūcijas pasūtītais pētījums, Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts. Iegūts no: https://www.km.gov.lv/sites/km/files/kulturas_piemineklu_statuss_lza_ei1.pdf.
32. Keynes J. M. (2017). *General Theory of Employment, Interest and Money*. Wordsworth Editions.
33. Klamer, A. (1997). *The Value of Culture*. In *Value of Culture: On the Relationship between Economics and Arts*, ed. by Arjo Klamer, Amsterdam University Press.
34. Król, K. (2021). *Assessment of the Cultural Heritage Potential in Poland*. *Sustainability* 2021, 13, 6637. Iegūts no: <https://doi.org/10.3390/su13126637>.
35. Ķīlis R., Kultūras sektora ekonomiskā nozīme un ietekme Latvijā, SIA “Analītisko pētījumu laboratorija”, Darba grupas vadītājs Roberts Ķīlis, Rīga, 2007.
36. Kuldīgas novada Ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2022.–2046. gadam. Iegūts no: <https://kuldigasnovads.lv/ilgtspejigas-attistibas-strategija/>.

37. Kuldīgas novada attīstības programma 2022.–2028. gadam. Iegūts no: https://kuldigasnovads.lv/wp-content/uploads/2023/04/Kuldigas_novada_AP_2_1_red_apstiprinata.pdf.
38. Kuldīgas novada ilgtspējīga tūrisma stratēģija līdz 2028. gadam. Kuldīgas novada attīstības programmas 2022.–2028. gadam tematiskais pielikums. Iegūts no: https://kuldigasnovads.lv/wp-content/uploads/2023/04/Kuldigas_novada_turisma_strategija.pdf.
39. Kultūras ministrija 2016a. Darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” prioritārā virziena “Vides aizsardzības un resursu izmantošanas efektivitāte” 5.5.1. specifiskā atbalsta mērķa (turpmāk – SAM) “Saglabāt, aizsargāt un attīstīt nozīmīgu kultūras un dabas mantojumu, kā arī attīstīt ar to saistītos pakalpojumus” projekta iesnieguma veidlapas aizpildīšanas metodika (pirmā projektu iesniegumu atlasē kārtā). Iegūts no: <https://atlase.cfla.gov.lv/lv/5-5-1-k-1>.
40. Kultūras ministrija 2016b. Darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” 5.5.1. specifiskā atbalsta mērķa “Saglabāt, aizsargāt un attīstīt nozīmīgu kultūras un dabas mantojumu, kā arī attīstīt ar to saistītos pakalpojumus” projektu iesniegumu izmaksu – ieguvumu analīzē izmantojamie vispārīgie pieņēmumi un parametru skaitliskās vērtības, aprēķinu modelis un aizpildīšanas metodika. Iegūts no: https://www.km.gov.lv/sites/km/files/media_file/km_52052012020sam_ia_pieejas20un2_0rezultatu20apraksts_v41.docx.
41. Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027.gadam “Kultūrvalsts”. Latvijas Republikas Ministru kabineta 01.03.2022. rīkojums Nr. 143 Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts”. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/330444-kulturpolitikas-pamatnostadnes-2021-2027-gadam-kulturvalsts>.
42. Latvijas Avīze, 2015. Latvijas Avīze. (2015). Janvārī nebijušos apmēros izpostīti senkapī (09.02.2015). Iegūts no: <https://www.la.lv/latgales-kulturvesturei-nolaupitais> (in Latvian).
43. Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls (Latvian National Terminology portal). Iegūts no: www.termi.gov.lv.
44. Lietuvas Republikas likums par nekustamā kultūras mantojuma aizsardzību. Law on protection of immovable cultural heritage of the Republic of Lithuania. Iegūts no: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/30b3a4e0e38011ea869e86e74cfea363?jfwid=bkaxlfh>.
45. Latvijas Republikas likums. Aizsargjoslu likums. Pieņemts 05.02.1997, spēkā no 11.03.1997. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/42348-aizsargjoslu-likums>.
46. Latvijas Republikas likums. Civillikums. Pieņemts 28.01.1937., spēkā no 01.09.1992. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>.
47. Latvijas Republikas likums. Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998., spēkā no 01.04.1999. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>.

48. Latvijas Republikas likums. Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005., spēkā no 01.10.2005. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>.
49. Latvijas Republikas likums. Nekustamā īpašuma valsts kadastra likums. Pieņemts 01.12.2005., spēkā no 01.01.2006. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/124247-nekustama-ipasuma-valsts-kadastra-likums>.
50. Latvijas Republikas likums. Likums "Par kultūras pieminekļu aizsardzību". Pieņemts 12.02.1992., spēkā no 10.03.1992. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/72551-par-kulturas-piemineklu-aizsardzibu>.
51. Latvijas Republikas likums. Likums "Par nekustamā īpašuma nodokli". Pieņemts 04.06.1997., spēkā no 01.01.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/43913-par-nekustama-ipasuma-nodokli>.
52. Latvijas Republikas likums. Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums. Pieņemts 19.07.1995., spēkā no 16.08.1995. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/36190-publiskas-personas-finansu-lidzeklu-un-mantas-izskerdesanas-noversanas-likums>.
53. LPVEA atbildes. Muižu īpašnieku – Latvijas Privāto vēsturisko ēku asociācijas biedru – aizpildītās anketas (kopā aizpildītas 5 anketas).
54. LVM 2019 – Sakopti Ciblas senkapi, 03.01.2019. Iegūts no: <https://www.lvm.lv/jaunumi/4154-sakopti-ciblas-senkapi>.
55. Mergos G., Patsavos N. (2016). Cultural heritage as economic value. Economic Benefits, Social Opportunities, and Challenges of Cultural Heritage for Sustainable Development, pp. 398, Athens, InHeriT. Iegūts no: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/3d1a28ee-194e-45ac-a885-d1a9c46b9106/E1_Athens-Conference.pdf.
56. Merriam-Webster dictionary. Iegūts no: <https://www.merriam-webster.com>.
57. MK noteikumi 103 – Kadastrālās vērtēšanas noteikumi. Pieņemti 18.02.2020. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/312662-kadastralas-vertesanas-noteikumi>.
58. MK noteikumi 305 – Kadastrālās vērtēšanas noteikumi. Pieņemti 18.04.2006. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/134568-kadastralas-vertesanas-noteikumi>.
59. MK noteikumi 474 – Noteikumi par kultūras pieminekļu uzskaiti, aizsardzību, izmantošanu, restaurāciju un vidi degradējoša objekta statusa piešķiršanu. Pieņemti 26.08.2003. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/78458-noteikumi-par-kulturas-piemineklu-uzskaiti-aizsardzibu-izmantosanu-restauraciju-un-vidi-degradejosa-objekta-statusa-pieskirsanu> Zaudēja spēku 01.01.2022. Tika aizvietoti ar MK Noteikumiem 720.
60. MK noteikumi 500 – Vispārīgie būvnoteikumi. Pieņemti 19.08.2014. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/269069-visparigie-buvnoteikumi>.

61. MK noteikumi 534 – Noteikumi par valsts nozīmes kultūras pieminekļu pirkuma tiesību izmantošanas kārtību un termiņiem. Pieņemti 05.07.2011. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/233045-noteikumi-par-valsts-nozimes-kulturas-piemineklu-pirpirkuma-tiesibu-izmantosanas-kartibu-un-termiņiem>.
62. MK noteikumi 635 – Latvijas Republikas Ministru kabineta 24.10.2017. noteikumi Nr. 635 Darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” prioritārā virziena “Vides aizsardzības un resursu izmantošanas efektivitāte” 5.5.1. specifiskā atbalsta mērķa “Saglabāt, aizsargāt un attīstīt nozīmīgu kultūras un dabas mantojumu, kā arī attīstīt ar to saistītos pakalpojumus” trešās projektu iesniegumu atlases kārtas “Ieguldījumi kultūras un dabas mantojuma attīstībai nacionālas nozīmes attīstības centru pašvaldībās” īstenošanas noteikumi. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/294524-darbibas-programmas-izaugsme-un-nodarbinatiba-prioritara-virziena-vides-aizsardzibas-un-resursu-izmantosanas-efektivitate>.
63. MK noteikumi 720 – Latvijas Republikas Ministru kabineta 26.10.2021. noteikumi Nr. 720 Kultūras pieminekļu uzskaites, aizsardzības, izmantošanas un restaurācijas noteikumi. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/327240-kulturas-piemineklu-uzskaites-aizsardzibas-izmantosanas-un-restaurācijas-noteikumi>.
64. MK Rīkojums 2006. Ministru kabineta 2006. gada 18. aprīļa rīkojums Nr. 264 Par ilgtermiņa politikas pamatnostādņem “Valsts kultūrpolitikas vadlīnijas 2006.–2015. gadam. Nacionāla valsts”. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/133229-par-ilgtermina-politikas-pamatnostadnem-valsts-kulturpolitikas-vadlinijas-20062015gadam-nacionala-valsts>.
65. MK Rīkojums 2014. Ministru kabineta 2014. gada 29. jūlija rīkojums Nr. 401 Par kultūrpolitikas pamatnostādņem 2014.–2020. gadam “Radošā Latvija”. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/267970-par-kulturpolitikas-pamatnostadnem-20142020gadam-radosa-latvija>.
66. Nagle, G. (2016). *Vandaļu bizness*. IR, 29, 326. Iegūts no: <https://ir.lv/2016/07/20/vandalu-bizness-2/>.
67. Nijkamp, P. (2012). Economic Valuation of Cultural Heritage. In Licciardi Guido, Amirtahmasebi Rana, *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*. Urban Development, Washington, DC: World Bank, p. 75–106. Iegūts no: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12286>.
68. NKMP 2021 – Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes 01.09.2021. vēstule Nr. 07-01/4524 “Par statistikas informācijas izsniegšanu A. Kairišam”.
69. NKMP 2023 – Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes 09.02.2023. vēstule Nr. 07-01/689 “Par 24.01.2023. saņemto iesniegumu”.
70. Nocca, F. (2017). *The Role of Cultural Heritage in Sustainable Development: Multidimensional Indicators as Decision-Making Tool*. Sustainability 2017, 9, 1882. Iegūts no: www.mdpi.com/journal/sustainabilitydoi: 10.3390/su9101882.

71. NZIER 2018 – What’s the use of non-use values? Non-Use Values and the Investment Statement. Revised NZIER (New Zealand Institute of Economic Research) report to The Treasury, 1st February 2018. Retrieved from: <https://www.treasury.govt.nz/sites/default/files/2018-08/LSF-whats-the-use-of-non-use-values.pdf>.
72. Oelze S. (2020). Construction work on Notre Dame begins again. Deutsche Welle, 27.04.2020. Iegūts no: <https://www.dw.com/en/construction-work-on-notre-dame-begins-again/a-53118416>.
73. Olevska-Kairisa, I., Kairiss, A. (2023). *Victims of heritage crimes: aspects of legal and socio-economic justice*. Open Archaeology, Vol. 9 (2023), ISSN: 2300-6560. Iegūts no: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/opar-2022-0293/html?lang=en>.
74. Pasaules ekonomikas forums (2019). *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019*. Iegūts no: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf.
75. Pieminekļu reģistrs (2023). Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu reģistrs (informācijas sistēma). Iegūts no: <https://mantojums.lv/cultural-objects>.
76. Pūķis, M. (2011). *Kultūras mantojuma sociālā un ekonomiskā loma*. Iegūts no: https://www.nkmp.gov.lv/lv/petijumi/pukis_kulturas_mantojums_ekosoc_loma1.pdf.
77. Ricardo, D. (2001). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Kitchener, Ontario. Batoche Books.
78. Rypkema, D. (2012). *Heritage Conservation and Property Values*. In Licciardi Guido, Amirtahmasebi Rana, *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*. Urban Development, Washington, DC: World Bank, pp. 107–142. Iegūts no: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12286>.
79. Schumpeter, J. (1908). *On the Concept of Social Value*. *Quarterly Journal of Economics*, volume 23, 1908-9, pp. 213–232.
80. Smith, A. (2007). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Edited by S.M. Soares. MetaLibri Digital Library.
81. SoPHIA (Social Platform for Holistic Heritage Impact Assessment) Consortium (2020). *Review of Research Literature, Policy Programmes and (good and bad) Practice* (2020). Deliverable D1.1, Public. Iegūts no: <http://sophiaplatform.eu/uploads/sophiaplatform-eu/2020/10/21/a4309565be807bb53b11b7ad4045f370.pdf>.
82. Starptautiskās Krimināltiesas lieta (2016). *The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi*. International Criminal Court, case No. ICC-01/12-01/15. Iegūts no: <https://www.icc-cpi.int/mali/al-mahdi>.

83. Study Mind - Apvienotās Karalistes valdības Izglītības departamenta oficiālais partneris Nacionālajā mācību programmā. Iegūts no: <https://studymind.co.uk/questions/what-does-sustainable-management-mean/>.
84. The Britannica Dictionary. Iegūts no: <https://www.britannica.com/dictionary>.
85. Throsby D. (2012). Heritage Economics: A Conceptual Framework. In Licciardi, Guido & Amirtahmasebi, Rana, The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development. Urban Development, Washington, DC: World Bank, pp. 45–74. Iegūts no: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12286>.
86. UCLG (2010). Policy Statement “Culture is the Fourth Pillar of Sustainable Development”, 3rd World Congress of United Cities and Local Governments, Mexico City, 17 November 2010. Iegūts no: <https://www.agenda21culture.net/documents/culture-the-fourth-pillar-of-sustainability>.
87. Ukrainas metodoloģija pieminekļu monetārai novērtēšanai. Metodika groshovoj ocinki pamjatos. Cabinet Ministriv Ukraini, September 26, 2002 N 1447. Iegūts no: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2002-%D0%BF?lang=uk>.
88. UNESCO Konvencija (1970). Konvencija par kultūras priekšmetu nelikumīgas ieviešanas, izvešanas un īpašumtiesību maiņas aizliegšanu un novēršanu. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1858>.
89. UNESCO Konvencija (1972). Konvencija par pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/766>.
90. UNESCO (2012). UN System Task Team on the Post-2015 UN Development Agenda. Culture: a driver and an enabler of sustainable development. Thematic Think Piece. Iegūts no: https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/Think%20Pieces/2_culture.pdf.
91. UNESCO (2019). Thematic Indicators for Culture in the 2030 Agenda. Paris, UNESCO. Iegūts no: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371562>.
92. VARAM, 2020. Natura 2000, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Publicēts 02.04.2020. Iegūts no: <https://www.varam.gov.lv/lv/natura-2000>.
93. Weisbrod Burton A. (1964). *Collective-Consumption Services of Individual-Consumption Goods*. The Quarterly Journal of Economics, Volume 78, Issue 3, August 1964, pp. 471–477. Iegūts no: <https://doi.org/10.2307/1879478>.

Andris Kairiņš dzimis 1977. gadā Jūrmalā. Latvijas Universitātē ieguvis bakalaura grādu (1999) un maģistra grādu (2002) socioloģijā, Latvijas Policijas akadēmijā – bakalaura grādu publiskajās tiesībās un jurista kvalifikāciju (2006). Konkursa rezultātā ieguva iespēju vienu semestri studēt Kopenhāgenas Biznesa Skolā (2003). Strādājis gan valsts institūcijās (galvenokārt – tiesību aizsardzības, projektu vadības, administratīvās vadības un analītiskajā jomā), gan privātajā sektorā. Kopš 2022. gada dienē tiesību aizsardzības iestādē, nodarbojoties ar analītiskiem un stratēģiskās plānošanas jautājumiem. A. Kairiņš ir Eiropas Arheologu asociācijas Kultūras materiālu nelikumīgas tirdzniecības novēršanas kopienas priekšsēdētāja vietnieks. Saņēmis vairākus Latvijas un ārvalstu institūciju atbalvojumus. Zinātniskās intereses saistītas ar materiālā kultūras mantojuma aizsardzību un sociāli ekonomisko attīstību, kā arī ekonomikas un tiesību mijiedarbības aspektiem.